DYRA AFFÄRER

Tidningsminnen
PINNAR OCH SPETT

Bildjournalistik
ETISKA UTMANINGAR

2025
MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

2025

MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

2025
MEDIEHISTORISK ÅRSBOK

SVENSK
MEDIEHISTORISK
FÖRENING

Redaktör:
Anders Franck
anders.franck@outlook.com

Redaktionsråd:
Professor Ulla Carlsson
Professor Marie Cronqvist
Docent Kristina Lundgren
Docent Birgitta Ney
Professor Henrik Örnebring

Mediehistorisk årsbok 2025
Anders Franck (red.)

Vinjett-teckningar omslag och titelsida: Björn Berg
Omslagets framsida: Collage av tidningsurklipp från Dagens Industri.

© Författarna och Svensk Mediehistorisk Förening
Eftertryck utan författarnas och föreningens medgivande förbjudes.

ISSN 0282-020X
Produktion: eddy.se ab, Visby 2025
Tryck: Balto Print (Litauen) 2025, i samarbete med Printpool
Utgivare: Svensk Mediehistorisk Förening
www.mediehistoria.se

Föreningen Sveriges tidningsmuseum 1947–1948
Föreningen Sveriges pressmuseum 1948–1960
Föreningen Sveriges pressarkiv och pressmuseum 1961–1974
Föreningen Pressarkivets vänner 1975–1999
Svensk Presshistorisk Förening 1999–2018
Svensk Mediehistorisk Förening 2019–

Innehåll

Förord 7

Anders Malmsten
När Bonnier gav sig ut på djupt vatten 9

Tomas Odén
Sexton möten som skapade en tidningsbransch 27

Kristina Lundgren
Ett främmande öga 55

Ulf Johanson
Matsedlar i rörposten 77

Rebecca Bengtsson Lundin
Bildetik i praktiken 87

Gunnar Nygren
Aftonbladet och webben 107

Per A.J. Andersson
Världens största grupparbete 133

Ulla Carlsson
Vägen till universitetsämnet medie- och kommunikationsvetenskap (MKV) 151
Ett samhällsvetenskapligt perspektiv

Jan Kotschack
Säpos hemligheter gåtfullt väl bevarade 177

Patrik Lundell, Erik Edoff, Petri Paju, Jani Marjanen, Heli Rantala och Hannu Salmi
Något gammalt, något nytt, något lånat 183
Textåterbruk inom Sverige, Finland och Svensk-Amerika 1645–1918

Ingrid Norrman
Den skriftlärde rebellen 209

Gunnar Nygren
En presshistorisk tidsresa 223

Peter Dahlén
Prins Wilhelm som radiopionjär 231
Radiotjänst, *Svenska Dagbladet* och den tidiga föredragsverksamheten

Svensk Mediehistorisk Förening 269
Årsberättelse för året 2024

Medlemsförteckning 277

Förord

Varudeklarationen av innehållet i 2025 års upplaga av Mediehistorisk årsbok är den vanliga: läsning i omsorgsfullt blandade ämnen.

Anders Malmsten skildrar tjugofem dramatiska år i Bonnierkoncernens historia, Tomas Odén påminner om ett publicistiskt diskussionsforum som för den svenska tidningsbranschen spelade en betydligt större roll än vad som framgår i pressforskningen och Kristina Lundgren porträtterar en färgstark kåsör som i dag måste betraktas som tämligen bortglömd men i början av förra århundradet var en av Stockholms mest exponerade kulturella notabiliteter.

Ulf Johanson drömmer om flydda dagars tidningsredaktioner – och deras inventarier. Rebecca Bengtsson Lundin pekar på några av de moraliska konflikter som kan uppstå vid bildpublicering. Gunnar Nygren refererar ett seminarium om Aftonbladets epokgörande entré på webben och går också husesyn i ett norskt pressmuseum.

Per A.J. Andersson gör ett försök att ringa in kulturfenomenet Wikipedia. Ulla Carlsson beskriver det händelseförlopp som fick till följd att medie- och kommunikationsvetenskap på 1970-talet blev ett självständigt akademiskt ämne. Jan

Kotschack skulle vilja veta varför Säpo hemligstämplat alla uppgifter om Radio Nords grundare, hans pappa Jack.

Patrik Lundell, Erik Edoff, Petri Paju, Jani Marjanen, Heli Rantala och Hanni Salmu kartlägger textåterbruk i svensk, finsk och svenskamerikansk press, Ingrid Norrman reser ett äreminne över den gränslöse kulturjournalisten Bengt Anderberg och Peter Dahlén berättar om Radiotjänsts föredragsverksamhet och en kunglighet som starkt bidrog till det goda rykte som den redan på ett mycket tidigt stadium kunde berömma sig av.

Anders Franck, årsboksredaktör

Anders Malmsten

När Bonnier gav sig ut på djupt vatten

Ett klassiskt drama om hybris, uppgång och fall – eller en sensationell solskenshistoria med sensmoralen att lyckan också i medievärlden kan stå den tillräckligt djärve bi? Anders Malmsten frågar sig hur utvecklingen i Bonnierkoncernen under de senaste tjugofem åren bör betraktas.

På bara ett par år i mitten av 00-talet köpte Bonnierkoncernen medieföretag för över 10 miljarder kronor för lånade pengar. Expansionen var den största i koncernens historia. Förvärven av nya bolag kulminerade under åren 2006 och 2007 då Bonnier blev helägare till svenska TV4 och finska MTV (prislapp 5,9 miljarder kronor) och även köpte två tidskriftsförlag i USA för nära 2 miljarder kronor. Året därefter, bara några månader innan Lehman Brothers konkurs utlöste finanskrisen, köpte Bonnier även betal-tv-bolaget C More för 3 miljarder.

Förvärven innebar att koncernen Bonnier AB nådde en rekordomsättning på 29,1 miljarder kronor 2009. När koncernen bildades 1998 var omsättningen bara 13,7 miljarder.

Men priset för expansionen blev högt. I dag återstår i princip inget av det som köptes in.

Nästan alla tidskrifter i USA har sålts eller lagts ner med stora förluster som följd. I dag ger det amerikanska förlaget Bonnier Corp ut en enda tidskrift – *Marlin* – en tidskrift som passande nog handlar om djuphavsfiske.

Av de tre tv-bolagen blev ett (C More) en ekonomisk katastrof och ett (finska MTV) en besvikelse. Det tredje, TV4, gick däremot från att vara ett svagt börsbolag till att bli en vinstmaskin som räddade koncernens lönsamhet under flera år.

Att Bonnier överlevde som ledande mediekoncern i Sverige beror mycket på vinsterna från TV4, vinster som kanske inte uppstått om Göran Persson hade vunnit valet 2006.

Men trots att TV4 var så avgörande för Bonnier under många år är hela tv-verksamheten såld. Telia köpte 2018 alla tre tv-bolagen för ett pris som ganska precis motsvarar vad Bonnier betalade plus uppräkning med inflationen. Och om vi fortsätter att räkna med inflationen så är dagens medieverksamhet med sina 22,1 miljarder i omsättning något mindre än vad koncernen var när den bildades för 25 år sedan.

Så hur bör vi se på Bonniers utveckling det senaste kvartsseklet? Är det en historia om hybris, den klassiska historien om uppgång och fall? Eller är det tvärtom ett strålande exempel på hur en stor mediekoncern lyckats agera på ett sätt som gör att den i dag är på väg att klara den digitala omställningen och ta sig upp ur stålbadet med i stort sett oförändrad storlek?

Angenämt problem

För att ge svar på frågorna får vi börja med att gå tillbaka till 1997 när Bengt Braun, koncernchef för Bonnierkontrollerade Tidnings AB Marieberg, vände och vred på ett angenämt problem – vad skulle han göra med alla pengar som fanns i kassakistan?

Bengt Braun hade blivit chef för den då börsnoterade koncernen Marieberg åtta år tidigare. Den gången ägde Marieberg tidningarna *Dagens Nyheter* och *Expressen* men inte så mycket mer. Under sina år på Marieberg hade Bengt Braun köpt *Sydsvenskan*, *Göteborgs-Tidningen* och *Kvällsposten*. Han hade också köpt servettillverkaren Duni och ett nytt tryckeri för två miljarder samt köpt in sig i TV4, i finska Alma Media, i *Bergens Tidende* och i en kvällstidning i Polen.

Orsaken till att Marieberg hade så mycket pengar i kassan 1997 var att man i januari samma år hade sålt halva Duni-koncernen till familjen Wallenbergs riskkapitalbolag EQT. Försäljningen gjorde inte bara Marieberg till en skuldfri koncern, finanserna var så goda att pengarna brände i fickorna. Det var dags att börja expandera på riktigt.

Efter att ha övervägt att försöka köpa finska Sanoma eller danska Egmont landade Mariebergs ledning i något mycket mer näraliggande – att gå samman med sin huvudägare, Bonnierföretagen.

I april 1998 offentliggjordes planen vid en presskonferens. Bonnierföretagen, som ägde bok- och tidskriftsförlagen samt *Dagens Industri*, lade ett offentligt bud på börsnoterade Marieberg. Med hjälp av enorma banklån köptes *Dagens Nyheters* och *Expressens* ägarbolag ut från börsen. Bengt Braun skriver själv i sin bok *Exekutivt* att lånen var ”svindlande” och villkoren ”tuffa”. Nettoskulden i den nya koncernen uppgick till 7 miljarder kronor, vilket kan jämföras med omsättningen som alltså bara var 13,8 miljarder kronor vid den tiden.

Tursam tajmning

Moderbolaget i den nya koncernen fick namnet Bonnier AB och Bengt Braun blev vd och koncernchef. Carl-Johan Bonnier, som fram till 1998 varit vd för Bonnierföretagen, blev styrelseordförande.

De kommande 20 åren skulle denna modell för styrning av Bonniers medieverksamhet bestå. Två koncernchefer bytte av Bengt Braun. Först Jonas Bonnier (2008–2013) och därefter Tomas Franzén (2014–2018).

Vid årsskiftet 2019 bröts den tidigare sammanhållna medieverksamheten upp i åtta delar som sedan dess i praktiken blivit två, Bonnier Books och Bonnier News.

Den verkliga konstanten under alla år är Carl-Johan Bonnier, som har behållit ett fast grepp om ordförandeklubban i ägarbolaget.

När den nya koncernen bildades 1998 låg fokus på att snabbt minska de stora lånen. Tanken var, precis som flera andra mediebolag gjorde vid denna tid, att sälja fastigheter och andra innehav för att ha råd att investera i medieverksamheter. Men dotterbolagen pressades också hårt att spara för att skapa vinster som moderbolaget behövde.

De första åren med den nya koncernen, 1999 och 2000, var också en mycket lönsam period med stora vinster i hela mediebranschen. Bonnier AB redovisade ett samlat resultat efter räntekostnader på drygt 1,7 miljarder kronor under de åren. Detta innebar att de dryga lånen kunde amorteras ner och räntorna omförhandlas precis innan dotcom-kraschen sopade undan alla vinster under två års tid.

År 2001, före 11 september, säljer Bengt Braun sedan den sista halvan av Duni till EQT. Tack vare denna enorma tur med tajmningen slipper Bonnier AB att åka på en rejäl kraschlandning som hade blivit fallet om bildandet av den nya koncernen skett ett par år senare.

Ut i världen

När Bonnier AB kommer ut ur lågkonjunkturen 2003 med neddragna kostnader skjuter lönsamheten därför åter fart och därmed väcks förvärvsaptiten.

Den första stora möjligheten som öppnar sig är den beryktade Centertidningsaffären när partiledaren Maud Olofsson beslutar sig för att partiet inte längre ska äga tidningar. Bonnier är med i budgivningen men möter politiskt motstånd och är hela tiden tveksamma till att öka sitt ägande inom dagspressen. Den affären slutar i stället med att Stampen (*Göteborgs-Posten*) och Mittmedia köper Centerns tio dagstidningar.

För Bonnier är det i stället två andra områden som är prioriterade, tv och internationalisering.

Bengt Brauns order till sina löjtnanter är tydlig: Ut i världen och hitta förlag vi kan köpa! Själv tog han hand om den fortsatta expansionen på tv-området.

Maria Curman, som utsetts till chef för Bonnier Books hösten 2001, lyckades genomföra flera lyckade förvärv, inte minst i Tyskland. Det innebar att omsättningen inom hennes affärsområde ökade från 3,7 till 6,3 miljarder kronor under de tio år hon styrde bokförlagen. Vinsterna ökade samtidigt, vilket gjorde att hennes affärsområde var det lönsammaste fram till TV4-affären. Totalt levererade Books nära 6 miljarder kronor i vinster under hennes tid som chef. Men eftersom det mediala intresset för bokförlagens ekonomiska resultat är närmast noll väckte detta inga rubriker ens i branschmedier.

Jonas Bonnier blev chef för de svenska magasinen redan på 1990-talet men får på 00-talet ansvar för hela affärsområdet Magazines med förlag i Sverige, Danmark, Frankrike och Spanien. Även hans uppdrag blir att få verksamheten att växa genom att köpa utländska förlag.

För transparensens skull ska jag nämna att jag och min dåvarande kompanjon, Jan Martinsson, i konsultbolaget Malmsten & Martinsson, under den här tiden gjorde några researchresor till europeiska länder för att hitta lämpliga förvärvsobjekt åt Bonnier Magazines. Av våra försök blev dock intet, utan den som hittade ett lämpligt bolag att köpa var Jonas själv. Förlaget han fann och köpte 2006 hette World Publications och höll

Jonas Bonnier, här stödd mot sin farbror Albert Jr, tog över som vd strax före finanskraschen 2008. Mediebolaget kunde därför inte expandera så som han hade hoppats. Foto: Claes-Göran Flinck.

till i en shoppingmall i Winter Park, en förort till Orlando i Florida.

Perfekt matchning

Jonas pappa, Lukas Bonnier, hade försökt att etablera ett tidskriftsförlag i USA en gång i tiden men misslyckats.

Några decennier senare var det alltså Jonas som skulle pröva lyckan på den lockande USA-marknaden. Till skillnad från Lukas förlag, Bonnier Inc, skulle det nya företaget, Bonnier Corp, byggas enligt den beprövade Bonniermodellen, som kan beskrivas som en trestegsraket.

Först gäller det att hitta en entreprenör som äger ett företag men som på några års sikt vill sälja sitt livsverk. Det första steget består sedan i att Bonnier köper en mindre del av företaget med en option att köpa resten några år senare enligt en fastställd prismodell. Steg två innebär att entreprenören kör vidare och ökar omsättning och lönsamhet med prismodellen för ögonen och med Bonniers pengar i ryggen. I det tredje steget tar Bonnier över och fortsätter driva företaget medan den tidigare ägaren drar sig tillbaka och njuter av sin förmögenhet.

Entreprenören Terry Snow passade perfekt för Bonnier. Han hade drivit upp World Publications till en omsättning på 80 miljoner dollar utifrån tidningen *Waterskiing* som han hade köpt tre decennier tidigare. Nästan alla tidningar som förlaget gav ut hade en koppling till vatten, de handlade om fiske, båtar, dykning eller resor till öar.

Men innan bläcket hade torkat på kontraktet gick världens då största tidskriftsförlag, Time Inc, ut och annonserade att man ville sälja 18 av sina magasin. Innehållet i dessa tidskrifter handlade inte minst om fiske, båtar, skidåkning och surfning.

Det var flera år för tidigt för Bonnier, Terry Snow hade inte ens börjat bevisa att han kunde driva förlaget med Bonnier som delägare. Men matchningen var perfekt, de nya tid-

skrifterna skulle ge Bonnier marknadsdominans inom många nischer. Det gick inte att motstå, även om omsättningen för de nya titlarna var 265 miljoner dollar varför prislappen också var rejäl. Enligt medieuppgifter betalade Bonnier runt 200 miljoner dollar, vilket var långt under de 300 miljoner som Time Inc räknat med, men innebar ändå en betydligt större risk än det initiala köpet i World Publications. Med dåvarande dollarkurs betalade Bonnier sammanlagt knappt 2 miljarder kronor för alla de magasin som lades samman i den nya koncernen Bonnier Corp.

Samtidigt som Jonas Bonnier förhandlade fram köpen av tidskrifterna i USA jobbade Bengt Braun mycket hårt för att kunna köpa hela TV4 och finska MTV. Hindren var många, den socialdemokratiska regeringen ville inte se Bonnier som ensamägare till TV4, den norska konkurrenten Schibsted försökte bjuda över och de mäktiga vd:arna i de finska storföretagen ville inte att Finlands ledande kommersiella tv-företag skulle hamna i utländska händer.

Men trots allt motstånd står Bonnier slutligen som segrare i striden. I mars 2005 bjuder Bengt Braun in till segermiddag i Helsingfors när Bonnier tillsammans med partnern Proventus fått kontroll på två tredjedelar av aktierna i TV4.

Problemen lösta

Vissa problem återstod dock. Reglerna i TV4:s koncessionsavtal, som gav dem ensamrätt till att sända kommersiell tv i det analoga marknätet, innebar att ägandet inte fick bidra till att öka mediekoncentrationen i Sverige. Om Bonnier, Sveriges största mediebolag, tog över TV4, Sveriges största tv-kanal, innebar det tveklöst en ökning av mediekoncentrationen, det var svårt att hävda något annat.

Bonniers tv-chefer, Thorbjörn Larsson och Torsten Larsson, kontaktade därför LO och frågade om de kunde tänka sig att gå

in som delägare för att blidka Leif Pagrotsky, som blivit kulturminister i november 2004. LO:s representanter höll med om analysen och menade, enligt Bengt Braun, att TV4 riskerade sändningstillståndet om LO inte fick köpa in sig i TV4. Men deras bud var, enligt Bengt Braun, att de skulle betala 100 kronor per aktie trots att Bonnier just betalat 170 kronor för dem. En rejäl prislapp för ett politiskt godkännande.

En kortsiktig lösning blev i stället att göra Daniel Sachs till ordförande för TV4, eftersom en Bonnierdirektör skulle ha varit ett rött skynke för regeringen.

Men det som löser Bonniers problem på lång sikt är regeringsskiftet 2006. När Fredrik Reinfeldt blir statsminister räddas Bonniers lönsamhet det kommande decenniet. Nu kan Bonnier köpa ut Schibsted och sin partner Proventus och göra TV4 till ett helägt dotterbolag som därmed kan skicka vinsterna rakt in i koncernen. Och som grädde på moset avskaffar den nya regeringen helt den koncessionsavgift som TV4 betalat och som vissa år uppgått till 600 miljoner kronor. Detta lägger grunden för att Bonniers samlade tv-verksamhet kan generera 3,3 miljarder kronor i samlade vinster under de första fyra åren.

”I mars 2007, när den borgerliga regeringen var installerad … löste vi slutligen ut Proventus ur TV4 och Nordic Broadcasting … Lena Adelsohn-Liljeroth, den nya kulturministern, hade inga synpunkter”, skriver Bengt Braun i *Exekutivt*.

Svårslaget rekord

Med de stora affärerna på plats lämnar Bengt Braun vd-rollen för Bonnier AB i slutet av 2007. Skuldsättningen för Bonnierkoncernen är rejäl men ska snart lyftas till ännu högre nivåer. I januari 2008 tillträder Jonas Bonnier som vd och får snart höra om nya planer som kräver nya lån.

”På mitt första styrelsemöte står Janne Scherman [vd på TV4] och Torsten Larsson [affärsområdeschef för Bonnier Bro-

adcasting] och säger 'Vi ska köpa C More tillsammans med norrmän' och jag känner att det var väl konstigt alltihopa", säger Jonas Bonnier när jag intervjuar honom hösten 2024.

I juni 2008 presenteras affären och det visar sig att Bonnier betalat 75 gånger senaste årsvinsten för C More. Konkurrenten MTG klagar på den ökande maktkoncentrationen inom medier men dömer samtidigt ut prislappen.

"Att betala 3 miljarder för ett bolag som knappt är lönsamt är ganska ambitiöst av TV4. För MTG och våra avkastningskrav på investeringar vore det bättre att köpa månen", säger Hans-Holger Albrecht, vd för MTG, till *Dagens Industri* när affären offentliggörs.

Inte nog med att priset för C More är högt – affären görs också med absolut sämsta tänkbara tajmning. Innan affären är formellt avslutad är finanskrisen ett faktum.

"Jag tillträder vid årsskiftet 2008. Det dröjer nio månader och sen smäller Lehman Brothers. Och sedan var jobbet ett annat än vad jag tog", säger Jonas Bonnier.

När Bonnier summerar 2008 framgår det av årsredovisningen att mediekoncernen har en nettoskuld på 8,7 miljarder kronor och ett goodwill-berg på 11,8 miljarder att hantera. Ett svårslaget rekord i företagets historia. Och det precis när världen är på väg in i en flerårig lågkonjunktur med kraftigt fallande annonsvolymer.

Internt inom Bonnier märks inte den höga skuldnivån särskilt tydligt de första åren, det vet jag av egen erfarenhet eftersom jag blev anställd i koncernen sommaren 2007. Jag jobbade med internationell licensiering av magasinen, främst danska *Illustrerad Vetenskap* och amerikanska *Popular Science*, vilket innebar att jag samarbetade med Bonnierbolag i ett tiotal länder och inget av dem verkade särskilt pressat vid den tiden.

En lågkonjunktur är väldigt nedslående i ett mediebolag eftersom intäkterna minskar så snabbt. Men det är samtidigt något förväntat, alla vet att det inträffar med jämna mellan-

rum. Expansionslusten från den glada högkonjunkturen fortsatte därför även de närmaste åren.

Jonas Bonnier sjösätter ett program kallat Grow To Survive, förkortat GTS, där alla bolag ska ta fram planer på hur de ska kunna fördubbla omsättningen. Målet är att Bonnier ska gå från 30 till 60 miljarder kronor i omsättning och bli en hyggligt stor internationell mediekoncern. Jonas själv pratar vid den här tiden om att han erbjudit tyska Gruner + Jahr, Europas största tidskriftsförlag med en omsättning lika stor som hela Bonniers, att köpa upp dem. ”Då fördubblar vi omsättningen på en gång”, menade han.

I dag konstaterar alla jag pratar med att det var en väldig tur att det inte blev något av den stora expansionen. 2009 nådde Bonnier alltså en omsättning på 29,1 miljarder kronor, men därefter inleddes nedgången. Hade Bonnier fortsatt den lånefinansierade expansionen med nya storaffärer är det tveksamt om koncernen hade överlevt.

Digitala marknadsplatser

Varför tog då Bonnier denna enorma risk som de stora förvärven innebar? Jonas Bonnier har fått mycket av skulden, inte minst för förvärvet av tidskrifterna i USA som var hans projekt. Men de stora besluten fattades under Bengt Brauns tid som koncernchef och alla besluten fattades med Carl-Johan Bonnier som styrelseordförande.

En viktig förklaring till expansionslusten var att medieföretagen gick så bra under lång tid och att möjligheterna var så stora. Det var verkligen inte bara Bonnier som lånade pengar till expansion under 90- och 00-talen.

Schibsted köpte inte bara *Aftonbladet* 1996 och *Svenska Dagbladet* 1998 utan också så många lokaltidningar i Norge som landets dåvarande lagar tillät. Schibsted startade också gratistidningar i många länder och började även en internationell

Carl-Johan Bonnier har i tre decennier haft sista ordet i Bonnierkoncernen. Foto: Peter Jönsson.

expansion av digitala marknadsplatser efter köpet av Blocket 2003.

Finlands största mediekoncern Sanoma köpte Nederländernas största tidskriftsförlag, VNU år 2001, för 1,25 miljarder euro (drygt 11 miljarder kronor vid dåtidens växelkurs). Det enorma förvärvet, som finansierades med ett banklån på 1,2 miljarder euro, gjorde för en tid Sanoma till Nordens största medieföretag.

Och efter Centertidningsaffären 2003 fortsatte Stampen och Mittmedia att driva på den konsolidering av den svenska dagspressen som lade grunden för det som i dag är Bonnier News Local.

Men även om många andra också tog stora, ibland för stora, risker så förklarar det inte varför Bonnier skuldsatte sig så högt. Som jämförelse hade Stampen en goodwillpost på som

mest 3 miljarder medan Bonnier alltså hade över 11 miljarder i sin balansräkning.

”Det fanns en väldigt tydlig vilja att expandera. När jag får erbjudandet om att bli vd så sitter vi New York, Bengt Braun, Carl-Johan Bonnier och jag. Då tar någon fram sitt pass som är på väg att gå ut och så tar vi en sida där vi alla ska skriva in hur stor omsättningen ska vara om fem år eller något sådant. Det ska skrivas ner och sedan ska passet tas fram efter dessa år och se vem som hade rätt. Och jag kommer ihåg att de siffror som jag skrev ner, de var långt under de siffror som Bengt och Calle hade skrivit”, berättar Jonas Bonnier.

Ingen tillväxtfest

Men åren då Jonas Bonnier styrde koncernen blev alltså ingen tillväxtfest. 2009 räknas C Mores försäljning in i koncernens omsättning under hela året, vilket gör att man når rekordnivån. Men redan 2010 minskade omsättningen med över en miljard och under de följande åren fortsatte utförsbacken. När Jonas Bonnier lämnar 2013 är omsättningen nästan fem miljarder lägre än rekordåret 2009.

Även resultaten blir usla, som ofta i en lågkonjunktur. 2009 är resultatet efter finansnetto minus 228 miljoner kronor. Nästan alla affärsområden gick dåligt. Morgontidningarna gick sämst, men även magasinen förlorade pengar eftersom båda dessa affärsområden var väldigt annonsberoende.

Böckerna, som inte berördes av annonskonjunkturen, och tv som klarade lågkonjunkturen bättre, räddade koncernen från ännu större förluster.

Men det var inte bara de nyligen inköpta verksamheterna som skapade problem. Att dagstidningarna gick så dåligt berodde också på att Bonnier sedan 2002 försökte stoppa *Metros* framgångar genom att ge ut konkurrenten *Stockholm City*.

2011 lade Jonas Bonnier slutligen ner tidningen och blev därmed av med ett av koncernens svarta hål.

Bonnier har aldrig publicerat någon sammanställning av förlusterna som *Stockholm City* skapade. Den vanligaste uppfattningen i medierna är att det handlade om 600 miljoner kronor i samlade förluster under det knappa decennium som utgivningen pågick.

”Du kan lägga på nästan lika mycket till. Det var förskräckligt! *Stockholm City* kostade betydligt mer än det amerikanska tidskriftsförlaget som vi fått skit för oavbrutet”, säger Jonas Bonnier när jag nämner 600 miljoner.

Början av 2010-talet handlar därför om att stoppa förlustprojekt och om att sluta drömma om den stora expansionen. Men den som på allvar får börja överväga vad som behöver säljas för att betala av skulderna är Tomas Franzén som tar över efter Jonas Bonnier som koncernchef 2014.

Under 2013 sålde Jonas Bonnier SF Bio, vilket gav hyggligt med pengar och därmed lättade trycket något. Men försäljningen var främst föranledd av att man såg att biomarknadens framtid var alltför osäker. Att äga biografer är närmast att betrakta som fastighetsförvaltning eftersom kontrakten på lokalerna ofta är långa och biosalongerna är svåra att använda som något annat än just bio.

Dramatiskt fall

Försäljningen skapade alltså ett litet andrum, men två problem låg och väntade på Tomas Franzén när han tillträdde.

”När jag började hade vi ju den här höga skulden och så hade vi hela den digitala transformationen framför oss”, säger Tomas Franzén när jag träffar honom högst upp i Bonnierhuset på Torsgatan i september 2024.

Strategin blev att sätta fart på den digitala utvecklingen och samtidigt försöka öka lönsamheten för att ha råd att betala

Tomas Franzén blev vd för Bonnier AB 2014 och fick ta hand om problemen när lånebördan blivit för stor. Foto: Peter Jönsson.

lånen. Goodwill år 2014 låg fortfarande på nära 8 miljarder och nettoskulden uppgick till 7,4 miljarder kronor.

”Dilemmat vi hamnade i var att den digitala transformationen av Bonnier Books och Bonnier News krävde så pass mycket att det var svårt att höja lönsamheten. Man kan säga att vi sparade på vissa delar och investerade detta i digitaliseringen”, säger Tomas Franzén.

Problemen accelererar eftersom det är precis vid den här tiden som Google och Facebook på allvar börjar ta över den svenska annonsmarknaden som dagspressen kontrollerat i mer än ett sekel. 2011 ökade annonsintäkterna i papperstidningarna en aning när finanskrisen ebbade ut, men därefter gick det rakt utför. De kommande tio åren föll annonsintäkterna i papperstidningar med drygt 11 procent per år räknat i löpande priser.

Verkligheten som Tomas Franzén hade att hantera innebar alltså att annonsintäkterna föll dramatiskt samtidigt som kraven på investeringar i digital teknik var mycket stora. Trots att

dagstidningarnas webbplatser hade funnit i nästan två decennier vid den här tiden var den tekniska nivån inte så imponerande.

”Jag minns första gången jag var på *Dagens Industri* och hälsade på [chefredaktören] Peter Fellman. Jag sa ’Ni har en fantastisk marknadsposition och ni har bra innehåll. Men hur ska du hantera det faktum att folk inte kommer vilja läsa pappersstidningen längre?’ ’Jo, det har vi tänkt på’, sa han. ’Men var sitter teknikavdelningen då?’, frågade jag. ’Ja, var fan sitter den?’, sa Peter och så gick vi runt till dess vi hittade den. Det var tre personer. Och det fanns långt över hundra som jobbade med innehållet. Då sa jag till Peter ’den här relationen, det är ju helt galet. Du behöver 20 man som jobbar med din teknikplattform och håller sig ajour med det som händer och vad konsumenterna vill ha”, berättar Tomas Franzén.

I takt med att annonsörerna lämnade dagspressen blev det snart tydligt för Tomas Franzén att det skulle bli mycket svårt att både klara lånen och samtidigt investera i teknikutveckling. Något måste göras för att få ner skulderna. Den verksamhet som var lättast att sälja till ett bra pris var tveklöst tv-bolagen som fortfarande gick bra eftersom den digitala förändringen inte hade börjat påverka lönsamheten. TV4 tappade visserligen tittare i de vanliga sändningarna men lyckades ständigt kompensera detta genom att höja priserna.

Redan 2015 börjar Tomas Franzén uppvakta Telia för att se om de var intresserade av att följa de amerikanska teleoperatörer som hade börjat köpa tv-bolag.

”Det fanns inte jättemånga möjliga köpare. MTG och Discovery skulle knappast få köpa av konkurrensskäl. Vi tittade på internationella aktörer såklart. Men ganska snart blev Telia den viktigaste möjligheten, de hade redan funderat i de här banorna”, säger Tomas Franzén.

Tur – igen

Det tar ändå tre år innan affären är klar. Först sommaren 2018 är den i hamn men det visar sig snart att Bonnier åter haft tur med tajmningen. Koncernen säljs när tv-bolag värderas högt, vilket gör att Bonnier får 9,2 miljarder kronor. Sedan tar konkurrensprövningen nästan ett och ett halvt år, vilket innebär att Bonnier får de vinster som hinner genereras under den tiden, ungefär 1,2 miljarder. Ovanpå detta så får Bonnier sedan runt 1 miljard i tilläggsköpeskilling eftersom försäljning och resultat fortsatt att utvecklas åt rätt håll. I februari 2025 sålde Telia tv-verksamheten till Schibsted för 6,6 miljarder, vilket återigen visade vilken tur Bonniers hade med tajmningen när de sålde sju år tidigare.

Men trots detta så står Bonnier efter försäljningen av tv-bolagen ungefär där man befann sig vid millennieskiftet. Böcker och dagstidningar dominerar åter helt och några nya coola digitala bolag syns inte till i koncernen. Det allra coolaste som Bonnier själv skapat – Toca Boca, som utvecklar digitala leksaker för barn – hade man sålt för småpengar 2016. Kanske inte det bästa beslutet, om man ska tro Jonas Bonnier:

> ”Toca Boca tror jag är den bästa affären som jag var delaktig i. Bolaget är ju i dag värt typ lika mycket som hela Bonnier. Men det såldes.”

Det är inte bara dyra företagsköp som kan visa sig vara dåliga affärer.

Bonnier är tillbaka på ruta ett men med den skillnaden att koncernen i dag dominerar dagspressen i Sverige på ett sätt ingen trodde var möjligt för bara tio år sedan. Koncernen har låga skulder och tjänar bra med pengar igen trots att den digitala transformationen fortsätter att pressa ner annonsintäkterna.

Kanske behövde Bonnier ta omvägen via TV4 och amerikanska fiskemagasin för att kunna landa i rollen som förmedlare av lokalnyheter från Örnsköldsvik i norr till Ystad i söder?

Anders Malmsten är journalist och författare som skriver om medier. Han ger ut nyhetsbrevet *Malmsten om Medier* och är krönikör i *Dagens Media*. Tidigare under sin karriär har han främst arbetat med medieutveckling. Han startade *Dagens Medicin* 1994, för vilket han fick Stora Journalistpriset 1999. Han har också medverkat till att starta 61 medieverksamheter i 24 länder.

e-post: anders@malmstenmedia.se

Tomas Odén

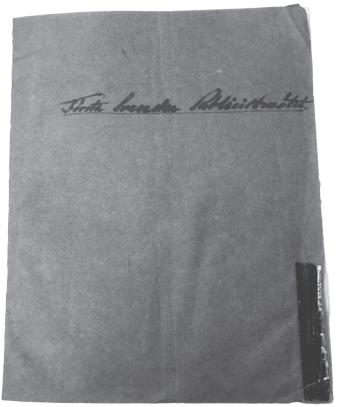
Sexton möten som skapade en tidningsbransch

Stavningsregler och litteraturbevakning. Spaltbredd och telefonporto. Löner och pensionsvillkor. Diskussionsämnena var många och blandade vid de allmänna publicistmöten som på initiativ av en grupp liberala tidningsmän i slutet av 1800- och början av 1900-talet arrangerades runt om i Sverige. Sexton presshistoriska sammankomster som, konstaterar Tomas Odén, i medieforskningen aldrig riktigt har blivit föremål för den uppmärksamhet de förtjänar.

Det var den 1 augusti 1868, en lördag, och gräddan av dåtidens svenska tidningsredaktörer var på plats på fashionabla Hotel Phoenix vid Drottninggatan i Stockholm. En efter en bekräftade de sin närvaro med namnteckningar i en framlagd blå anteckningsbok. På första raden skrev församlingens nestor Lars Johan Hierta, med August Sohlman, E.O.A. Lodin, G.F. Ridderstad och August Blanche på raderna närmast under. Sedan de övriga närvarande, närmare 40-talet tidningsredaktörer.

Aftonbladets referent var begeistrad över samlingen och påpekade i sitt referat att mötet inte bara samlat redaktörer från Stockholm, utan att det bland deltagarna också fanns långväga gäster ”från aflägsna orter såsom Luleå, Helsingborg och Lund.”

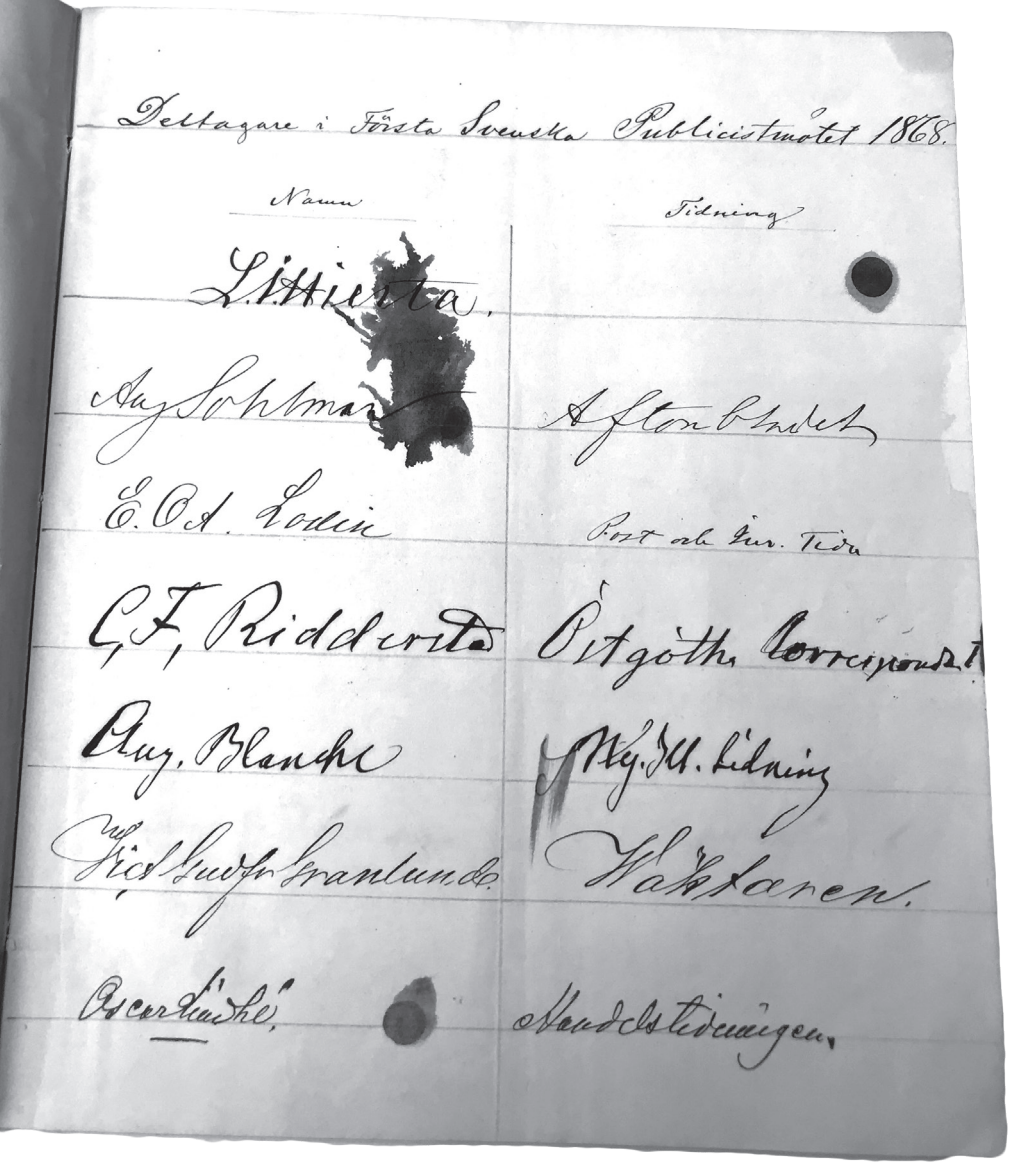
Innan mötet var slut hade ytterligare namn tillkommit, så att antalet deltagare blev 51, representerande ett 40-tal tidningar. De flesta hade endast en man på plats; starkast företrätt var *Aftonbladet* med sex representanter.

Den blå boken med namnen på deltagarna i det första publicistmötet, hållet på Hotel Phoenix i Stockholm i början av augusti 1868.

Mötet på Hotel Phoenix kan sägas vara startpunkten för skapandet av en sammanhållen svensk tidningsbransch. Det var det första i en rad allmänna svenska publicistmöten, arrangerade på olika orter i landet ungefär vartannat år, för att diskutera juridiska, ekonomiska och praktiska ärenden av betydelse för den snabbt växande svenska pressen.

Ett sista möte, det sextonde i ordningen, hölls i Stockholm 1907 med närmare 200 deltagare som visserligen hade några punkter på en föredragningslista att behandla, men som mest tycks ha träffats för att ha trevligt. Vid det laget hade andra organisationer tagit över publicistmötenas roll, främst Publicistklubben (bildad 1874) och Tidningsutgivareföreningen (1898), och i viss mån även Svenska Journalistföreningen (1901). Alla tre organisationerna har mer eller mindre påtagliga rötter i de allmänna publicistmötena, vars betydelse för den svenska pressens organisering knappast kan överskattas.

Lars Johan Hierta var det första publicistmötets celebritet. I sitt inledningstal lovordade han pressen som han kallade ”ljusets förnämsta tjänare och samtidens krönikeskrivare”.

Trots det är de inte särskilt uppmärksammade i den mediehistoriska forskningen.[1]

En dynamisk tid

De första publicistmötena hölls i en omvälvande tid, med snabb utveckling på många områden. Industrialiseringen och järnvägsbyggandet var i full gång, urbaniseringen hade inletts och lagar om näringsfrihet skapade ny ekonomisk dynamik. Till det kom folkskolereformen, grundandet av folkrörelser och – inte minst – 1866 års representationsreform som viktiga steg i riktning mot ett demokratiskt styrelseskick. Utvecklingen gällde i hög grad också pressen, där innovationer underlättade produktionen och nya tidningstitlar tillkom i rask takt både i de större städerna och ute i landet.

Det var i denna miljö som en grupp liberala tidningsledare och redaktörer bjöd in kollegor från hela landet, oavsett ideologi, till det första publicistmötet i Stockholm 1868. Initiativtagarna var August Sohlman och Adolf Hedin från *Aftonbladet*, C.F. Ridderstad från *Östgöta Correspondenten*, S.A. Hedlund från *GHT*, Arvid Gumælius från *Nerikes Allehanda*, Daniel Olauson från *Vestmanlands Läns Tidning*, Carl von Bergen från tidskriften *Framtiden* och Harald Wieselgren från *Ny Illustrerad Tidning*. Konstellationen hade växt fram vid mitten av 1800-talet då liberala redaktörer som C.F. Ridderstad på *Östgöta Correspondenten*, Jon Engström på *Barometern* och Georg Améen på *Najaden* i Karlskrona började agera för att frigöra sig från det dominerande *Aftonbladets* inflytande i det som kommit att kallas för landsortspressens emancipation. Gruppen utökades senare med ytterligare liberala redaktörer – inklusive *Aftonbladets* – då närmast för att skynda på arbetet med representationsreformen. Det ska vid flera tillfällen ha funnits planer på

[1] Ett undantag utgörs av Eric Johannessons text i *Den Svenska Pressens Historia*, del II s 216ff.

möten, men det är osäkert om mer än någon enstaka mindre sammankomst verkligen kom till stånd (Christensen 1990: 263ff, 305f; Johannesson, 2001: 216).

Att det var liberaler som agerade var ingen tillfällighet – ideologin hade vind i seglen vilket tog sig uttryck i grundandet av nya tidningar som *Hallandsposten* (1850), *Göteborgs-Posten* (1859), *Dagens Nyheter* (1864) och senare även *Karlstads-Tidningen* (1879), *Skånska Dagbladet* (1888) och *Stockholms-Tidningen* (1889).

Liberalerna kom också att dominera på publicistmötena, både på det första och på dem som följde, genom aktivt deltagande och genom att besätta många av förtroendeposterna. Det hindrade inte att även andra ideologier var representerade; exempelvis deltog vid det första mötet en tremannadelegation från konservativa *Nya Dagligt Allehanda*, med utgivaren Karl Adam Lindström i spetsen. Det var helt i linje med inbjudarnas ambition att samla pressens ledande personer oavsett ideologi för gemensamt agerande i branschfrågor, exempelvis i förhållande till den nya tvåkammarriksdagen.

Flytande möten

Det första mötet ägde alltså rum i Stockholm med *Aftonbladet* som något av huvudarrangör. Att mötet inte var tänkt att bli en engångshändelse framgår av texten på omslaget till den blå boken som deltagarna skrev in sig i. Titeln ”Första Svenska Publicistmötet” signalerade tydligt att man tänkte sig en fortsättning.

Det var också uppenbart att man ville göra evenemanget till en angelägenhet för hela landets tidningspress. Som redan nämnts betonade *Aftonbladets* referent från mötet att landsortens tidningar – även långväga – var väl representerade, och på mötet beslutades att nästa möte inte skulle äga rum i Stockholm, utan i Göteborg. Det mötet hölls i juni 1869 med den

De sexton publicistmötena 1868–1907

Mötesplats och år	Antal deltagare
1: Stockholm 1868	51
2: Göteborg 1869	44
3: Stockholm 1871	33
4: Örebro 1874	40
5: Linköping 1876	46
6: Jönköping 1878	44
7: Kristianstad 1881	28
8: Stockholm 1884	213
9: Stockholm 1886	185
10: Göteborg 1889	122
11: Hälsingborg 1892	116
12: Gäfle 1895	95
13: Visby 1898	68
14: Sundsvall 1901	93
15: Kalmar 1904	101
16: Stockholm 1907	187

lokala Frimurarlogen som samlingslokal, och med middag på förnäma Lorensberg. Huvudnummer på Göteborgsmötet blev frågan om bildande av en pensionsförening. Möte nummer tre hölls återigen i Stockholm, denna gång på Karolinska Institutet, där man bland annat enades om det önskvärda i att förenkla stavningen och att byta ut kvarvarande gotiska stilar mot latinska.[2]

Vid de fyra följande mötena lämnade man storstäderna för sammanträden i Örebro, Linköping, Jönköping och Kristian-

[2] En brist vid de första och tredje publicistmötena var att man inte lyckades försäkra sig om dokumentationen i form av mötesprotokoll. Den dokumentation som finns och som tillkommit i direkt anslutning till dessa möten är listor över motioner som skulle tas upp till behandling, medan protokollen – mer kortfattade än från övriga möten – är tillkomna i efterhand inför det fjärde mötet i Örebro 1874.

stad, innan man 1884 återvände till Stockholm, möjligen för att få fler att delta och därigenom förstärka mötenas legitimitet och betydelse. Om det var avsikten så blev resultatet lyckat – mötet i Stockholm 1884 lockade över 200 deltagare – åtta gånger fler än det i Kristianstad.[3]

Bland deltagarna i Stockholm fanns 18 deltagare från andra nordiska länder, de flesta från Norge, men även Danmark och Finland var representerade. I själva verket hade övriga Norden varit representerat ända sedan det andra mötet i Göteborg 1869 då tre redaktörer från Köpenhamn och en från Åbo hade bett att få delta, och där det förberedande sammanträdet beslutade att ”tillfälle till anteckning skulle dem beredas”. Under mötet diskuterades också ett förslag om arrangerandet av ett skandinaviskt publicistmöte. Frågan ansågs för tidigt väckt, men återkom vid det tredje publicistmötet som beslutat att inbjudningar till följande möte även skulle gälla norska, danska och finska publicister.

De två följande mötena, 1886 och 1889, hölls i Stockholm respektive Göteborg med god uppslutning. Mötet i Stockholm 1886 utmärkte sig som det första mötet med flera kvinnliga deltagare. Vid tidigare möten hade alla deltagare varit män med ett enda undantag, nämligen Kristina Borg som var med på mötet i Örebro 1874 tillsammans med sin man Fredrik, utgivare av *Öresunds-Posten* i Helsingborg. Vid mötet 1886 upptog deltagarlistan sju kvinnliga namn, något som uppmärksammades i tidningen *Framåt – Tidskrift utgifven af Göteborgs kvinnoförening*, vars redaktör Alma Åkermark var en av de sju. Med i gruppen var också Anna Branting (signaturen René), författaren och feministen Lotten von Kræmer, annonsbyrågrundaren Sofia Gumælius och Elsie Jonsson, utgivare *Norrtelje Tidning*. Även

[3] Vid mötet i Stockholm återgick man till att använda den ursprungliga benämningen ”publicistmöte”, medan sammankomsterna i Örebro, Linköping, Jönköping och Kristianstad kallades ”tidningsmannamöten”.

om männen fortsatte att dominera skulle kvinnorna successivt bli fler – vid mötet i Gävle 1895 fanns 95 namn på deltagarlistan, 17 av dem var kvinnor.

Mötena på 1880-talet innebar också en breddning i deltagandet genom att det för första gången fanns med representanter för vad som skulle utvecklas till den socialdemokratiska dagspressen. Vid mötet i Stockholm 1884 deltog några representanter från tidningen *Tiden* med Hjalmar Branting som främste företrädare. Han var även med på mötet 1886, liksom Axel Danielsson från *Social-Demokraten*. Till detta möte hade även den kände socialistiske agitatorn August Palm försökt att få tillträde som redaktör för *Folkviljan* i Malmö men blivit nekad, något han beskrev i sina memoarer:

Söndags-Nisse, *1 juni 1884*.

> ”Komitén föregaf då i sitt svar att den hade icke reda på om »Folkviljan» regelmessigt utkomme eller icke, med flera andra likaså dumma som löjliga undanflykter. Äro då de hederliga publicisterna både döfva och blinda, då det gäller arbetarerörelsen, eller tänkte de kanhända att det icke vore rådligt att släppa en skräddare in i deras samfund, då de ju själfva äro skräddare nog, efter som en stor del af dem föder sig med 'saxen'?”
>
> (August Palm, 1904: Ur en agitators lif, s 149)

Vid mötet i Göteborg 1889 fanns han dock med, denna gång som representant för Social-Demokraten och i sällskap med tidningens redaktör, den mer salongsfähige Hjalmar Branting som ju hade varit med ett par gånger tidigare.

Av protokollen att döma hade de socialdemokratiska ledamöterna under de föregående mötena hållit en låg profil, med ett inlägg av Branting i en tryckfrihetsdebatt 1886 som enda framträdande. August Palm valde däremot att provocera, inte under överläggningarna men vid de efterföljande sociala evenemangen. Viss uppmärksamhet väckte det då Palm under en festlighet på Valand i Göteborg passade på att utbringa en skål för proletariatet, vilket inte togs väl emot av övriga deltagare: ”Skälla vågade de inte, men morrade gjorde de så mycket mera”, skrev Palm senare i sina memoarer. Helt utfrusen var han dock inte, och sedan S.A. Hedlund, av Palm kallad kungen för Göteborgspressen, ”på en fest som hölls å Lorensberg hade vänligheten att vid ett tillfälle demonstrativt dricka ett glas champis med mig, så var isen bruten och man såg på mig med blidare ögon.” (Palm 1904:336).

Efter publicistmötet i Göteborg hölls fem möten utanför storstäderna, med träffar i Helsingborg 1892, Gävle 1895, Visby 1898, Sundsvall 1901 och Kalmar 1904, innan vad som kom att bli en avslutande final i Stockholm 1907. Dessutom anordnades mer informellt två så kallade flytande publicistmöten, det första på Vättern 1895 och det andra på Vänern året därpå. En målande beskrivning av det senare mötet har lämnats av Herman Seldener i Publicistklubbens jubileumsbok 1924, där det framgår att mötet nog främst var av social karaktär. Båtturen på Vättern kom däremot att få stor betydelse genom de förslag som kom därifrån till mötet i Gävle några veckor senare.

Tre centrala organisationer

Betydelsen av mötet i Gävle låg i att det där behandlades motioner som i ena fallet initierade och i det andra i grunden förändrade två av tidningsbranschens gemensamma organisationer. Möjligen hade det också viss betydelse för grundandet av den tredje. Även om inledande steg i frågorna hade tagits vid

Deltagarna vid det femtonde publicistmötet i Kalmar samlade för fotografering. Infälld i övre högra hörnet visas redaktören för tidningen Barometern *Hjalmar Petersson, som också var mötets ordförande. Den infällda bilden till vänster visar de två vice ordförandena Börje Lundström, redaktör för den lokala konkurrenttidningen* Kalmar*, och Helge Åkerhielm, medarbetare i* Stockholms Dagblad*. Idun, 23 juni 1904. Bildkälla: Kungliga biblioteket.*

tidigare publicistmöten så var det i Gävle 1895 som de avgörande besluten fattades.

En av de berörda organisationerna var Publicistklubben som hade bildats av en grupp tidningsmän i Stockholm i augusti 1874 samtidigt som det fjärde publicistmötet pågick i Örebro. Möjligen hade gruppen i Stockholm inspirerats av en motion om bildande av en publicistförening som lämnats in till publicistmötet av Alex. Zanders från *Mariestads Veckoblad*. Motionen lades dock till handlingarna sedan Adolf Hedin muntligen informerat mötet om ”att en tidningsmannaklubb vore under bildande i hufvudstaden”.

Den var verkligen under bildande, för samma dag satt en grupp journalister på restaurang Hasselbacken i Stockholm och putsade på ett stadgeförslag för en sådan organisation, och tre dagar senare, den 7 augusti, antogs stadgarna vid Publicistklubbens allra första sammanträde (Spångberg, 1924:39).

I Publicistklubbens 50-årsbok finns en uppgift om att klubben skulle ha varit påtänkt redan tre år tidigare, i samband med Publicistmötet i Stockholm 1871. Enligt textförfattaren Carl Forsstrand hade det redan då tagits fram ett förslag till stadgar för en svensk publicistförening, varför författaren betecknar publicistmötet 1871 som en direkt föregångare till PK (Forsstrand, 1924:34). Det ska sägas att det i så fall skedde vid sidan av publicistmötets officiella program och protokoll, vilket givetvis är fullt tänkbart.[4] Det kan noteras att sju av PK:s 17 grundare hade varit med på publicistmötet 1871, och ytterligare två valdes in på det första klubbmötet.

Den nybildade Publicistklubben kom till en början mest att vara en organisation för social samvaro. Värdet av detta ska i och för sig inte underskattas då den rådande kulturen i pressen var hårda verbala duster redaktionerna emellan där ”samlingstanken och förmågan att skilja på sak och person knappast framträtt eller förmått göra sig gällande” som det uttrycks i Publicistklubbens 50-årsskrift (Forsstrand, 1924:31).

Klubben var också i allt väsentligt inriktad på publicister i huvudstaden. Visserligen hade den några ledamöter från övriga landet, framför allt redaktörer med riksdagsuppdrag, men i första hand var det en förening för och med redaktörer från Stockholm och deras närmaste umgänge, som skådespelaren Johan Jolin, upptäcktsresanden A.E. Nordenskiöld och bankdirektören A.O. Wallenberg för att nämna några.

På 1880-talet fick föreningen en delvis ny inriktning då några medlemmar med bakgrund i Verdandi stramade upp verksamheten och gjorde den mer samhällsinriktad och långsiktig (Sundvik, 1974:30). Reformerna hindrade dock inte att organisationen diskuterades på publicistmötena – exempelvis lämnade J.N. Nyman från publikationen *Stockholmspost*

[4] Till saken hör möjligen att protokollet från publicistmötet 1871 inte skrevs direkt utan tillkom först i anslutning till det följande mötet i Örebro 1874.

vid mötet 1886 in en motion om bildande av en förening för endast publicister. Han fick stöd av Isidor Kjellberg som också hoppades att den nya organisationen skulle kunna komma åt PK:s kassa. Den slutliga behandlingen av motionen sköts dock upp till kommande möten i förhoppningen att PK skulle ändra sina stadgar.

I väntan på det fortsatte publicistmötena att vara den viktigaste mötesplatsen för redaktörer verksamma utanför huvudstaden. Ett initiativ på det flytande publicistmötet 1895 skulle dock – på lite sikt – ändra på den saken. Medan man vid midsommartid färdades fram på Vättern med ångaren Örn beslutade deltagarna ”vidtaga åtgärder för åstadkommande av en hela landet omfattande i kretsföreningar indelad yrkesförening av landsortspressens (eventuellt hela svenska tidningspressens) män utan hänsyn till olika partiståndpunkter, i syfte att befrämja tidningsmannayrkets och dess utövares gemensamma intressen”. Mötets ordförande, Bengt Hägge, motionerade om saken till Publicistmötet i Gävle i augusti samma år, och fick gehör för förslaget. Mötet tillsatte en kommitté som fick i uppdrag att vända sig till PK för att försöka förmå organisationen att ombilda sig till en allmän svensk pressförening, alternativt vidtaga åtgärder för bildande av en ny organisation.

I Publicistklubben togs initiativet inte särskilt väl emot – bland annat för att man var orolig att förlora kontrollen över de tillgångar man byggt upp genom åren – men i början av 1897 ändrades stadgarna vilket öppnade för anslutning av nya PK-kretsar ute i landet. Östra Sveriges Pressförening anslöt sig i februari 1898 och vid midsommartid samma år bildades Mellersta Sveriges Pressförening under en båttur på Hjälmaren. De följande åren tillkom och anslöt sig ytterligare regionala föreningar (Spångberg, 1924:98ff).

Ett annat initiativ vid publicistmötet i Gävle skulle få avgörande betydelse för ytterligare en central branschorganisation. Det var *Stockholms-Tidningens* chefredaktör Anders Jeurling

*Söndags-Nisses bild av publicistmötet i Gävle. Bland de avbildade kombattanterna märks Hjalmar Branting (*Soc-dem*), David Bergström (*AB*), Gustaf Ericson (*SvD*), Georg Lundström (*Figaro*), Gustaf Torelius (*VL*) och Johan Björklund (*NDA*). Teckning av Edvard Forsström i* Söndags-Nisse*, 25 aug 1895. Bildkälla: Kungliga biblioteket.*

som väckte frågan om bildandet av ”en svensk tidningsutgifvare- och tidningsförläggareförening”.[5] Även denna motion bifölls, och resulterade i en kommitté. Våren 1896 kallade kommittén till ett konstituerande möte i Publicistklubbens lokaler i Stockholm, Jeurling själv satt ordförande med dåvarande redaktören för tidningen *Fyris*, den blivande latinprofessorn Vilhelm Lundström vid protokollet. Ett 20-tal mötesdeltagare anmälde sig som medlemmar och utöver dessa hade närmare

[5] Han hade motionerat om saken redan 1892 tillsammans med Vilhelm Kôersner. Mötet var positivt till förslaget och tillsatte en niomannakommitté att försöka få en organisation till stånd, vilket dock inte lyckades.

30 skriftligen meddelat intresse. Avsikten var att det konstituerande mötet skulle följas av ett möte senare samma år, men det kom inte till stånd förrän två år senare då organisationen fick en stadgeenligt tillsatt styrelse med ledamöter som J.A. Björklund (*NDA*), Henrik Hedlund (*GHT*), Fr. Vult v. Steiern (*DN*) och Anders Jeurling, den sistnämnde som ordförande.

Dröjsmålet hade lett till att organisationen redan vid sitt formella bildande 1 juni 1898 hade en rad frågor på sitt bord. Delegerade från det trettonde publicistmötet, som hunnit sammanträda i Visby, ville att den nya organisationen skulle behandla frågor om höjning av tidningarnas annonspriser, nedsättning av tidningarnas telefonporto, införande av lika spaltbredd i hela tidningspressen samt åtgärder för att tidningarna skulle få del av kungörelser, särskilt de kommunala (TU 25 år, 1923:9ff).

Att Publicistklubben och, framför allt, Tidningsutgivarna har rötter i de allmänna publicistmötena är således uppenbart. Möjligen gäller det även för branschens tredje centrala organisation, Svenska Journalistförbundet, men där är kopplingen inte lika tydlig.

Den direkt utlösande faktorn för bildandet av en fackförening för journalister var ett antal avskedanden på tidningar i Stockholm vid tiden för förra sekelskiftet. Uppsägningarna uppfattades som brutala, inte minst som de verkställdes omedelbart, utan uppsägningstid, och saken togs upp till debatt på Publicistklubben i september 1901 och vid ett uppföljande möte den 21 oktober – det senare kallat Svenska Journalistföreningens födelsedag.

Tankar på bildandet av en facklig organisation hade då funnits en tid; i SJF:s 25-årsskrift återges ett brev till Valfrid Spångberg på *Aftonbladet* från journalisten K.J. Andersson på *Östgöta Correspondenten*. I brevet, daterat 15 juni 1895, utvecklas tankar på ”en förening för fasta medarbetare inom de syd-

svenska tidningsredaktionerna" (Hellkvist & Winqvist, 1926: 13ff). Spångberg kom några år senare att tillsammans med David Bergström bli centrala aktörer vid bildandet av Svenska Journalistföreningen, senare namnändrad till Svenska Journalistförbundet.

Om motionen från deltagarna på ångaren Örn och agerandet på det följande publicistmötet i Gävle hade någon betydelse i sammanhanget är svårt att veta i efterhand. Noterbart är att ingen av de mera aktiva vid journalistföreningens bildande sex år senare var närvarande i Gävle, man kan också notera att *ÖC*-journalisten i brevet till Spångberg markerade avstånd till idéer från sin chef, den Bengt Hägge som blev talesperson för idéerna som formulerades på ångaren Örn. Att brevskrivaren i sammanhanget ville markera distans till sin arbetsgivare är inte konstigt, men han kände alltså till att denne hade de tankar som utvecklades vid turen på Vättern senare samma sommar och vidare på publicistmötet i Gävle. Möjligen hade motionen viss betydelse; i varje fall tolkade redaktören för *Svensk Lärare-tidning* agerandet som ett initiativ för bildande av en fackförening, och gladdes över att Sveriges allmänna folkskollärareförening hade framhållits som ett efterföljansvärt föredöme på tidningsmannamötet på Vättern. Enligt en notis i tidningen hade mötets ordförande uttryckt att "i likhet med hvad landets folkskollärarekår förstått organisera, äfven tidningsmännen skulle, utan hänsyn till politisk färg, slå sig samman till en gemensam fackförening…"

Politiken lagd åt sidan

Motionerna om de nya branschorganisationerna var nu bara en liten del av allt som diskuterades på de 16 publicistmötena. Totalt behandlades 272 motioner i ärenden, som med enstaka undantag kan sorteras in i någon av de fem kategorierna pres-

sens ekonomi och organisation, lagar och deras tillämpning, tidningskvalitet, arbetsvillkor i pressen samt frågor om politik.

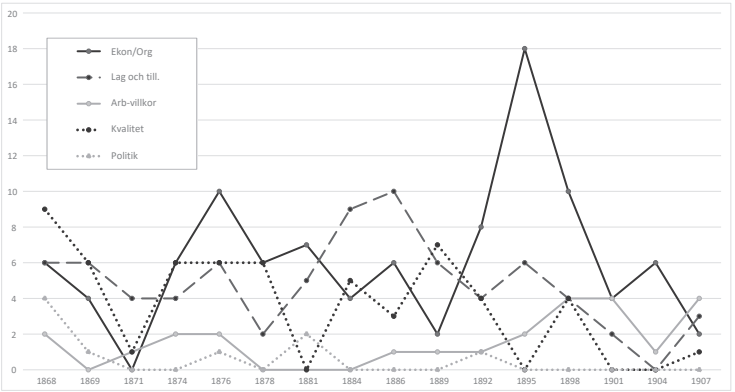
Den sistnämnda kategorin var främst aktuell vid det första mötet 1868, då det kommit in motioner om samverkan mellan tidningarna om argumentation för rättvisare fördelning av den kommunala rösträtten och i frågan om försvarets omorganisation. Det fanns också en motion i tidstypisk skandinavistisk anda, att underrättelser från grannländerna inte borde publiceras som utrikesnyheter.

Det finns inget samtida diskussionsprotokoll från det första mötet, men i sammanställningen som gjordes i efterhand sägs att det blev ett livligt meningsutbyte ”med anledning af väkt förslag om behandling af frågor af allmän politisk och social natur.” Mötet valde att inte fatta några beslut, och inför publicistmötet i Göteborg året därpå hade *Aftonbladets* redaktör August Sohlman skrivit en motion där han undrade om det verkligen var rimligt att diskutera partipolitik vid allmänna publicistmötena. Av protokollet framgår att han drog tillbaka sin motion, möjligen beroende på att ingen politiskt laddad motion hade lämnats in till mötet. Även på de följande publicistmötena fortsatte de att vara sällsynta även om det förekom några undantag, som 1876 om gemensamma insatser för att motarbeta det religiösa läseriet och 1892 om stöd till reformer om kremering. Men i allt väsentligt undvek motionärerna i fortsättningen politiken och höll sig till branschens egna frågor.

Fyra perioder

Sorteringen av publicistmötenas motioner i de fem huvudkategorierna visar att man kan tala om fyra perioder, eller möjligen fem, då olika ämnesområden dominerade. Lite förenklat kan man tala om de två inledande mötena på 1860-talet som en period då man diskuterade tidningskvalitet, 1870-talets möten som en första period då man talade om ekonomi och organi-

Ämnen i motioner som lämnats in till publicistmötena (antal/möte)

Antalet motioner i de huvudsakliga ämnesgrupperna vid de sexton publicistmötena. Till det första mötet var det flest motioner om kvalitetsfrågor (svart punktlinje), på 1870-talet dominerade frågor om ekonomi/organisation (svart heldragen) och på 1880-talet lagstiftningsfrågor (svart streckad). På 1890-talet återkom organistions- och ekonomifrågorna, för att på det allra sista mötet avlösas av arbetsmiljöfrågorna (grå heldragen). Frågor i den femte huvudgruppen, politik förekom framför allt på det första mötet, och därefter mycket sparsamt (grå punktlinje).

sation, 1880-talet som en period då tryckfrihetslagstiftningen stod i fokus och 1890-talet som en andra period om ekonomi och organisation. Under mötena på 1900-talet kom frågor om arbetsvillkor upp mer än tidigare och man skulle kunna tala om dessa sista möten som en femte period, men antalet motioner vid mötena var få och de får nog i historiens ljus närmast betraktas som en avvecklingsperiod.

Att ett område dominerade innebar inte att diskussionen var begränsad till detta – alla kategorierna fanns med och diskuterades vid i stort sett samtliga möten, bara i olika omfattning.

Detta gällde inte minst frågor om olika aspekter på tidningarnas kvalitet. På det allra första mötet i Stockholm 1868 fanns en rad motioner på området där en, väckt av Carl von Bergen på tidskriften *Framtiden*, uttryckte önskemålet att alla större tidningar borde hålla sig med en litteraturavdelning.

I en annan motion väcktes frågor om stavning, ett ämne som skulle bli en följetong ända till mötet i Visby 1898. Motionen på det första mötet, väckt av Arvid Gumælius på *Nerikes Allehanda*, handlade bland annat om det stumma f-et i ord som stafva och skrifva. Motionären ville dessutom byta ut stavning med th, ph, vh mot t, f och v, samt w mot v, q mot k och ck mot kk. Mötet uttalade att det vore ”önsklig om inom prässen ett renare skriftspråk måtte göra sig gällande”, men det hindrade inte att frågan återkom gång på gång, eftersom skribenterna i många tidningar fortsatte stava som de alltid hade gjort.

Vid mötet i Stockholm 1884 uttalade sig Frans Hodell på *Söndags-Nisse* kritiskt om pressens engagemang i stavningsreformerna. Han var en av tretton redaktörer som vid det tredje mötet 1871 hade kommit överens om att ändra tidningens stavning. Experimentet hade dock slutat olyckligt då publiken blev missbelåten och tyckte det nya sättet att stava såg löjligt ut.

Vid mötet i Visby 1898 diskuterades fortfarande stavningen, bland annat f i v-ljud som i stafva eller stava. Svenska Akademien hade angett valfri stavning men skolorna lärde ut den enklare varianten, något som tidningarna borde ta till sig tyckte mötets beredningsgrupp. Många tidningar hade redan gjort det, men inte alla. Alfred Hedenstierna (signaturen Sigurd) på *Smålandsposten* förklarade att han skulle byta stavning då läsarna krävde det, men att lära läsarna stava kunde uppfattas som docerande, ”och så snart man blefve docerande, blefve man tråkig, och detta vore hvad en tidning främst borde akta sig för näst ohederligheten.” Trots Sigurds varning antog mötet förslagen om att modernisera stavningen.

Önskan om censur

Vid några tillfällen ifrågasattes förekomsten av vissa typer av innehåll i tidningarna. Carl von Bergen ställde sig 1868 frågande till skämtsamt innehåll i ”icke för skämtet afsedd tid-

ning", A. Flodman på *Aftonbladet* ifrågasatte 1876 förekomsten av följetonger, och J.G. Schultz önskade 1869 att landsortspressen "i den goda smakens och äfven allmänhetens samt framförallt i författarnes eget intresse, behagade utöfva något strängare censur än hittills öfver insända poemer."

Frågor om tidningarna partiskhet – eller opartiskhet – kom upp vid några tillfällen. 1878 undrade Adolf Hedin om inte tidningsreferat från riksdag och andra offentliga förhandlingar borde vara opartiska och neutrala. G.F. Hedvall på *Gefle-Posten* tog upp samma fråga vid Stockholmsmötet 1884, där han kritiserade förekomsten av tidningstexter där "den refererades talarens åsigt hånas, förkättras eller förvränges".

Vid mötet i Göteborg 1889 såg det ut att bli diskussion om tidningarnas rättegångsbevakning utifrån samma utgångspunkt sedan Oscar Norén på *Göteborgs Aftonblad* i en motion menat att åklagarsidan kunde få betydligt mer spaltutrymme än svarandesidan, och att domsutslaget ibland förtigits. Hans motion blev först positivt behandlad, tills det visade sig att Norén syftat på att han själv hade blivit, som han tyckte, felaktigt behandlad i flera Göteborgstidningar i ett par rättsfall. Resultatet blev vad som måste ha framstått ett offentligt gräl mellan honom och *GHT*:s S.A. Hedlund, tills Anders Jeurling lade in en protest och fick stopp på meningsutbytet.

Mera sansad blev diskussionen om en motion av J.N. Nyman på tidningen *Stockholmspost* om bevakningen av mindre rättsfall, som han menade kunde bli inhuman. Mötet höll med sedan ytterligare deltagare vittnat om att små rättegångsnotiser kunde vålla stor olycka för dem som blivit omskrivna. Diskussionen kan sägas föregripa det som så småningom skulle utvecklas till pressens publicitetsregler.

På samma sätt kan man betrakta en motion av Bengt Hägge m.fl. 1901 som ett led i framväxten av Pressens opinionsnämnd. I motionen föreslogs inrättandet av en hedersdomstol som kunde bedöma tvister då tidningar hamnat i polemik med

varandra.[6] Beslutet blev att skicka frågan vidare till Publicistklubben, som ju senare blev instiftare av opinionsnämnden tillsammans med Tidningsutgivarna och Svenska journalistförbundet.

Vid ett par tillfällen togs frågor om kompetenskrav för tidningsmedarbetare upp. Första gången var 1886, då Axel Lundeberg på *Motala Tidning* väckte frågan om obligatoriska kunskaps- eller kompetenskrav för tidningsmän. Förslaget ansågs opraktiskt, varför motionen avslogs. Sex år senare tyckte Anders Jeurling att det fanns för många olämpliga personer i pressen – personer som misslyckats i annan verksamhet och sådana som vare sig hade boklig bildning eller publicistisk begåvning. Andra fyllde på med kritik mot de så kallade notisjägarna, men också mot ämbetsmän som fuskade i journalistyrket. Men inte heller Jeurling fick gehör för sin motion, då redaktörer som Isidor Kjellberg och S.A. Hedlund påpekade att pressen inte fick sluta sig, utan måste vara öppen för att inte ”förlora känseln för det verkliga livet”.

Vid mötena mot slutet av 1800-talet kom frågor om journalisternas arbetsvillkor allt oftare upp till diskussion. De första decennierna hade ämnet knappast diskuterats alls, vilket nog förklaras av att mötena i första hand var öppna för tidningarnas ägare, utgivare och huvudredaktörer, som hade andra prioriteringar.

Men till mötet i Stockholm 1886 kom en motion på området, då Publicistklubben genom sin styrelse väckte frågan om uppsägningstid för medarbetare. Frågan visade sig ganska okontroversiell, och mötet besvarade den med ett enkelt ja och uppmanade PK att ta fram förslag på hur kontrakten kunde utformas.

---

[6] *Falu-Kurirens* redaktör Waldemar Skarstedt hade motionerat om saken redan 1895, men den gången ledde motionen inte till någon åtgärd.

Vid mötet i Sundsvall 1901 kom samma fråga upp igen. Denna gång var det *Nerikes Allehandas* redaktionssekreterare Karl Malmrot som undrade om mötet ville uttala sig för avtalad uppsägningstid, och hur lång den i så fall borde vara. Svaret blev återigen positivt. Några talare tyckte att en månads uppsägningstid kunde vara lagom för unga medarbetare, men beslutet blev att rekommendera tre månader.

På samma möte kom också frågan om journalisternas löner upp till diskussion. Det var Leon Hallén på *Sundsvalls Dagblad* som undrade om mötet ville uttala sig för minimilön och förbättrade lönevillkor i allmänhet. Även här var de flesta inläggen sympatiskt inställda, inte minst som journalisterna halkat efter typograferna i löneutveckling. Resultatet blev att man uppmanade PK att intensifiera arbetet i en kommitté som organisationen tillsatt för att utreda journalisternas löner. Under debatten framhöll Karl Lundegård att åtminstone frågan om minimilön nog inte skulle lösas förrän det fanns en fungerande fackförening för journalister.[7]

Vid mötet i Gävle 1895 tyckte *Boråspostens* utgivare Anders Brander att man borde skapa reda i bruket av titlar för redaktionsmedarbetarna som, om de inte var tidningens redaktör eller redaktionssekreterare, kunde kallas litteratör, journalist, publicist eller tidningsman. Brander föreslog titeln redaktör för allesammans, eftersom varje medarbetare i allmänhet redigerade åtminstone någon del av tidningen.

De två största ämnesområdena, som fanns med på alla publicistmötena från 1868 och framåt var ändå de som handlade om branschens ekonomi och organisation samt om tryckfrihetslagstiftningen och dess tillämpning. Organisationsfrågorna kom ju att bli föremål för grundlig behandling vid mötet i Gävle, medan de ekonomiska frågorna mest var av sådan art

---

[7] Svenska Journalistföreningen, sedermera namnändrat till Svenska Journalistförbundet, bildades senare samma år.

att de avgjordes efterhand som de kom upp. De kunde handla om papperspris, gratisannonser, kostnad för telefonsamtal och postbefordran och åtskilliga andra större och mindre ärenden.[8]

Debatt om ansvaringar

Ända in på 1890-talet var frågor om tryckfrihetslagstiftningen och dess tillämpning återkommande teman på publicistmötena, ibland på grund av aktuella lagstiftningsfrågor, men ofta för att någon ville diskutera ämnen av principiell natur. En sådan fråga handlade om förekomsten av annan utgivare än den som verkligen ägde eller redigerade tidningen, det vill säga om det system som Lars Johan Hierta hade använt på 1830-talet för att kringgå statens indragningsmakt. Vid det första publicistmötet 1868 fick *DN*-redaktören Rudolf Wall igenom ett uttalande där man stämplade förfarandet som skadligt för pressens anseende. Minoriteten ville uttala att så kallade ansvaringar inte borde användas, men att det funnits en tid då de varit nödvändiga och att sådana förhållanden möjligen åter skulle kunna inträda. Walls förslag hade en tydlig udd riktad mot den i tidningskretsar illa sedda skandaltidningen *Fädernes-landet* som ofta stod inför åtal, och som flitigt använde utomstående som ansvariga utgivare.

Frågan skulle återkomma, exempelvis i Kristianstad 1881 då *Östgötens* redaktör Isidor Kjellberg ställde frågan om det kunde försvaras att ”en tidnings hufvudredaktör och ägare icke själf är bladets ansvarige utgifvare?” Denna gång gick mötet inte med på förslaget, möjligen påverkat av *Öresundsbladets* redaktör F.T. Borg som i diskussionen påminde om fall då utgivare råkat illa ut, som en redaktör Börjesson i Halmstad som hade

[8] Vid mötet i Örebro 1874 föreslog C.F. Ridderstad på ÖC tillsammans med Albert Andersson-Edenberg på *Svenska Medborgaren* att tidningspressen skulle gå samman och starta eller köpa ett pappersbruk som kunde leverera papper till bra priser.

fått ett års fängelse för att han skrivit om ”en kung som begär tiggarhjälp” och en redaktör Westenius i Malmö som fått två månaders fängelse för att han ”kallat en elak gumma ett hår af hin”. Alfred Hedenstierna på *Smålandsposten* reserverade sig – han tyckte frågan ”afgjordt skulle besvaras med nej.”

I mitten av 80-talet var det främst tryckfrihetsjuryernas sammansättning som togs upp till diskussion. Erik Wahlberg på *Kristinehamnstidningen* uppmärksammade i en motion att juryns medlemmar ofta hämtades ur en alltför snäv samhällsklass – ofta tjänstemän och militärer – vilket mötet höll med om. Jurysammansättningen fortsatte att vara ett diskussionsämne även på det följande publicistmötet.

Strid om hädelseparagrafen

Vid 1886 års möte blev det också livlig debatt om en motion från Publicistklubbens styrelse om tryckfrihetslagens bestämmelser om religionsbrott, det som kommit att kallas för hädelseparagrafen. Gruppen som beredde frågan på mötet föreslog att man skulle uttala sig för ”att samtliga straffbestämmelser för s.k. religionsbrott böra helt och hållet utgå”. Det blev också mötets beslut, men först efter en diskussion med många deltagare där J.A. Björklund på *Nya Dagligt Allehanda* inte tyckte att det vore pressen värdigt att yrka på strafflöshet för gäckeri och smädelse mot religionen när samma förbrytelse i annan form var straffbelagd. Den liberala politikern och skribenten Ernst Beckman menade att man borde ta bort straff för förnekelse av den evangeliska läran, men ville behålla straff ”för råa och grofva utfall mot det som tusen sinom tusen håller dyrbart”. Albrekt Segerstedt på *NWT* ansåg att ”hvad som sårade millioners känslor borde straffas”.[9]

Till dem som ville få bort straffbestämmelsen hörde Pehr Staaff på *Stockholms Dagblad* och Isidor Kjellberg på *Östgöten*,

[9] Fadern till den senare berömde Torgny Segerstedt på GHT.

den sistnämnde med motiveringen att han inte trodde ”att Vår Herre kräfde skydd af en tom paragraf i Tryckfrihetsförordningen”.

Hjalmar Branting uppträdde också som kritiker av lagstiftningen. Han skulle två år senare komma att dömas till fängelse för publiceringen av en artikel med rubriken ”Till verdsalltets upphofsman” i tidningen *Social-Demokraten* där han då var ansvarig utgivare. På publicistmötet 1886 menade han att ”om yttrandefriheten skulle vara fullständig, måste deri inbegripas rätt att hänsynslöst uttala sina åsigter äfven i religiösa ämnen.”

Att frågan väckte känslor framgår av att närmare 20-talet mötesdeltagare reserverade sig mot beslutet att kräva borttagande av straffbestämmelserna för religionsbrott.

Frågorna återkom vid publicistmötet 1889 inför en väntad större reform av tryckfrihetslagstiftningen, med nya diskussioner om hädelseparagraf, juryval och ansvarighetsfrågan.

Tryckfrihetsfrågor fortsatte att förekomma även vid de följande mötena, men spelade aldrig mer den centrala roll i diskussionerna som de gjorde på 1880-talet. I stället blev det frågor om branschens organisering som tog över. Något år in på 1900-talet var de viktigaste organisationerna på plats, och frågor om lagar, tidningsporton, pensionskassor och medieetik överflyttade till dessa.

En grande finale

Publicistmötenas betydelse för att skapa en social gemenskap för det sena 1800-talets skriftställare och redaktörer har framhållits av de flesta som skrivit om dem, både i tillbakablickar och i det som publicerats i samtiden. Herman Seldeners skildring av det andra flytande publicistmötet på Vänern har redan nämnts, men det publicerades också skildringar av mötena i tidens veckopress som *Idun* och *Hvar 8 Dag*, där den sociala sidan gärna framhölls.

Det sextonde och sista publicistmötet avslutades med en båtutflykt i Stockholms skärgård. I vimlet på fördäck har fotografen fångat mötesordföranden Johan Björklund, här tillsammans med Hans Leander på Svenska Telegrambyrån och Sofia Gumælius på Gumælii Annonsbyrå som delade på värdskapet för utflykten. Hvar 8 dag, *16 juni 1907. Bildkälla: Kungliga biblioteket.*

I anslutning till mötena anordnades också bättre middagar och utflykter, gärna med båt, som då tidningen *Förposten* bjöd på utflykt i Göteborgs skärgård i anslutning till mötet 1889. På programmet till mötet i Jönköping 1878 stod en utflykt med häst och vagn till Husqvarna vapen- och symaskinsfabrik med efterföljande middag.

Allra mest betonades dock den sociala samvaron på det som skulle bli det allra sista publicistmötet, det i Stockholm 1907. Det fanns visserligen en föredragningslista för mötet med ett tiotal punkter, men för många av deltagarna på det välbesökta mötet var det kanske fredagskvällens supé på Hasselbacken, lördagens middag på Grand Hôtel (klädsel: aftondress), söndagens båtutflykt i skärgården och kvällssupé på Operaterrassen som engagerade. Kanske lockade också de schemalagda besöken på Skansen och på det nyinvigda Nordiska museet.

Mötet i Stockholm framstår i efterhand som en grande finale, en avskedsföreställning för en institution som fyllde en viktig funktion under en 40-årspriod, men som därefter i praktiken hade spelat ut sin roll. Några avgörande händelser i denna utveckling var PK:s omvandling till en organisation med representation och debattfora över hela landet samt bildandet av Tidningsutgivareföreningen och Svenska Journalistföreningen som parter på arbetsmarknaden. Genom tillkomsten av de nya organisationerna kom de allmänna publicistmötenas betydelse att minska dramatiskt. Det betyder inte att de blev helt ointressanta – informella samtal i samband med mötet i Kalmar 1904 hade exempelvis avgörande betydelse för att rösträttsfrågan blev central vid bildandet av Allmänna valmansförbundet senare samma år, och indirekt för beslutet om proportionerligt valsystem vid riksdagen 1907.[10]

Men funktionen som den enda gemensamma mötesplatsen för Sveriges tidningsredaktörer hade vid det laget för länge sedan upphört. Ett sjuttonde möte var visserligen planerat att hållas i Göteborg 1910, men det kom aldrig till stånd. De partiorienterade sammanslutningarna Sveriges vänsterpressförening (bildad 1905), Svenska högerpressföreningen (1909) och Socialdemokratiska pressföreningen (1911) minskade publicistmötenas betydelse ytterligare.

Möjligen är det symptomatiskt att dokumentationen från det sista publicistmötet i Stockholm 1907, förutom föredragningslistan i huvudsak består av material om utflykterna, medan protokollet inte stått att finna vare sig på Kungliga biblioteket i eller samlingarna på Riksarkivet. Frågan är om det någonsin blev skrivet.

[10] Se Odén och Weibull: När rösträttsfrågan skapade en samlad högerpress, *Mediehistorisk årsbok 2021*.

Arkivmaterial

Föredragningslistor och protokoll från de svenska publicistmötena (med enstaka luckor). Kungliga biblioteket, Stockholm.

Material om publicistmötena. Riksarkivet, Stockholm.

Referenser

Christensen Jan, 1990: Jönköpingsliberalerna och representationsfrågan. I: Berglund, Bengt m.fl.: *Liberalernas Jönköping*. Jönköpings läns museum.

Forsstrand Carl, 1924: Före Publicistklubben. I: *Publicistklubben*. Publicistklubbens förlag.

Hellkvist Otto & Winqvist T.F., 1926: *Svenska journalistföreningen: de första tjugufem åren i ord och bild*. Svenska journalistföreningen.

Jarlbrink Johan & Lundell Patrik, 2012: *Från pressarkivet 1800–1899. En källsamling*. Kungliga biblioteket.

Johannesson Eric, 2001: Med det nya på väg. I: Gustafsson Karl Erik & Rydén Per: *Den svenska pressens historia II. Åren då allting hände*. Ekerlids förlag.

Odén Tomas & Weibull Lennart 2021: När rösträttsfrågan skapade en samlad högerpress. I: *Mediehistorisk årsbok 2021*.

Palm August, 1904: *Ur en agitators lif*. Björck & Börjesson, Stockholm.

Seldener Herman, 1924: De flytande publicistmötena. I: *Publicistklubben*. Publicistklubbens förlag.

Spångberg Valfrid, 1924: II: Publicistklubben 1874–1924. I: *Publicistklubben*. Publicistklubbens förlag.

Sundvik Ivar, 1974: *100 år för ordets frihet. Publicister i samhällsomdaningen 1874–1974*. Rabén & Sjögren.

TU 25 år. Minnesskrift till Svenska Tidningsutgivareföreningens 25-årsjubileum. Stockholm, 1923.

Inlämnade motioner i till publicistmötena, totalt och fördelade på fem huvudkategorier (antal)

	1868	1869	1871	1874	1876	1878	1881	1884
Ekon/ Org	**6**	**4**	**0**	**6**	**10**	**6**	**7**	**4**
Lag, tillämp	**6**	**6**	**4**	**4**	**6**	**2**	**5**	**9**
Kvalitet	**9**	**6**	**1**	**6**	**6**	**6**	**0**	**5**
Arb-villkor	**2**	**0**	**1**	**2**	**2**	**0**	**0**	**0**
Politik	4	1	0	0	1	0	2	0
Summa	27	17	6	18	25	14	14	18

forts.	1886	1889	1892	1895	1898	1901	1904	1907	Tot
Ekon/ Org	**6**	**2**	**8**	**18**	**10**	**4**	**6**	**2**	**99**
Lag, tillämp	**10**	**6**	**4**	**6**	**4**	**2**	**0**	**3**	**77**
Kvalitet	**3**	**7**	**4**	**0**	**4**	**0**	**0**	**1**	**58**
Arb-villkor	**1**	**1**	**1**	**2**	**4**	**4**	**1**	**4**	**25**
Politik	0	0	1	0	0	0	0	0	**9**
Summa	20	16	18	26	22	10	7	10	**268**

Anmärkning: Utöver dessa förekom fyra motioner som inte kunnat sorteras in i ovanstående kategorier.

Tack till Västsvenska Journalisters Stiftelse för bidrag till finansieringen av undersökningen av de svenska publicistmötena, och till professor Lennart Weibull för engagerat bistånd i arbetet med undersökningen och kloka synpunkter på utformningen av artikeln.

Tomas Odén var fram till sin pensionering verksam som forskare och lärare i journalistik vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet.

e-post: tomas.oden@gmail.com

Kristina Lundgren

Ett främmande öga

Framgångsrik akademiker och firad kåsör. Alma Söderhjelm, för hundra år sedan en udda celebritet i det svenska kulturlivet, korsbefruktade med gott resultat sina två verksamhetsområden – forskning och journalistik. Kristina Lundgren introducerar ett bortglömt skriftställarskap väl värt att lära känna.

”Bang påminner om Alma Söderhjelm, men Alma var bättre”, sa min goda väns faster när hon läst korrektur på min avhandling om Barbro Alving och hennes samtida kollegor. Alma Söderhjelm (1870–1949) var då bara svagt bekant för mig, men under åren med fortsatt forskning om kvinnliga medarbetare i svensk press dök hennes namn och person allt oftare upp. Även så i mitt arbete med en biografi över en av Sveriges första kvinnoläkare, Ada Nilsson, där Alma Söderhjelm kom som en frisk men krävande fläkt, med många synpunkter och ivriga förslag på resor till kontinenten strax före första världskriget.

Redan då tänkte jag att denna märkliga finlandssvenska kvinna borde få mer uppmärksamhet i den svenska presshistorien, då hon visade sig ha varit en riktig ”kändis” under pres-

sens s.k. guldålder på 1920- och 30-talen då vi fick en mängd dags- och veckotidningar som även gav ökat utrymme åt lättare material som kåserier, intervjuer, enkäter och societetsreportage. Alma Söderhjelms namn dyker upp i spalterna både här och där, men inte bara som kåsören med epitetet ”Det främmande ögat” som fått ge namn till titeln på en avhandling om hennes liv och gärning, utan som en orädd, mångsidig och egensinnig kvinna med stort kulturellt och socialt kapital i det Stockholm som under mellankrigstiden fortfarande var en ganska liten huvudstad. Umgängescirklarna överlappade varandra med alla som var verksamma inom journalistik, litteratur, konst, teater och musik, och inte minst det nya mediet filmen. Det var en annan tid som Alma Söderhjelm levde i och kommenterade, utifrån sin finlandssvenska bakgrund.

Idag, hundra år senare, känns flera av hennes texter lätt daterade, och jag drar på munnen snarare åt innehåll och tematik än åt de stilistiskt vässade formuleringar som gladde och upprörde den tidens läsare. Kåsörens öde är att ha ett kort bäst före-datum, men kåsörens liv och samlade produktion, i Alma Söderhjelms fall en betydligt större historisk vetenskaplig verklista än den journalistiska, kan ha ett fortsatt värde. Marja Engman har skrivit en gedigen avhandling som behandlar hela hennes liv och skriftliga produktion med titeln *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*, som jag hämtat en del uppgifter om finska förhållanden ur för den här korta introduktionen till ett för svenska läsare tämligen bortglömt skriftställarskap.

*

Alma Söderhjelm var en av de första kvinnor som gjorde akademisk karriär i Finland – med en uppskattad avhandling om den franska pressens roll och betydelse för revolutionen 1789, *La Règime de la presse pendant la revolution française* (1900). Med

fler verk om den franska kultursfären blev hon efter visst eller snarare stort motstånd Finlands första kvinnliga docent år 1906. Men där tycktes det ta stopp. En ansökan om dispens för att bli professor nekades henne, med det enkla argumentet att hon var kvinna och därför inte hade rätt att fullgöra alla arbetsuppgifter för en professor. Intresset för presshistorisk forskning var inte heller stort i den finska forskningsmiljön där företrädare för olika uppfattningar stred om historieämnets inriktning mot allmän historia eller en mer nationell finsk inriktning. Nämnas kan att det dröjde nästan ett sekel innan den amerikanske (manlige) historikern Robert Darnton blev ett internationellt namn med sin bok om den franska pressen och revolutionen, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France* (1995), utan några referenser till den kvinnliga föregångaren i det avlägsna Finland.

Alma Söderhjelms fortsatta liv kom att bli en tudelad karriär och väg mellan vetenskap och fritt skrivande. Ett mindre tidskrävande arbete i brist på regelrätt forskartid blev att skriva essäer om historiska personer och tidsepoker, och därigenom närmade hon sig också ett mer publikt stil- och tonfall som blev ingången till ett mycket framgångsrikt skribentliv i framför allt de svenska tidningsspalterna. För den skull ville hon inte överge sina studier av 1700-talet med revolutioner och kungligheter, vilket innebar många fortsatta strider om tjänster och stipendier. När hon slutligen fick en personlig professur i Åbo 1927 genom en privat donation trivdes hon inte längre i den instängda akademin, och efter pensioneringen tio år senare återvände hon för gott till Sverige där hon blivit en udda celebritet. Under krigsåren arbetade hon för Finlands sak i Sverige, och på sin 75-årsdag fick hon motta en festskrift med hyllningar av bl a prinsarna Wilhelm och Eugen som båda tillhörde vänkretsen.

*

Alma Söderhjelm vid tangenterna i sitt skrivrum i Åbo, kring 1930. Okänd fotograf.

Men låt oss ta det från början och försöka bena ut denna febrila arbetsmyras liv med helt olika men ändå parallella framgångar i offentligheten.

Alma Söderhjelm tillhörde en aristokratisk ämbetsmannafamilj där fadern hade varit prokurator, ungefärligen justitiekansler, för storfurstendömet Finland. Med sju systrar varav flera lärarinnor, och tre bröder varav den äldste, Werner Söderhjelm, blev professor i litteratur och sedermera finsk minister i Stockholm efter självständigheten, hade hon en social säkerhet som både imponerade och irriterade omgivningen. Med sin bakgrund gjorde hon intryck i de litterärt och konstnärligt bil-

dade kretsar hon umgicks i under sina återkommande Sverigevistelser. Oscar Levertin, familjen Bonnier, Albert Engström, Elin Wägner och John Landqvist, Karl Asplund och Bo Bergman, Tora och Nils von Dardel, Hjalmar och Stina Bergman, Karl Gerhard är några av alla svenska namn som fladdrar förbi i hennes memoarer, *Min värld I – III* (1929–31), icke att förglömma boken *Mina sju magra år* (1932) där hon skildrar åren då hon blev en ganska kontroversiell persona i Stockholmslivet.

Efter uppväxten i Viborg och studier vid dåvarande Alexanderuniversitetet (efter ryska tsaren Alexander) i Helsingfors blev hon alltså filosofie doktor och docent, men den tillvaron var både fattig och arbetsam. Med stipendier för fortsatt 1700-talsforskning om förhållandet mellan Sverige och Frankrike kunde hon ta sig över till Stockholm 1911 för återkommande sejourer i svenska arkiv och samtidigt bygga upp ett eget kontaktnät med den svenska kultureliten.

Alma Söderhjelm hade vid den här tiden redan medverkat i finska tidningar inom diverse ämnen, främst med recensioner och då framför allt av teaterföreställningar i Helsingfors.

Det naturliga steget för att få fäste i Stockholm blev förstås att söka upp andra finlandssvenskar i staden, och så uppstod en stark vänskap och mångårigt samarbete med Mauritz Stiller som i sin tur öppnade dörrar till värdefulla kontakter för Alma Söderhjelm.

Regissören och filmskaparen Mauritz Stiller (1883–18928) blev Alma Söderhjelms goda genius och mentor med ett nutida begrepp. Stiller hade varit statist och skådespelare vid Svenska Teatern i Helsingfors innan han gick vidare till Intima Teatern i Stockholm som han drev åren 1909–11, därefter övergick han till egen filmproduktion som såväl regissör som skådespelare. Tillsammans med Victor Sjöström blev han ledande för svensk stumfilm med AB Svensk Filminspelning 1922. I den här miljön klev Alma Söderhjelm in med sitt bagage som bl a teater-

recensent i *Hufvudstadsbladet* och blev snart engagerad för att skriva och bearbeta litterära verk till filmmanus för Stillers filmer, bl a ”Gunnar Hedes saga” med Selma Lagerlöfs roman *En herrgårdssägen* som förlaga. Kontakterna med filmvärlden ledde också till många artiklar och recensioner om filmens speciella värde som en ny konstform.

En annan tidig bekantskap var Ada Nilsson, kvinnoläkare och senare en av de fem kvinnorna kring Fogelstad och tidskriften *Tidevarvet*. Båda var som kvinnor pionjärer inom sina respektive områden; Alma som historiker i en akademisk värld med tydliga gränser för hur långt en kvinna fick avancera, och Ada som Sveriges tolfte kvinnliga läkare med en medicine licentiatexamen samma år, 1900, som då Alma disputerade för sin doktorsexamen. Även Ada hade blivit hindrad i den fortsatta yrkeskarriären genom förbudet mot att ens få vikariera vid ett statligt sjukhus på grund av att hon var kvinna.

Var det då kvinnokampsfrågor som förde dem samman? Alma Söderhjelm beskriver i sina memoarer hur hennes kvinnliga studiekamrater diskuterat bättre villkor för kvinnor i Helsingfors, och själv var hon ju onekligen drabbad av samtidens motstånd mot kvinnor i offentlig tjänst. Hon var dock aldrig någon utpräglad kvinnosakskvinna, även om hon kämpade för kvinnors lika rättigheter att bedriva studier och få ägna sig åt ämbetsmannabanan. När rösträtten väl är uppnådd borde kvinnor kunna klara sig av egen kraft, menade hon.

När hon lite senare på 1920-talet kom att skriva i flera kvinnotidskrifter som *Idun* och *Husmodern*, kunde udden i hennes penna ofta vara riktad mot kvinnor som inte ansträngde sig tillräckligt. Med historiens facit i hand kan vi också notera att varken Edith Södergran eller Hagar Olsson såsom framgångsrika finlandssvenska fränder någonsin nämns av Alma Söderhjelm. Edith Södergran var dock medtävlande med Alma vid en litterär stipendieutlysning, och Hagar Olsson skrev tämligen uppskattande om Almas memoarer, enligt Marja Engman

i sin genomgång av mottagandet av Söderhjelms skrifter och liv. Förklaringen är möjligen så enkel som att de tillhörde olika generationer.

Nej, det var inte kvinnosaken som förde Alma Söderhjelm och Ada Nilsson samman, utan en gemensam bekant, Ebba von Redlich, änka efter författaren Oscar Levertin. Efter hennes bortgång 1912 blev de två A-na nära vänner då de tog hand om von Redlichs begravning och hennes kvarlåtenskap. En tät brevväxling dem emellan visar en ung och ivrig Alma som vill ut och tillbaka till den värld hon levt i som forskare i Frankrike under arbetet med sin avhandling. Det blev en gemensam resa till Paris 1913, men sedan gick deras politiska intressen åt olika håll, även om de upprätthöll kontakten med varandra. Ada Nilsson blev upptagen med att bilda Frisinnade Kvinnors Förening 1914 efter det att bondetåget och förtalskampanjen mot Karl Staaff tvingat honom att avgå från statsministerposten, och i augusti bröt första världskriget ut. Alma Söderhjelm fortsatte pendla till det neutrala Sverige för sin forskning medan hon blev alltmer indragen i Aktiva Motståndspartiet och Jägarrörelsen, dvs. motståndet mot den ryska överhögheten. Hon gömde oppositionella män i sin lägenhet, och med sina resor till Stockholm kunde hon smuggla in förbjudna tidningar till Helsingfors.

Ada Nilsson skriver i inledningen till sin bok *Barrikaden valde oss* (1940) om Frisinnade Kvinnors Förening att hon inspirerades till valet av titel för boken vid ett besök i Åbo där hon träffat den gamla vännen:

> Alma Söderhjelm var min gamla vän, men den livligare umgängelsen oss emellan hade vid 1918 års händelser dämpats av vår olika inställning till Sveriges officiella ståndpunkt vid den tiden. /…/
>
> Alma Söderhjelm yttrade då några ord som på mig gjorde ett djupt intryck. ”Man skall icke tro att man väljer barrikad. Barrikaden väljer oss, man har endast att ställa upp sig.”

Finland blev självständigt 1917, och när det efterföljande inbördeskriget bröt ut året därpå tog Alma starkt parti för den vita sidan. Tre av hennes släktingar och vänner överlevde inte stridigheterna. Alma Söderhjelms starka ställningstagande för den vita sidan och tal om vedergällning mot de röda lämnade spår, både i Finland och Sverige. Författaren Marika Stjernstedt som var en uppåtgående stjärna vid den här tiden, ledamot av Samfundet De Nio och Sveriges Författarförening, skrev vid inbördeskrigets slut i *Dagens Nyheter* nyanserat och förhållandevis positivt om de röda truppernas försvar av Tammerfors, och blev då hårt kritiserad av Alma Söderhjelm i *Svenska Tidningen* dagen därpå, återger Marja Engman i sin avhandling:

> Ty vad fru Stjernstedts inlägg i Finlandsfrågan främst präglas av är okunnighet om våra förhållanden, obekantskap med de krafter som röra sig på bottnen av vårt samhälle och de olika klasser som nu stå i kamp mot varandra, okunnighet om hela vår nyaste historia, den fullständiga frånvaron med ett ord av alla betingelser för förståelse och bedömande av vad här i Finland försiggått. (*Svenska Tidningen* 27.5.1918)

Alma Söderhjelms upprördhet och svartvita syn på händelserna under inbördeskriget förde med sig fler brutna kontakter, men i övrigt ägnade hon sig inte åt samtidens politik i sitt skrivande. Hon kunde dock vara mycket frispråkig både i fråga om sig själv och om Finland i stort, vilket medförde många kontroverser och till slut en total brytning med brodern Werner Söderhjelm som ett år senare blev Finlands minister i Stockholm för åren 1919–1928. Det var samtidigt åren då systern som en vetenskaplig bedrift gav ut Axel von Fersens dagböcker, men också två romaner med vad som antogs vara självbiografisk bakgrund, vid sidan om framgångarna som kåsör, skribent och societetslejon i den svenska pressen. Detta upplevdes stundom som en belastning för broder diplomaten.

De två romanerna, *Kärlekens väninna* (1922) och *Den flygande holländaren* (1923) blev dock positivt recenserade av bl.a. den svenska feministen Frida Steenhoff i tidningen *Tidevarvet* för att de skildrar kvinnor som begär mer än att bli älskade enbart för sin själ, eller för sin kropp. Som kuriosa i sammanhanget kan nämnas att flera romaner och kåserisamlingar av Alma Söderhjelm nyligen har getts ut som e-böcker av Saga Egmont.

*

Men åter till den avgörande Stockholmsresan som kom att erbjuda så många nya kontakter och möjligheter för ett skrivande liv. Redan under åren i Finland hade Alma Söderhjelm medverkat i olika tidningar där, och nu inledde hon en ny försörjningsbana som fri skribent i den svenska tidningsvärlden med framförallt kåserier, recensioner och personporträtt i *Dagens Nyheter* (1921–22) och tidskrifterna *Idun* (1921–40-talet), *Vecko-Journalen* (1922–40-talet) och *Husmodern* (1924–40-talet), *Aftonbladet* (1932–33) samt *Nya Dagligt Allehanda* (1941–43) jämte spridda nedslag i den övriga svenska pressen. Hon skrev även i herrtidningen *Adam*, en idag helt okänd publikation som utkom månadsvis åren 1938–53. Samtidigt fortsatte hon att skriva i finska tidningar som *Astra*, en feministisk samhälls- och kulturtidskrift som alltsedan 1919 ges ut än idag, *Svenska Pressen* och *Hufvudstadsbladet* i Helsingfors, *Åbo Underrättelser*, med flera andra finska tidningar.

Men hur få kontrakt för ett bidrag i veckan till *Dagens Nyheter*? Jo, det var Mauritz Stiller som uppmanade Alma Söderhjelm att använda sin penna för att skriva kåserier som ”Ett främmande öga”, dvs. att från sitt finlandssvenska och världsvana perspektiv beskriva och kommentera livet i Sverige, ock så här återger hon Stillers idé i memoarboken *Mina sju magra år* (1932):

> Du skulle börja skriva här i någon tidning. Jag tycker att du har något i din stil som andra inte har. Och här uppskattas det mycket just att skriva på sitt eget sätt. /…/
>
> Skulle du inte kunna gå till Dagens Nyheter och börja skriva så där som du skrivit i Finland, om allt möjligt – kåserier eller något – ja, kåserier. Han trevade åter…
>
> – Något från din ståndpunkt, det kunde kanske kallas ---, vänta, nu har jag det… t. ex ”Det främmande ögat”…

Och så blev det. Den 13 januari 1921 debuterade Alma i *DN* på sidan 7 (tillsammans med diverse nyhetsnotiser av olika slag) med ett kåseri under vinjetten ”Det främmande ögat” och det handlar om en teaterföreställning som hon bevistat, med rubriken ”Ansikte mot ansikte, eller reflexioner på en teaterpremiär.”

> ”Vid premiären på ’Femina’ hade jag fått min plats ytterst i yttersta parterrlogen och satt sålunda ansikte mot ansikte med Stockholms hela parkettpublik. Det var ganska intressant. I hela världen kunde man väl knappast finna en så enhetlig samling som denna. Alla damer med precis samma koaffyr: onduleringsvågor, lock i pannan och kruseduller vid öronen – och så väskan icke att förglömma, prinsessans liksom backfichens. Och likformigheten bland damerna – ett intet mot herrarnes! Ty Sverige är visst det enda land på jorden där herrarna är så lika att det ej blir de, utan deras damer som markera kultur- och samhällsnivåen.
>
> Man samlas. Man sätter sig. Det är en tät skara högst korrekta individer, vilka förefalla att fungera mekaniskt. Hemma hos oss pratas det och hälsas och skämtas innan ridån går upp, man fraterniserar med varandra i loger och parkett. /…/”

Ribban var lagd för kommande kåserier, med många jämförelser av det svenska kynnet och levernet jämfört med ibland utlandet längre bort, men oftast grannlandet Finland. Inte varje vecka men ca två i månaden, fortsättningsvis på söndagar,

och redan i mars kom en text som ofta kom att omtalas med både positiva och negativa förtecken: ”Jag har fått motbok”.

Det s.k. Brattsystemet hade införts 1917 med restriktioner om hur mycket sprit en person fick köpa, till en början en eller två liter i månaden, och det var personens sociala status som avgjorde ransonens storlek. Mycket få kvinnor fick en egen motbok, och i så fall med en mindre ranson än männens. Att Alma Söderhjelm nu offentligt gladdes över sin motbok var inte helt okontroversiellt, alkoholens olika skadeverkningar debatterades livligt, och några år senare skulle det bli folkomröstning om införandet av totalt alkoholförbud i Sverige. Det ryktades om att texten om motboken som också innehöll ett stycke kritik mot att värden för en middag AS varit inbjuden till inte hade serverat någon alkohol till damerna – och värden ifråga hade varit ingen mindre än chefredaktören för *DN* – skulle ha bidragit till att AS fick sluta som kåsör i *DN*, men även om chefredaktören Dehlgren skrev ett brev som skulle sätta punkt för hennes medarbetarskap så återtog han ändå detta. AS slutade att skriva för *DN* först på våren året därpå, i samband med en arkivresa till Frankrike. Vid hemkomsten visade det sig att kåseriet om hennes egen motbok ändå fått en viss spridningseffekt; hon blev anlitad av anti-förbudsrörelsen för att resa runt och agitera med argument för att rösta nej i folkomröstningen 1922.

Redan på hösten föregående år, debutåret 1921, hade hon till julen gett ut en samling med kåserierna från *DN*, med titeln *Det främmande ögat: utfall och infall*, på Söderströms förlag i Helsingfors. Boken fick i stort sett goda recensioner för sin beska men spirituella penna, svenska läsare behöver lite kritik, tyckte någon, medan andra som Sven Aurén, signaturen Griggs, för en senare kåserisamling gav uttryck för antagligen många läsares åsikt: ”Vad det ändå är trevligt med högt bildade människor, som skriva om livets vardagsproblem på ett kvalificerat men spirituellt sätt!” (*NDA* 19/11 1941).

Ibland kunde dock *DN*s Namn & Nytt-sida ofrivilligt bli både komisk och indirekt ironisk, som då ett kåseri av Elin Brandell, tidningens mångåriga medarbetare med flera olika signaturer, i det här fallet Clementine, under sin återkommande vinjett ”En enkel kvinnas funderingar” publicerades på samma sida som ”Det främmande ögat”. (*DN* 17/7 1921)

Vad skrev då Alma Söderhjelm om i sina kåserier? Marja Engmans indelning i det kapitel som handlar om henne som kåsör ger en bra bild av ämnessfären: vardagspsykologi och umgängesregler, historia och nutid, kvinnligt och manligt, fruar och fröknar, åldrande och sjukdom. Hon skiljer sig på ett grundläggande vis från de flesta av den tidens skribenter, då hon oftast skriver under eget namn, men under en återkommande vinjett, och hon skriver utifrån sina egna iakttagelser och upplevelser; hon etablerar ingen fiktiv position med ett egenskapat persongalleri, vilket annars var ganska vanligt vid den tiden.

Marja Engman diskuterar också skillnaden mellan begreppen kåseri och kolumn. Idag på 2000-talet med en uppsjö av krönikörer som efterträtt forna tiders mer humoristiska kåsörer kan man nog konstatera att Alma Söderhjelm hade placerat sig väl i kategorin kolumnist, även om det begreppet sällan använts i svensk press. (Barbro Alving beklagade på sin ålders höst att hon inte kommit på att beteckna sig själv som kolumnist, efter amerikanskt mönster.) Alma Söderhjelms texter är avsedda att förmedla hennes egna åsikter, vilket hon lite övertydligt visar i ett kåseri där hon helt enkelt intervjuar sig själv:

> Jag har gått omkring och försökt få fatt i någon lämplig person: diplomat, skald eller ingenjör, som jag hade kunnat intervjua angående den stora författarkongressen. Men alla som jag träffade på hade redan blivit tillfrågade. Jag beslöt då att intervjua mitt eget öga. Det visade sig älskvärt beredvilligt och mellan oss utspann sig följande samtal.

DAGENS NYHETER Söndagen den 17 Juli 1921

EN ENKEL KVINNAS FUNDERINGAR

DET IDYLLISKA TROSA HOTAT AV VANDALISERING.

Byggnadsstyrelsen anbefaller fullständig revidering av nya stadsplanen.

DÖDSFALL

Statsen erkänner icke Christian Science!

15-årig gosse drunknad under simning.

GOSSKLÄDER
EXTRA BILLIGA PRISER
UTGÅENDE SERIER

Fråga bara!
Om Ni önskar något bättre än det vanliga — en dryck, som Ni verkligen kan dricka med förtjusning — fråga då efter de nya, utsökta dryckerna
Pommac och Guldus
Serveras överallt,
Tillverkas av Nordstjernans Mineralvattenfabrik.

Dagens Nyheter *bjöd generöst sina läsare på texter av två av sina stjärnkåsörer, tidningens egen Elin Brandell med signaturen Clementine och vinjetten "En enkel kvinnas funderingar" samt vårens nytillskott Alma Söderhjelm med vinjetten "Det främmande ögat", på samma sida i söndagsnumret den 17 juli 1921. Kampen om läsarna av dagstidningar i Stockholmsområdet var hård, och på hösten samma år skulle de första kvinnorna väljas in i riksdagen.*

J a g: – Vad är eder (jag har respekt för mitt öga och vågar inte dua det) tanke om kongresser i allmänhet?

Ö g a t blev strax entusiastiskt:

Jag finner ingen idé i världen vackrare än kongressidéen. Är det inte idealet att skalderna från alla världens länder träffa samman till sångartävlan, att de vilka det är unnat att rekonstruera det liv som före oss levats, att de möta varandra för att jämföra sina mödosamt ihopknåpade resultat: att dessa andra, som lyckats upp täcka nya medel för att lindra människornas lidanden, genom kontakt med varandra fullständiga sina upptäckter? Visserligen –

Jag försökte här att göra ett inkast, men Ögat hade hetsat upp sig och fortsatte:

/…/

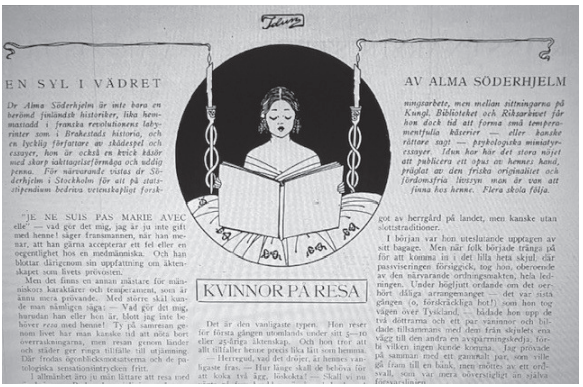
Nu hade jag velat göra en fråga. Men det gick inte. /…/ (*DN* 11/9 1921)

Idun

I den första kåserisamlingen 1921, det skulle bli sju samlingar till under årens lopp, hade de flesta texterna varit publicerade i *DN*, men tre av dem var hämtade från veckotidningen *Idun*, där Alma Söderhjelm hade börjat skriva i juni, samma år som hon började vid *DN*.

Idun hade vid den här tiden ändrat inriktning från att vara en praktisk veckotidning för husmodern till att innehålla mer nyheter om kultur och material om kvinno- och rösträttsfrågor. Från den tidigare betoningen på kvinnans roll i hemmet blev kvinnans roll i samhället och kulturen allt viktigare. I nr 25, den 19 juni 1921, presenteras den nya medarbetaren så här, under vinjetten ”En syl i vädret”:

Dr Alma Söderhjelm är inte bara en berömd finländsk historiker, lika hemmastadd i franska revolutionens labyrinter som i Brahestads historia, och en lycklig författare av skådespel och essayer, hon är också en kvick kåsör med skarp iakttagelseförmåga och uddig penna. För närvarande vistas dr Söderhjelm i

EN SYL I VÄDRET

AV ALMA SÖDERHJELM

KVINNOR PÅ RESA

Tidskriften Idun *introducerade Alma Söderhjelm för sin läsekrets under vinjetten ”En syl i vädret” med en entusiastisk presentation i nr 25, den 19 juni 1921.*

> Stockholm för att på stats- stipendium bedriva vetenskapligt forskningsarbete, men mellan sittningarna på Kungl. Biblioteket och Riksarkivet får hon dock tid att forma små temperamentfulla kåserier – eller kanske rättare sagt – psykologiska miniatyressayer. Idun har här det stora nöjet att publicera ett opus av hennes hand, präglat av den friska originalitet och fördomsfria livssyn man är van att finna hos henne. Flera skola följa.

”Kvinnor på resa” är rubriken, och texten raljerar över kvinnor som inte kan uppföra sig som de bör när de är ute och reser:

> /…/ – Tusentals äktenskap ha säkert från början kommit på orätt bog bara på grund av den dåraktiga idén som oförståndiga föräldrar ha gemensam med ännu oförståndigare döttrar, nämligen att idealet av äktenskapsstart är bröllopsresan. Ty i nio fall av tio blir det hela för henne en besvikelse – ifall hon nämligen inte är klok nog att inställa sig på att hennes make alltid är mer intresserad av hur byggnader äro konstruerade eller hur många kilometer olika bilar åka i timmen, än för hela apparaten av hattars, klänningars, färgers, snitts och tygers

förhållande till hennes egen längd, bredd och skönhet! Men kan hon det – då blir mannen den mest idealiska reskamrat: tyst, lugn, och framför allt förutsättningslös, när det gäller att acceptera alla de små och stora motgångar och lösa de tillfälliga konflikter, som höra samman med varje även den angenämaste resa!

Vad den kvinnliga resenären däremot beträffar, så är hon ett kaos, som det skulle behövas år för att psykologiskt klarlägga. (*Idun* nr 25/1921)

Här hade Alma Söderhjelm kanske närmat sig en mer naturlig miljö för sina resonemang, i och med att *Iduns* läsekrets till stor del bestod av kvinnor i bildad medel- och överklass som var intresserade av kvinnors villkor i det samhälle som åtminstone delvis höll på att förändras efter rösträttens införande 1918/21. Eva Nyblom, då redaktionssekreterare och efter några år redaktör för *Idun* där hon skulle komma att skola in Barbro Alving i journalistyrket, var en ivrig kvinnosakskvinna, några år senare mycket aktiv inom den nystartade Yrkeskvinnors klubb och ledamot i Stockholms stadsfullmäktige för Högerpartiet. Man kan tänka sig att hon ibland lät Alma Söderhjelm fungera som en sorts motvikt för att balansera tidningens mer radikala material om kvinnors emancipation gentemot delar av läsekretsen.

I *Idun* publicerades även flera av Alma Söderhjelms romaner som följetong i tidningens bilaga, ”Iduns romanbibliotek”. 1925 är det hennes roman *Unga träd* om åren för inbördeskriget i Finland som presenteras så här med en bakgrundsintervju, och med avsiktlig distans till profilen i *Dagens Nyheter*:

»DET FRÄMMANDE ÖGAT» är ingen snäll signatur. Den är ettrig och uddig, ironisk och pikig, klarsynt, orädd, originell, självständig och en hel rad ganska obehagliga saker. Artiklar undertecknade Alma Söderhjelm äro mera hovsamma och ibland förfärligt lärda och digert vederhäftiga, men även de kunna sjunga bra nog ut i en frisk och oförfärad stil. Och så äro

vi framme vid Alma Söderhjelm som person. (*Idun* nr 6, 1925, signerad EBE, dvs. Eva Nyblom)

Husmodern

Iduns redaktör i början av 1920-talet var Ebba Theorin som några år senare skulle gå vidare och bli redaktör för den då bara några år gamla veckotidningen *Husmodern*, och dit följde även Alma Söderhjelm med för medverkan under många år, nästan fram till sin död. Här skrev hon ”Vardagkrönikor” men under en signatur, Aleta (från det forngermanska namnet Adelheid som betyder ädel och ljus), och med mer fokus på umgängesliv och relationer, som i texten om ”Gamla människor” där vi får följa med till en skobutik där moster, 51 år gammal och vithårig, vill köpa kängor med höga skaft för det tycker hon är mer kokett än låga skaft. Men det vill inte det unga butiksbiträdet veta av: ”Gamla människor skall väl ha stadiga skor, sa flickan, med samma orubbligt ovänligt likgiltiga ton.” Moster invände, ”Men det tyckte inte flickan om. Hon blev röd i ansiktet och vred.” och moster gick sin väg utan att köpa några kängor. Det behövs mer älskvärdhet i världen, är Aletas budskap.

I *Husmodern* blev det också många intervjuer och hemma hos-reportage med vänkretsens mer berömda personer, såsom prins Wilhelm som hon lärt känna genom familjen Klinckowström på Stafsund. I familjearkiven där fanns rariteter som Axel von Fersens dagbok och brev till den franska drottningen Marie Antoinette, och Alma Söderhjelms fynd och dechiffrering ledde så småningom till nya sensationella rön och prisade publikationer. Även Löfstad slott besökte hon för deras arkiv efter släkten von Fersen, och vistelserna hos de svenska adelsfamiljerna gav kontakter till societeter av olika slag. Vänskapen med prins Wilhelm blev ständigt ifrågasatt med spekulationer om hur intim den var, vilka Alma Söderhjelm själv inte direkt besvarade men uppenbarligen fann nöje i. Albert Engström var en annan god vän som hon mött i de teater- och litteraturkret-

sar hon sökt sig till i början av sina Sverige-år, och ofta förekommande i hennes texter.

Även för *Vecko-Journalen* skrev hon kåserier och reportage om kända personer hon lärt känna genom åren, t ex den tidigare nämnde doktor Ivan Bratt med motbokssystemet och lantställe i Frankrike, och dottern i familjen Klinckowström på Stafsund, Linde, som var vida berömd för sina resor till häst långt ut i Europa; från Stockholm till Paris på 60 dagar, och till Rom genom Brennerpasset. Lindes syster Thora som var gift med konstnären Nils Dardel under stor del av Alma Söderhjelms skrivande år blev en annan nära vän, och det är minst sagt slående hur hon kunde samla på sig ett persongalleri som både gav eko för hennes ”förtjusande hippor” som *DN*s kulturredaktör Torsten Fogelqvist uttryckte det, och ge stoff för ett flitigt brödskrivande.

Då liksom nu förekom stora helsidesannonser vid jultid för vad veckotidningarna skulle komma att erbjuda sina prenumeranter under det kommande året, och här fanns Alma Söderhjelms namn och foto med under många år. Hon var också återkommande tillfrågad i olika enkäter om sina åsikter i diverse samtidsfrågor; hon blev verkligen en publik person i den svenska offentligheten.

Aftonbladet

Man kan nog uttrycka det som att Alma Söderhjelm tidigt utvecklade ett slags födgeni för att korsbefrukta sina två verksamhetsområden, vetenskaplig forskning och journalistiskt skrivande som fick betala resorna till framför allt Frankrike. I *Aftonbladet* började hon skriva stora reportage om kulturpersoner och teater i Paris på hösten året före *AB*s nystart 1933, då tidningen skulle bli ”något att läsa på den nya spårvagnen ut till Bromma”, som den nye chefredaktören P G Peterson uttryckte det. Från Sverige bevakade hon också sitt hemland

med porträtt av den finske presidenten på plats i Helsingfors och det svenska kronprinsparets ståtliga besök i Åbo, men redan i juni 1933 upphör hennes skrivande i *AB*, förmodligen för att hennes långa sofistikerade texter inte riktigt passade in i det nya *AB* som riktade sig till en yngre arbetande medelklass.

Nya Dagligt Allehanda blev hennes sista dagstidning för kåseriskrivande under åren 1941–43, med texter om hur samtidens krigshändelser påverkade relationer och levnadssätt, med rubriker som ”Hjärtats invaliditet” och ”Kan man lära sig att hata?”.

*

För att återknyta till inledningens lite impertinenta jämförelse mellan Alma Söderhjelm och en annan välkänd kåsör, signaturen Bang, så var Söderhjelm född 1870 och tillhörde alltså en tidigare generation än Barbro Alving som var född 1909. Vad kan då Barbro Alving ha tänkt och tyckt om den äldre kollegan som tidvis rört sig på samma redaktioner som hon själv? De skriver faktiskt i samma nummer av *Idun* 1928 där Barbro Alving börjat efter några månader som volontär vid *Stockholms Dagblad*. År 1940 när Bang stod på höjden av sin karriär efter reportagen för *DN* från spanska inbördeskriget, OS i Berlin och finska vinterkriget, recenserar hon en av de sammanlagt åtta samlingar med kåserier som Alma Söderhjelm gav ut, och det gäller då boken *Fem droppar i aftongroggen. Presentbok till herrarna i kräftsäsongen*.

> ”Litet huller om buller kommer det i boken, och märkligt nog hör det också till Alma Söderhjelms charm. Det är inte sagt att slutet på ett kapitel minns vad början handlade om, och stundom råkar författarinnan ut på litet för djupt vatten både för sig själv och aftongroggen.” (*DN* 26.8.1940)

Vi anar den yngre journalisten Bangs lite lätt överseende röst gentemot den då 70-åriga damen AS. Men kan det ha varit så att den unga Bang ändå tagit ett visst intryck av den omsusade Alma Söderhjelm?

*

Sin sista tid framlevde Alma Söderhjelm på Saltsjöbadens badhotell, där den ryska ambassadören Alexandra Kollontay (som Alma Söderhjelm lärt känna under sin uppväxttid i Viborg) bott tidvis under åren 1930–45 innan hon tvingades återvända till Moskva. Även Helene Scherfbeck hade bott där efter flykten till Sverige under kriget, fram till sin död 1946. Badhotellet förtjänar en egen historieskrivning om gästerna där.

Totalt gav Alma Söderhjelm ut åtta kåserisamlingar, fem romaner, en diktsamling och ett drama, utöver drygt tjugotalet historiska verk med flera delar, samt Axel von Fersens dagböcker och korrespondensen mellan Fersen och den franska drottningen Marie Antoinette.

Idag, nästan hundra år efter hennes omfattande verksamhet, är kanske hennes person och liv mer intressant än hennes skrivande i pressen. Hösten 2024 annonserar Stockholms Soppteater att den ska ge en föreställning om Axel von Fersen, baserad på de dechiffrerade breven mellan honom och Marie Antoinette – breven som Alma Söderhjelm beforskade under sin tid i Sverige på Stafsund, och som hon själv ansåg vara hennes största vetenskapliga bedrift.

I svenska kåseriantologier finns Alma Söderhjelm representerad i två verk, Per Erik Lindorms *Svensk humor under hundra år* (1951) och Lena Perssons *Damkonfekt och salta bönor* (1991). Litteraturbanken.se har fem böcker, romaner, kåserier, dikter och dramatik samt Axel von Fersens dagböcker, att läsa i faksimil.

Referenser

Ada Nilssons brevsamling, Kvinnsam, GUB

Alma Söderhjelms brevsamling, Åbo Akademis handskriftsavdelning

Aftonbladet, åren 1932–33

Dagens Nyheter, åren 1918–41

Idun, åren 1921–40

Husmodern, åren 1924–37

Nya Dagligt Allehanda, åren 1941–43

Tidevarvet, 1922

Vecko-Journalen, åren 1922, 1938–40

Söderhjelm, Alma, *Kärlekens väninna* (1922) Bonniers

Den flygande holländaren (1923) Bonniers

Min värld I – III, (1929–31) Bonniers

Mina sju magra år (1932) Bonniers

Engman, Marja, *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten* (1996) Svenska Litteratursällskapet i Finland

Engman, Marja, *Alma Söderhjelms bibliografi* (2013) Åbo Akademi

Ljungquist, Ivar, *Dagens Nyheters historia*, *del I, II och III* (1952–54) Bonniers

Lundgren, Kristina, *Barrikaden valde mig. Ada Nilsson, läkare i kvinnokampen* (2014) Wahlström & Widstrand

Nilsson, Ada, *Barrikaden valde oss. 25 år av en kämpande förenings historia* (1941) Axel Holmströms förlag

Vidare läsning

Lönnqvist, Bo, *Alma Söderhjelm: Ett litteraturantropologiskt porträtt* (2013) Svenska folkskolans vänner, Helsingfors

Mazzarella, Merete, Alma: En roman (2018) Schildts & Söderströms

Kristina Lundgren är docent i journalistik med inriktning mot presshistoria och har främst ägnat sig åt kvinnliga journalisters text- och genrehistoria.

e-post: irma.lundgren@gmail.com

Läs mer om kvinnliga journalister!

Svenskt kvinnobiografiskt lexikon lanserades på nätet under Internationella kvinnodagen år 2018 och har sedan dess erbjudit mycket ny kunskap om bortglömda och förbisedda kvinnor i Sverige. SKBL är ett digitalt lexikon i en strukturerad databas (www.skbl.se) med uppgifter om 2 000 kvinnor som bidragit till det svenska samhällets utveckling, från medeltid till nutid.

När den första versionen lanserades innehöll den artiklar om 1 000 avlidna kvinnor med anknytning till Sverige, 2020 publicerades ytterligare 1 000 artiklar. Kvinnliga journalister utgör en ganska stor grupp med i dagsläget 191 namn och livsberättelser om reportrar, publicister och tv/radioproducenter.

Projektet som genomförts med stöd av Riksbankens Jubileumsfond har engagerat ca 500 skribenter. Bakgrunden till projektet är att traditionella svenska lexikon innehåller drygt 5–10 procent biografier om kvinnor, något som riskerar att ge en missvisande historieskrivning.

Med de biografiska data som redaktionen för SKBL sedan kontrollerat och kompletterat är det möjligt att söka fram, kombinera och statistiskt sammanställa familjeförhållanden, utbildning, föreningstillhörighet, verksamheter och de orter där de biograferade kvinnorna har levt sina liv. Nyckelord som exempelvis "journalist" är en annan sökmöjlighet.

Gå in på skbl.se och gör dina egna upptäckter!

Ulf Johanson

Matsedlar i rörposten

Digitaliseringen har gjort tidningsarbetet effektivare men knappast mer underhållande. Det handlar inte minst om orden, som en gång omgav det redaktionella livet med en god dos humor och spiritualitet. Det skriver Ulf Johanson, som erinrar sig en arbetsdag av pinnräknande och manusblad fläckade av Tipp-Ex.

VARNING Denna text innehåller grafiska beskrivningar.

Redan dag 1 på Journalisthögskolan talade folk om mackor och matsedlar. Det var en rolig omskrivning för manusblad, eller manusark.

Språkbruket var möjligen vanligare på skolan än ute på tidningsredaktionerna då det kunde förstärka en blivande journalists yrkesidentitet.

När man sen kom ut i verkligheten var det skrivförmåga, noggrannhet och journalistiskt väderkorn som var viktigast. Viktigare än att kunna meddela redaktören att fyra mackor var färdiga att läsas.

”Lägget”, där tidningar arkiverades i sin helhet. Okänd fotograf.

Redaktörer läste med penna i hand, hade synpunkter, undrade varför reportern i fråga inte ställt frågan X och föreslog att ett stycke i slutet lyftes upp i texten.

En färdig text skickades på Göteborgs-Posten till sätteriet med rörpost.

Låt mig återkomma till denna märkvärdighet.

Kopior, gulingarna, behölls på redaktionen. De kallades gulingar för att de var gula.

Om materialet inte fann sin väg till den tryckta tidningen hamnade gulingen, eller gulingarna, på spettet, en två decimeter lång och spetsig metallpinne på en bred rund fot.

Där kunde redaktörer göra fynd vid produktionen av kommande tidningar. Hitta en kort tvåspaltare i en kommunal, ej så brännande fråga.

Få reportrar önskade få sina alster satta på spettet.

Spettet kallades på TT för ”spiken”, berättar en TT-räv jag talar med. Det gav ett behändigt verb: ”Spika den” kunde

Morgonmöte, också känt som morgonbön, på GP*:s då nya centralredaktion 1983. Per Nordangård leder verksamheten. Foto: Stefan Berg.*

redaktörer och förhärdade redigerare säga till reportrar som just fått till en slagkraftig ingress.

Fingrarna i maskin

Redaktörer och redaktionschefer kunde vid morgonmötets avslutande också uppmana reportrarna att ”sätta fingrarna i maskin”. En sådan uppmaning skulle te sig kuriös i ett modernt mediehus. En dator med tangentbord gör jobbet, men att kalla den maskin känns fel. Det är också något mindre fysiskt att skriva på ett tangentbord.

Nu hörde jag någon säga ”Sa han sätteriet?” Jo, det stämmer.

Vid den här tiden sattes tidningens texter med de fotosättningsmaskiner som på 70-talet ersatt den gamla blysättningen (där perforatriser skrev in texterna, som omvandlades till hålremsor).

Samtal på Göteborgs-Postens centralredaktion fångat av okänd fotograf. Från vänster: rörposten, Lennart Lund, Lennart Jonsson, Annica Edberg, Sture Hegerfors och Arne Dahl.

Jobbet sköttes av grafiker, med sina egna uttryck, sin egen yrkesjargong och yrkesstolthet. En redaktör kunde kallas ner för att ”stryka på brädet”, alltså stryka i den fotosatta texten genom att markera vad grafikern skulle kapa med sin skalpell. Textremsorna fästes vid brädet med vax. Spaltlinjer fanns på rulle, självhäftande.

Redaktörer vägde ganska lätt på det här golvet.

Det låter som grottmålningarna i Altamira men handlar om 80-tal.

Lyx och magi

En ny sättmaskin anlände. Den kunde användas till figursättning (av text runt en bild). Men bruket inskränktes för featureredaktionens del till en gång per vecka. En lyxvara.

Det fanns räknesnurror också. En rund räknesticka för beräkning av bildstorlek. Men de flesta redigerare, i synnerhet på nattredaktionen, vände bilden och drog ett par streck med röd fetpenna. Som linjal användes den magiska typometern, som var, och är, just en linjal med typografiska måttenheter, punkter och cicero, och med rötter i franskt 1700-tal.

En cicero motsvarar 4,513 millimeter, och på en cicero går 12 punkter.

Med detta både enkla och sofistikerade verktyg beräknade tidningens redigerare bokstävernas grad (storlek), kägel (radavstånd) och spaltbredder.

Det kunde hända att en svartvit bild, ett original, exklusivt utlånad av till exempel fotografen Rune Hassner, råkade ligga på ett rörigt skrivbord under en likartad operation. Hassner var en internationellt erfaren fotograf, länge baserad i Paris och senare chef för fotoskolan och för Hasselblad center, båda i Göteborg.

Hassner blev utan tvekan ursinnig, liksom den bildredaktör som efter lång övertalning och med sitt huvud som pant lånat bilden, tagen i Liberia 1963.

Jag vill minnas att den ekonomiska ersättningen till Hassner var ganska hög.

Det fanns alltså skäl att vara försiktig med typometern, som var lika självklar i redigerarens hand som floretten i fäktarens och krävde samma precision i hanteringen.

Typometern användes för övrigt också regelbundet för att skära upp vetekransar och wienerlängder, i bästa fall efter att spåren av fetpennan torkats av.

Bilden av en redigerare i dagspress på 80-talet: skrivmaskin, typografisk lathund, skissark, typometer, bildsnurra, Tipp-Ex, telefon och den dåligt fungerande skrivbordslampan. Foto: Jorma Valkonen.

Dunsande kulturarv

Rörpost fanns alltså inte bara på sjukhus, kontor och i regeringskansliet, utan också på tidningar som GP.

Det var ett effektivt sätt att befordra pappersdokument till en annan plats och våning i stora byggnader.

Idag betraktas den i stora kulturstäder i världen som kulturarv.

Pappren rullades ihop, stoppades ner i ett cylindriskt plaströr med kraftiga skruvlock, vadderade i ytterkant för att glida

lätt i rörsystemet. När den for iväg hördes ett sugande swosch, när en kapsel anlände, gjorde den det med ett kraftig duns i en vadderad vagga.

I Rikstermbanken beskrivs rörpost som ”pneumatisk transportör med lastbärare i form av i röret fritt åkande lastpatroner”.

Det som sändes i internpostkuvert kallades förstås snigelpost, ett språkbruk som använts långt bortom tidningsredaktionerna.

Brödtexten, alltså det som följer på ingressen är ännu idag brödtext. Eller bröd. En gissning är att den genomsnittlige reportern i dag producerar mer brödtext än motsvarande reporter för tjugo år sedan, då webben, sajten, ska matas och de återhållande redaktörerna sitter i planeringsmöte.

Bortglömd konstart

En tungt bevakad fotbollsmatch innebar fyra mackor plus en macka matchfakta, berättar Thomas Clausson, som tidigt i karriären skrev mycket sport på Skaraborgs Läns Tidning.

Förutsatt då att radavståndet var rätt, i läget mellan enkelt och dubbelt.

Han jobbade också som redigerare och minns att vissa reportrars manusblad var fläckiga av Tipp-Ex, den gamle räddaren i nöden. Tipp-Ex var, och är, en vit korrigeringsvätska i en liten plastflaska med pensel i skruvkorken. Flitiga användare utsattes för dunster av trikloretan, en miljöbov som tids nog skulle ersättas. Men då hade den sista skrivmaskinen för längesedan ställts i ett vitrinskåp på direktionsvåningen tillsammans med ett par gamla Leica-kameror och ett par sättkaster från blytiden.

Rubbar är fortfarande rubbar, även om förmågan att skriva dem är en konstart nästan lika bortglömd som det mer prosaiska räknandet av pinnar, alltså beräkningen av hur många tecken som i ett visst format ”gick in” på förslagsvis ett trespaltigt utrymme.

Kanske är det orättvist att säga att rubrikskrivandets konst är bortglömd – den har väl framförallt förändrats för att passa i en digital värld som snarare kräver att man agnar rätt än formulerar sig väl.

Idag är det inte ovanligt att sajternas rubriker följer med in i e- och papperstidningarna med mindre lyckade resultat.

Rubrikmagi möter man mycket sällan.

Räknandet av pinnar lär idag ha övertagits av vårdsektorn. Vem som brukar Tipp-Ex är oklart.

Knäck och horungar

Mycket mer finns att säga om språkbruket på tidningsredaktionerna innan de blev förhållandevis tysta arbetsplatser präglade av fokuset på sajt och tassandet på tangentbord.

Någon vill kanske nämna ”knäck”, ”böj” och ”horungar”. Eller ”inskrivningen”, för extemporerande reportrar i fält. Eller varför inte den inte helt alldagliga ”tvåspaltaren”?

Någon erinrar sig säkert ”brädet”, där morgondagens papperstidning skissades upp sida efter sida på ett stort pappersark fastklämt med metallclips. En sidplanering kunde också kallas ”lakan”.

Eller korrekturläsare, dessa skarpögda medarbetare som med stor och bred kunskap höll antalet korrekturfel på en tillfredsställande låg nivå. Begreppet ”korret”, som avsåg både dessa belästa människor och manusen när de kom åter, fulla med lokaliserings- och åtgärdstecken, som deleatur- och radbrytningstecken.

Polisringningen borde få ett eget kapitel.

Grafikern Rune Stenberg vid ombrytningen av ett par tidningssidor i fullformat, broadsheet, i GP*:s sätteri på Polhemsplatsen en aprildag 1981. Foto: Johannes Björck.*

Någon vill säkert påpeka att äldre tiders journalister använde sina telefoner, Dialog och Diavox, med en telefonlur i änden av en gravt tilltrasslad sladd till att ringa folk, experter och makthavare och andra, som bland annat fanns samlade i en kortsnurra på centralredaktionen.

Men jag sätter punkt här.

Jag hade tänkt sätta punkt här.

När det närmar sig deadline nås jag av omskakande uppgifter: Unga journalister på min gamla arbetsplats kallar redaktionen för ”kontoret”.

”Okej, vi ses på kontoret.”

Hjälp!

Ett särskilt tack till intendent Katharina Wänseth på Göteborgs stadsmuseum och till Johannes Björck och Sture Hegerfors för hjälp med bildmaterialet.

Ulf Johanson är frilansjournalist och skriver i dag främst om musik. Han var under många år verksam som redigerare, reporter och redaktör på Göteborgs-Posten.

e-post: johansonulf@gmail.com

Rebecca Bengtsson Lundin

Bildetik i praktiken

Vad bör man om man vill förmedla korrekta nyheter, undvika sensationsmakeri och respektera enskilda människors privatliv egentligen fotografera? Vad kan man sedan publicera? Bildjournalister står i sitt arbete ofta inför svåra etiska avgöranden. Hur hanterar de sådana situationer? Rebecca Bengtsson Lundin undersöker i ett kultur- och medievetenskapligt projekt vid Umeå universitet bildetisk praktik i svensk journalistik.

Bilder är en vital del av journalistiken. De används för att visualisera nyheter, har en representerande funktion och tjänar som vittnen till händelser som äger rum. På så vis bidrar de till att forma människors föreställningar om världen. I projektet *Bildetisk praktik* undersöker jag den yrkesetiska och publicistiska praktiken gällande bildpublicering i svenska medier i förhållande till det svenska medieetiska systemet. Detta görs i avsikt att skapa förståelse för hur bildetisk praktik konstrueras och formas. Jag undersöker journalisters och publicisters uppfattningar om och erfarenheter i relation till sin praktik samt upplevelser av den journalistiska yrkesetiska praktiken. Detta

för att utforska vad som händer när utövare ställs inför teoretiska och abstrakta begrepp som de bör luta sig mot när de fattar beslut i sin praktik.

I mitt avhandlingsprojekt undersökte jag bildjournalistisk praktik under den så kallade flyktingkrisen 2015–2016[1]. Jag intervjuade bildjournalister, bildredaktörer och andra personer som arbetar med bilder på svenska tidningar om olika aspekter av deras arbete och deras förhållande till den journalistiska bilden[2]. Gemensamt för flera av intervjupersonerna var att de ofta förlitade sig på sin magkänsla när de arbetade – detta gällde inte minst de bildjournalister som rapporterade från osäkra områden. De upplevde att de ofta behövde fatta snabba beslut som ställer pressetiken på sin spets – vad ska jag fotografera och när? Vilken typ av bilder kan publiceras och från vilka sammanhang? Vilka, om några, bilder bör jag undvika att ta? Här kunde jag uttyda att bildjournalisterna i sin roll har en form av professionellt seende och handlande som är institutionellt och kontextuellt strukturerat genom en rad olika redaktionella riktlinjer, nyhetsvärderingsprocesser och de pressetiska reglerna. Dessa strukturer och kontexter reglerar i sin tur vad som görs synligt för en publik och påverkar också vad som anses vara nyhetsmässigt. Förutom detta professionella seende och handlande visade studien att bildjournalister även utvecklar en annan form av praktik, en praktik som kan kopplas till deras magkänsla, eller praktiska kunskap och som förvärvats genom deras erfarenhet. Och här någonstans var det något som skavde och som jag ville utforska mer. Vad innebär egentligen bildetisk praktik och vad utgör god yrkesetik specifikt gällande bildpublicering?

---

[1] Avhandlingen *Appearance and photographs of people in flight. A qualitative study of photojournalistic practices in spaces of (forced) migration* försvarades vid disputation i november 2021 vid Stockholms universitet.

[2] Totalt intervjuades 17 personer, ytterligare 45 personer besvarade en enkät riktad till medlemmar i Pressfotografernas Klubb.

En bild som skapade stora rubriker var den som Stefan Söderström tog av Anna Lindh ögonblicket efter att hon knivskurits på NK i september 2003. Bildpubliceringen klandrades av dåvarande Pressombudsmannen då den trots det stora allmänintresset ”på grund av iögonenfallande omfattning och påträngande närgångenhet måste anses oförenlig med pressetikens krav.” Tre månader efter klandret mottog Stefan Söderström pris för Årets Bild. Stefan Söderström är inte intervjuad i studien.

Detta ledde mig till att fortsätta utforska yrkesetik och publicistisk praktik gällande bildpublicering i syfte att skapa förståelse för hur bildetisk praktik konstrueras och formas. Kort sagt – vad är bildetik i dag, på vilka sätt har den utvecklats och hur förhåller den sig till det svenska medieetiska systemet?

Forskningsläget

Studier om bildjournalistik fokuserar ofta på bilder i relation till olika nyhetsvärderingsprocesser, fotografens roll vid fotografering och anskaffning av bilder, fotografers erfarenheter och deras praktik samt hur bildjournalister fungerar som vitt-

nen till händelser[3]. Det finns även studier som rör de teknologiska aspekterna av bildjournalistik och teknologins roll i ett föränderligt medielandskap[4]. I några studier har man undersökt bildjournalistisk praktik och bildjournalister verksamma i en svensk kontext. Maria Nilsson har exempelvis studerat faktorer som påverkar redaktionell bearbetning av bilder och påverkan av bildjournalistiska metoder på dessa processer i svenska nyhetsredaktioner[5]. Forskning visar även att antalet bilder som publiceras i svenska tidningar har ökat över tid[6], och att svenska nyhetsmedier generellt är restriktiva när det kommer till publicering av bilder om det finns etiska frågetecken.

Det finns gott om forskning kring medieetik, och den spänner över en rad ämnen och ingångar – allt ifrån filosofiska studier om journalisters etik till kvantitativa innehålls- och receptionsstudier kring bildpublicering och läsarnas attityder till publiceringar. Nedan följer en kortfattad beskrivning av forskningsfältet.

Studier visar att journalistiska ideal ständigt utmanas, särskilt under kriser[7], och att bildjournalisters subjektiva upple-

---

[3] Se till exempel Bednarek, M. & Caple, H., 'Visuals and news values'. I *The Discourse of News Values*. New York, Oxford University Press, 2017, Zelizer, B., 'On "Having Been There": "Eyewitnessing" as a Journalistic Key Word'. I *Critical studies in mass communication*, 24, 2007, 408–428 och Caple, H., *Photojournalism: A Social Semiotic Approach [Elektronisk resurs]*, Palgrave Macmillan UK, 2013.

[4] Se till exempel Gill, R., 'Academics, Cultural Workers and Critical Labour Studies'. I *Journal of cultural economy*, 7, 2014, 12–30.

[5] Nilsson, M., 'A faster kind of photojournalism?: Image-selection processes in a Swedish newsroom'. I *Nordicom review*, 38, 2017, 41–55.

[6] Wadbring, I. & Nilsson Wadbring, M., *En bild säger mer är tusen ord? Bildjournalistikens förändring i svensk dagspress 1995–2013*. I *Nyhetsbilden i förändring: En studie om bildjournalistikens utveckling och förutsättningar 1995–2015*. 2016.

[7] Se till exempel Andén-Papadopoulos, K. & Pantti, M., 'Re-imagining crisis reporting: Professional ideology of journalists and citizen eyewitness images'. I *Journalism*, 14, 2013, 960–977. Deuze, M., 'What is journalism?: Professional identity and ideology of journalists reconsidered'. I *Journalism (London, England)*, 6, 2005, 442–464.

Flera intervjupersoner berättade att de vid åtskilliga tillfällen tvingats fatta etiskt konfliktfyllda beslut kring fotografering. Det är inget nytt problem. Med det brottades också de journalister och fotografer som bevakade det spanska inbördeskriget – på bilden representerade av några korrespondenter som 1939 var stationerade utanför den lilla staden Bourg-Madame vid gränsen till Frankrike. Bildkälla: TT Bildbyrån.

velser och känslor tenderar att blandas med deras yrkesroller och individuella praktik på mer framträdande sätt[8].

I *Medieetik* lämnar Torbjörn von Krogh en redogörelse för den svenska medieetiken och sätter in den utvecklingen i ett europeiskt perspektiv[9]. I avhandlingen *Den moraliska journa-*

[8] van Zoonen, L., 'A professional, unreliable, heroic marionette (M/F): Structure, agency and subjectivity in contemporary journalisms'. I *European journal of cultural studies*, 1, 1998, 123–143.

[9] von Krogh, T., *Medieetik*. 1 uppl., Stockholm, SNS förlag, 2009.

listen utforskar Susanne Wigorts Yngvesson den journalistiska etiken genom begrepp såsom dygd, ansvar, kallelse och holism med fokus på hur journalister bör vara snarare än vad de bör göra[10]. I antologin *Medieetik och offentlighet* granskar Niclas Håkansson medietiken genom att fokusera på svenska nyheters rapportering av uppgifter som berör personlig integritet hos de personer som medierna berättar om[11]. Förutom namnpublicering tas även aspekter som kön, etnicitet och ålder upp.

Genom en enkätstudie riktad till både journalister och publik undersöker Lennart Weibull och Britt Börjesson det medieetiska systemets legitimitet genom frågor kring mediers trovärdighet, uppträdande och vilken roll som det medieetiska systemet har.[12] Resultaten visade att det medieetiska systemet fått allt större betydelse i takt med att förändringar gjorts för att förbättra tillgängligheten för allmänheten.

Forskning om namnpublicering har fokuserat på innehållsanalys av medieinnehåll samt intervjustudier med journalister. När det kommer till namnpublicering har bland andra Ester Pollack, Bengt Johansson, Britt Börjesson och Magnus Danielson bidragit till att vidga forskningsfältet[13]. Ester Pollack har även studerat namnpublicering i samband med brott[14]. Dessa studier fokuserar i huvudsak på innehållsanalyser av medier samt intervjuer med yrkesutövare. Det finns flera studier av hur

---

[10] Wigorts Yngvesson, S., *Den moraliska journalisten: en analys av yrkesetik, ideal och dygder*. Avhandling. (Uppsala universitet, 2006).

[11] Håkansson N., *En ny offentlighet utmanar gränserna*. I *Medieetik & Offentlighet*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2024, 23–57.

[12] Weibull, L. & Börjesson, B., 'The Swedish Media Accountability System: A Research Perspective'. I *European journal of communication (London)*, 7, 1992, 121–139.

[13] Se till exempel deras respektive kapitel i Truedson, L. (red.) *Uthängd!: inte bara #metoo*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2020, 153–168.

[14] Pollack, E., *En studie i medier och brott*. Avhandling. (Stockholms universitet, 2001).

redaktionella beslut fattas vid namnpublicering[15] samt studier av namnpublicering specifikt i relation till rapportering om brott[16]. Färre studier har gjorts som fokuserar på de beslut som fattas av Medieombudmannen (MO), Mediernas Etiknämnd (MEN), Yrkesetiska nämnden (YEN) samt Granskningsnämnden för radio och tv (GRN). I boken *40 år av övertramp. PO/PON 1969–2009* redogör Torbjörn von Krogh tillsammans med Mikael Bergling och Fredrik Nejman för PO:s tillkomst, verksamhetens innehåll och pressetikens förändring och framtid[17]. När det kommer till bildpublicering finns det relativt få studier. Maria Nilsson undersöker hur fyra svenska redaktioner visualiserade terrorattacken på Drottninggatan 2017 och på vilka sätt som läsarbilder påverkade rapporteringen[18]. Nilsson har även undersökt etik och publiceringsbeslut i den visuella rapporteringen om kriget i Ukraina[19]. I ovannämnda kapitel undersöker Niclas Håkansson bildpublicering som en del av en större studie kring rapportering om uppgifter som berör personlig integritet. Få studier har fokuserat på de anmälningar som görs till och de beslut som tas av MO, MEN och YEN gällande bilder och bildjournalisters praktik, vilket också visar på

---

[15] Se till exempel Svensson, G., Att få upprättelse – om rättslig och etisk prövning av offentligt spridda uppgifter. Truedson, L. (red.) *Uthängd!: inte bara #metoo*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2020 och Börjesson, B., *Namnpublicering – en fråga om offentligt och privat*. I Asp, K. (red.), *Den svenska journalistkåren*, Göteborgs universitet, 2007.

[16] Se till exempel Pollack, E., *Brottslighet och namnpublicering*. Truedson, L. (red.) *Uthängd!: inte bara #metoo*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2020. 114–133 och Pollack, E., *En studie i medier och brott*. Avhandling. (Stockholms universitet, 2001).

[17] Bergling, M., von Krogh, T. & Nejman, F., *40 år av övertramp. PO/PON 1969–2009*, Juridisk Reportagebyrå, 2009.

[18] Nilsson, M., 'An Ethics of (not) Showing: Citizen Witnessing, Journalism and Visualizations of a Terror Attack'. I *Journalism practice*, 14, 2020, 259–276.

[19] *Källkritik och krig: propaganda, desinformation och lögner*, Stockholm, Institutet för mediestudier, 2022.

vikten av att studera den bildetiska praktiken i relation till det svenska medieetiska systemet.

Materialet

Materialet som undersöks samlas in genom en intervjustudie och en innehållsstudie. Intervjustudien består av intervjuer med (nuvarande/tidigare) medlemmar av Medieombudsmannen (MO), Mediernas etiknämnd (MEN), Yrkesetiska nämnden (YEN), Granskningsnämnden (GRN) samt (nuvarande/tidigare) yrkesverksamma journalister, bildjournalister, fotografer, redaktörer med flera[20]. Förutom fortsatta intervjuer med personer som på olika sätt arbetar med bild inom svenska medier görs en kartläggning av artiklar och inslag som klandrats av MO/MEN rörande bildpublicering. Dessa beslut analyseras i relation till de pressetiska reglerna och kontrasteras mot beslut av YEN samt GRN. Även sekundära källor såsom årsrapporter, policys, lagtexter och liknande inkluderas i materialet.

Jag undersöker alltså vilka av ärendena som berör bildpublicering, både inkomna ärenden och beslut från instiftandet av Pressens Opinionsnämnd fram till i dag för att sedan jämföra med det anmälda mediematerialet. På så vis kan jag se vilken typ av bilder det är som anmälts – om det handlar om porträttbilder, bild på fel personer eller andra omständigheter. Då jag fortsatt samlar in material till innehållstudien kommer jag i denna artikel att utgå från genomförda intervjuer med svenska bildjournalister och andra personer som arbetar med bild i en svensk nyhetskontext, där citat från några intervjuer valts ut för att illustrera exempel.

[20] Här omnämns instanserna med deras nuvarande namn. Dessa har varierat över tid.

Bilden och den svenska pressetiken

Sedan 1916 då pressens organisationer på initiativ av Publicistklubben inrättade Pressens Opinionsnämnd har det medieetiska systemet genomgått flertalet organisatoriska och strukturella förändringar. Sedan 2020 regleras det svenska medieetiska systemet genom en självsanerande instans ledd av MO och som tillsammans med MEN säkerställer att svenska medier förhåller sig till de pressetiska reglerna. I samband med omorganisationen vidgades systemet till att även inkludera radio- och tv-sändningar samt etermediers webbpubliceringar[21]. MO prövar alltså mediers publiceringar gällande enskildas integritet oberoende av publiceringsplattform. Det medieetiska systemet är frivilligt att ansluta sig till och mediebranschen har själv tagit fram de pressetiska regler som ska vägleda journalister och säkerställa en värdig och respektfull behandling av de personer som journalister möter i sitt arbete. De första skriftliga reglerna kom till 1923 efter beslut av Publicistklubben och handlade i huvudsak om namnpubliceringar[22]. 100 år senare har reglerna utvecklats och omformats för att på bästa sätt fungera i rådande medielandskap. I dag består Publicitetsreglerna av 17 punkter som summeras under sex rubriker: *Ge korrekta nyheter, Var generös med bemötanden, Respektera enskildas privatliv, Var varsam med bilder, Hör båda sidor samt Var försiktig med namn*.

Reglerna är universella och gäller alla aspekter av journalistisk verksamhet. De ska främja journalistisk integritet, något som är ”avgörande för trovärdighet”, och proklamerar att ”den som granskar samhället måste också själv kunna tåla att bli

[21] Medieombudsmannen. *Medieetikens historia*. 2024. https://medieombudsmannen.se/medieetiken-historia/.

[22] Weibull, L. & Börjesson, B., ‘The Swedish Media Accountability System: A Research Perspective’. I *European journal of communication (London)*, 7, 1992, 121–139.

granskad”[23]. När det kommer till bilder är publicitetsreglerna vaga. Fem punkter tar upp bilden på något sätt och då handlar det i huvudsak om användningen av bilder:

- Nr. 4 Slå vakt om den dokumentära bilden. Var noga med att bilder och grafiska illustrationer är korrekta och inte används på ett missvisande sätt.
- Nr. 11 Vad som i dessa regler sägs gäller i tillämpliga delar även om bildmaterial.
- Nr. 12 Tänk på att bildmontage eller förändring av bilder kan uppfattas som vilseledande. Ange alltid tydligt om en bild förändrats.
- Nr. 16 Om inte namn anges undvik att publicera bild eller uppgift om yrke, titel, ålder, nationalitet, kön eller annat, som gör en identifiering möjlig.
- Nr. 17 Observera att hela ansvaret för namn- och bildpublicering faller på den som återger materialet.

Enskilda kan få sin sak prövad om de själva är drabbade eller utpekade med skadliga uppgifter i en publicering. MO hanterar klagomål på redaktionellt innehåll och hänvisar ärenden till MEN för granskning och beslut.

De yrkesetiska reglerna ingår som regel inte i MO:s arbete. För klagomål kring journalisters arbete kan allmänheten i stället vända sig till Yrkesetiska nämnden (YEN) som ligger under Journalistförbundet. Yrkesetiken handlar om hur journalister uppträder och på vilket sätt journalister gör för att samla in material till sina artiklar. De yrkesetiska reglerna är 13 till antalet och summeras under två rubriker: *Journalistens integritet* och *Anskaffning av material*. Dessa ska fungera som ett stöd för journalister i deras dagliga arbete både på redaktionen och ute på fältet. Här nämns bilder specifikt under tre punkter:

[23] Journalistförbundet. *Yrkesetik*. 2021. https://www.sjf.se/yrkesfragor/yrkesetik/yrkesetiska-regler.

- Nr. 9. Förfalska inte intervjuer eller bilder.
- Nr. 10. Visa hänsyn vid fotograferingsuppdrag, anskaffning av bilder och annat material, särskilt i samband med olyckor och brott.
- Nr. 12. Respektera upphovsrätten vad avser text och bild och ljud.

YEN handlägger och fattar beslut om anmälningar som kommit gällande journalisters arbete.

Dessa två regelverk talas om som *Spelregler för press, radio och tv*. Sammantaget fastställer de pressetiska reglerna att journalister noga ska tänka på att bildmontage eller förändring av bilder kan uppfattas som vilseledande. Vidare ska journalister visa ”offren för brott och olyckor största möjliga hänsyn. pröva noga publicering av namn och bild med hänsyn tagen till offren och deras anhöriga”. Det rekommenderas att medier avstår från att publicera material om det inte är en fråga av allmänintresse som kräver publicering (se Nilsson 2020 för en diskussion om etik kring bildpublicering). Journalister bör inte betona en persons etnicitet, kön, ras, nationalitet, politiska tillhörighet eller religiösa övertygelse om det inte är relevant för sammanhanget, och det finns en allmän uppmaning att vara försiktig med att publicera bilder. Bildjournalister uppmanas till exempel ofta att undvika negativa stereotyper och objektifiering av människor när de tar bilder.

Bilden i den journalistiska praktiken

Den svenska pressetiken består dels av tillämpningen av formaliserade regler, dels av en form av självuppfostrande mekanism inom det svenska medieetiska systemet som i mångt och mycket påverkar och styr det journalistiska uppdraget. Den svenska medieetiken bygger på frivillighet för att undvika lagstiftning. Om allmänheten eller medierna själva tappar förtro-

ende för det medieestiska systemet, så kommer det att sluta fungera.

Svenska journalister som är medlemmar i Journalistförbundet eller verksamma i medier som är anslutna till det medieetiska systemet ska följa de pressetiska reglerna. Dessa är dock vagt formulerade, vilket innebär att journalisterna själva får ta ett stort ansvar för att tolka reglerna, samt kring hur de efterföljer dem i sin praktik[24]. De pressetiska reglerna har utformats för att garantera en respektfull behandling av de människor som journalister möter i sitt yrke, och bildjournalister ombeds ofta att undvika att ta till negativa stereotyper och objektifiering av människor när de är ute på uppdrag. Enligt de pressetiska reglerna ska journalister inte betona en persons etnicitet, kön, ras, nationalitet, politiska tillhörighet eller religiösa övertygelse såvida dessa inte är relevanta för ett specifikt sammanhang, och det finns en allmän uppmaning till journalister att vara noga med att publicera bilder, särskilt de som tagits i osäkra situationer eller kriser så som vid olyckor, brott eller dödsfall.

Som ovan nämnts förlitar sig svenska bildjournalister ofta på praktisk kunskap i sin praktik, särskilt i oväntade situationer så som terrordåd eller rapportering från krigsområden. Svenska medier är i allmänhet återhållsamma med att publicera fotografiska bilder av våld och dödsfall, i enlighet med de pressetiska reglerna, och texter används i stället för att beskriva situationer. Studier visar att det är praxis att ju längre bort en händelse sker desto mer sannolikt är det att sådana fotografier faktiskt publiceras, trots att det går emot de pressetiska reglerna. Bilder av döda och sårade människor på avlägsna platser har visat sig ha ett stort nyhetsvärde, och trots att de går emot pressetiska regler publiceras fotografier från områden med

[24] Wiik, J., Journalisters syn på sig själva. I Asp, K. (red.), *Den svenska journalistkåren*, 2010, 119–126.

konflikter och kriser ofta i nyhetsflöden. Enligt de pressetiska reglerna ska journalister ”visa hänsyn vid fotograferingsuppdrag, anskaffning av bilder och annat material, särskilt i samband med olyckor och brott” samt noga överväga ”publicitet som kan kränka enskildas privatliv”[25]:

> Ofta när jag är utomlands, jag skulle nog säga att jag aldrig tagit bilder på en skadad eller död människa, och någon blivit upprörd över det. Och blir de upprörda skulle jag sluta att ta bilder, och förmodligen skulle jag aldrig publicera en sådan bild heller. Då hade den inte blivit så bra.[26]

Detta innebär att bildjournalister kontinuerligt omtolkar och anpassar de pressetiska reglerna till varje specifik situation, vilket understryker behovet av ett reflekterande etiskt tillvägagångssätt i deras arbete. En av intervjupersonerna betonade vikten av att vara lyhörd och flexibel i varje unik situation som de rapporterar ifrån:

> Jag tänker mycket på att jag går in först och främst som mig själv, som en människa med sunt förnuft och rimligt tänkande. Jag litar på min magkänsla. När jag ser en person som jag vill fota, så lyssnar jag på magkänslan, bedömer om personer verkar vara stressad, eller är mitt uppe i en grej. Om man är lyhörd kan man se detta, läsa av, det är viktigt, att lyssna på den rösten. […] Jag skulle aldrig fotografera en uppenbart utsatt, kränkande situation. Jag har aldrig kommit dit, jag sätter stopp innan. Jag har aldrig sökt mig till sådana situationer heller. Det känner jag mig långt ifrån, att det skulle vara något om jag skulle göra.[27]

Vid händelser som är oväntade, ovanliga, våldsamma eller som på annat sätt innebär att journalisters vardagliga arbete utma-

[25] SJF, 2021.
[26] Intervjuperson 2.
[27] Intervjuperson 1.

nas måste redaktionsmedlemmar ofta ta beslut om vad som ska publiceras från fall till fall snarare än att följa de redaktionella riktlinjer, rutiner eller pressetiska regler som finns upprättade. För bildjournalister, som nästan uteslutande arbetar i fält och i omedelbar närhet av de händelser de rapporterar om innebär detta att de själva måste fatta snabba och ibland etiskt konfliktfyllda beslut om de ska fotografera en händelse eller situation:

> Det är klart att jag alltid försöker jobba etiskt, men ibland gör man övertramp, och det är inte för att jag är en känslokall människa, utan då är det att jag, eller jag tillsammans med skribenten, i stunden avgör att det här är så pass bra eller viktigt, att det vore fel att inte ta bild på situationen, eller inte skriva om nyheten.[28]

En intervjuperson berättade om när hen rapporterade från gränsen till Ungern under sommaren 2015 där hen växlade mellan att vara privatperson och sin roll som bildjournalist:

> Då fotade jag, men när jag inte fotade så hjälpte jag till, köpte vatten, hjälpte människor. Det kunde jag inte fota. Det kändes inte bra. Om jag hade följt dem en längre tid, då hade jag kanske kunnat göra det, men i det läget kändes det inte bra. Om jag hade fått samtycke innan, då skulle det kännas okej, men inte i en sådan sårbar situation.[29]

Bildjournalister förhåller sig alltså till de pressetiska reglerna som verktyg som hjälper dem i deras praktik, snarare än att betrakta dem som regler de följer blint. En intervjuperson beskriver det så här:

[28] Intervjuperson 2.
[29] Intervjuperson 3.

> Ja det är nog pressetik och mer än min egen kompass skulle jag säga, men de samspelar.[30]

Detta visar att bildjournalister kontinuerligt omtolkar och anpassar de pressetiska reglerna till varje specifik situation de rapporterar om, vilket också understryker behovet av ett reflekterande etiskt tillvägagångs- och förhållningssätt i deras arbete och vidare betonar vikten av att undersöka bildetisk praktik.

Bildjournalister använder inte bara kameran som ett verktyg för att fotografera, utan även för att skapa relationer med människor de möter – inte minst när bildjournalisterna befunnit sig i osäkra situationer som kräver att de gör avsteg från gängse journalistisk praktik. En intervjuperson liknar kameran vid en skyddande sköld:

> Kameran kan ju vara, ett sätt att distansera sig. Det är lättare att vara till exempel på en bilolycka som pressfotograf än som förbipasserande. Om man är ambulanspersonal också, då gör man något, det man kan. Som bildjournalist gör man det man kan för att berätta eller ha möjlighet att berätta för att det inte ska hända igen.[31]

Kameror hjälper alltså till att skapa det avstånd som kan beskrivas som nödvändigt för att bildjournalisterna ska kunna utföra sitt arbete i enlighet med de pressetiska reglerna och att närma sig, komma nära och få kontakt med människor som de fotograferar.

De pressetiska reglernas vaga formuleringar och tolkningsutrymme, ger dels möjlighet för bildjournalister att själva utforma sin praktik, dels innebär detta en utmaning för bildjournalister som ofta arbetar ensamma och behöver fatta snabba beslut i stressfyllda situationer.

---

[30] Intervjuperson 4.
[31] Intervjuperson 5.

Avslutande reflektion

Bildjournalister använder ofta en form av professionellt seende i sitt arbete, som är institutionellt och kontextuellt strukturerad genom redaktionsguider, nyhetsurval och pressetiska regler. Dessa aspekter styr och reglerar det som blir synligt för publiken, och påverkar vilka händelser och skeenden som anses ha nyhetsvärde. Bildjournalister utmanar ofta normativa förhållningssätt till bildjournalistik och medieetik genom att de hittar sina egna sätt att utöva och *se* sin praktik, vilket blir tydligt särskilt när de rapporterar från osäkra situationer och kriser och där de avviker från det som kan kallas det professionella seendet.

Detta innebär att de kontinuerligt omtolkar och anpassar de pressetiska reglerna till varje specifik situation och understryker behovet av att bildjournalister har ett reflexivt förhållningssätt till sin praktik.

Bildjournalisters individuella praktik skapar på så vis små avbrott i den normativitet som generellt styr journalistiskt arbete, och oftast när bildjournalister under press måste ta snabba beslut kring sin praktik. Detta leder i sin tur till att bildjournalistik som en etisk praktik utvecklas och förändras kontinuerligt. Här kan vi säga att bildjournalister använder sin praktiska kunskap, formad av tidigare erfarenheter, och samtidigt relaterar till de pressetiska reglerna. På så vis är pressetiken en del av den journalistiska praktiken, utan att nödvändigtvis diktera villkoren för den.

Det är av största vikt att utforska den journalistiska bilden och den bildjournalistiska praktiken bortom traditionella tillvägagångssätt, inte minst med tanke på den politiska och teknologiska utvecklingen i vårt samhälle. Därför avser jag att genom projektet *Bildetisk praktik* bana väg för en förnyad diskussion om bilders roll, betydelse och vikt samt etisk praktik inom journalistiken.

Litteratur

Andén-Papadopoulos, K. & Pantti, M., 'Re-imagining crisis reporting: Professional ideology of journalists and citizen eyewitness images'. I *Journalism*, 14, 2013, 960–977.

Bednarek, M. & Caple, H., 'Visuals and news values' i *The Discourse of News Values*. New York, Oxford University Press, 2017.

Bengtsson Lundin, R., 'Appearance and photographs of people in flight: A qualitative study of photojournalistic practices in spaces of (forced) migration'. Stockholm, Department of Media Studies, Stockholm University, 2021.

Bergling, M., von Krogh, T. & Nejman, F., *40 år av övertramp. PO/PON 1969–2009*, Juridisk Reportagebyrå, 2009.

Börjesson, B., Namnpublicering – en fråga om offentligt och privat. I Asp, K. (red.), *Den svenska journalistkåren*, Göteborgs universitet, 2007.

Caple, H., *Photojournalism: A Social Semiotic Approach [Elektronisk resurs]*, Palgrave Macmillan UK, 2013.

Danielson, M., Dold kamera och journalistikens anspråk på ”rätten att straffa”. Truedson, L. (red.) *Uthängd!: inte bara #metoo*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2020, 153–168.

Deuze, M., 'What is journalism?: Professional identity and ideology of journalists reconsidered'. I *Journalism (London, England)*, 6, 2005, 442–464.

Gill, R., 'Academics, Cultural Workers and Critical Labour Studies'. I *Journal of cultural economy*, 7, 2014, 12–30.

Håkansson N., *En ny offentlighet utmanar gränserna*. I *Medieetik & Offentlighet*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2024, 23–57.

Johansson, B. & Börjesson, B., När allt är ett knapptryck bort. Synen på namnpublicering i en ny medievärld. Truedson, L. (red.) *Uthängd!: inte bara #metoo*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2020, 134–152.

Journalistförbundet. *Yrkesetik*. 2021. https://www.sjf.se/yrkesfragor/yrkesetik/yrkesetiska-regler.

von Krogh, T., *Medieetik*. 1 uppl., Stockholm, SNS förlag, 2009.

Medieombudsmannen. *Medieetikens historia*. 2024. https://medieombudsmannen.se/medieetiken-historia/.

Nilsson, M., 'An Ethics of (not) Showing: Citizen Witnessing, Journalism and Visualizations of a Terror Attack'. I *Journalism practice*, 14, 2020, 259–276.

Nilsson, M., 'A faster kind of photojournalism?: Image-selection processes in a Swedish newsroom'. I *Nordicom review*, 38, 2017, 41–55.

Nilsson, M., Nyhetsbilden berättar och provocerar. I *Källkritik och krig: propaganda, desinformation och lögner*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2022.

Pollack, E., Brottslighet och namnpublicering. Truedson, L. (red.) *Uthängd!: inte bara #metoo*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2020, 114–133.

Pollack, E., *En studie i medier och brott*. Avhandling. (Stockholms universitet, 2001).

Svensson, G., Att få upprättelse – om rättslig och etisk prövning av offentligt spridda uppgifter. Truedson, L. (red.) *Uthängd!: inte bara #metoo*. Stockholm, Institutet för mediestudier, 2020.

van Zoonen, L., 'A professional, unreliable, heroic marionette (M/F): Structure, agency and subjectivity in contemporary journalisms'. I *European journal of cultural studies*, 1, 1998, 123–143.

Wadbring, I. & Nilsson, M., *En bild säger mer är tusen ord? Bildjournalistikens förändring i svensk dagspress 1995–2013*. I *Nyhetsbilden i förändring: En studie om bildjournalistikens utveckling och förutsättningar 1995–2015*, 2016.

Weibull, L. & Börjesson, B., 'The Swedish Media Accountability System: A Research Perspective'. I *European journal of communication (London)*, 7, 1992, 121–139.

Wiik, J., Journalisters syn på sig själva. I Asp, K. (red.), *Den svenska journalistkåren*, 2010, 119–126.

Wigorts Yngvesson, S., *Den moraliska journalisten: en analys av yrkesetik, ideal och dygder*. Avhandling. (Uppsala universitet, 2006).

Zelizer, B., 'On "Having Been There": "Eyewitnessing" as a Key Word'. I *Critical studies in mass communication*, 24, 2007, 408–428.

Rebecca Bengtsson Lundin är postdoktor i journalistik på Institutionen för kultur- och medievetenskaper vid Umeå universitet.

e-post: rebecca.bengtsson.lundin@umu.se

Gunnar Nygren

Aftonbladet och webben

Hösten 1994 bestämde sig Aftonbladet som första dagstidning i Sverige för att testa nätpubliceringens möjligheter. Trettio år senare arrangerade Svensk Mediehistorisk Förening ett retrospektivt jubileumsseminarium om det banbrytande experimentet. Det refereras här av Gunnar Nygren.

Den 25 augusti 1994 lades den första svenska dagstidningen ut på nätet. Eller rättare sagt – innehållet i *Aftonbladets* kulturbilaga publicerades på en webbadress som tillhörde JMK vid Stockholms universitet. Det blev början på en ny fas i medieutvecklingen vars historia ännu inte är skriven.

Varför blev det *Aftonbladet* och hur tänkte de som arbetade med projektet? Vilka var drivkrafterna och vilka var hindren?

För att reda ut dessa frågor samlade Svensk Mediehistorisk Förening dem som var med till ett seminarium 30 år senare i Schibstedhuset i Stockholm i februari 2024. I denna artikel

AFTONBLADET KULTUR

Välkommen till framtidens kulturtidskrift

Aftonbladet/ KULTUR nr 7 1994. Presslagd 940825. Senast uppdaterad 940910

In English **A summary in English**

I detta första nummer kan ni läsa:

Ledare **Vi var med redan på blytiden**

Artiklar **Artiklar**

- Mikael Timm: Cyberspace -- dikt och förbannad verklighet
- Bo Hedin: Vad är Internet egentligen?
- Martti Puukko: En intervju med Vaclav Havel i Prag
- Cecilia Sjöholm möter Don Delillo i New York
- Carl Henrik Svenstedt: Ett postskriptum från Frankrike
- Annette Kullenberg: Den döende överklassen

Aftonbladets *första webbsida med artiklar om cyberspace och "Vad är Internet egentligen?"*

dokumenteras något av det som kom fram på seminariet[1]. Dessutom innehåller den några reflektioner runt vad som styr medieutvecklingen – om kultur och kontinuitet, om teknikens och tidsandans betydelse.

[1] Hela seminariet finns inspelat, tillgängligt på https://www.mediehistoria.se/okategoriserad/nar-pressen-gick-ut-pa-webben-visioner-da-och-erfarenheter-30-ar-senare/. Det finns också i textat format på Youtube på https://www.youtube.com/watch?v=krZLThkaROM.

Alla de som var med då för 30 år sedan var med på seminariet, alla utom chefredaktören **Thorbjörn Larsson** som avled 2022. I panelen fanns **Bo Hedin**, projektledaren på *Aftonbladet*, **Thorbjörn Lindskog**, prefekt på JMK vid Stockholms universitet, **Nils Enlund** som då var professor i medieteknik på KTH och **Ingela Wadbring** som är professor i medieutveckling. Dessutom fanns nyckelpersoner med i publiken – **Mark Comerford** och **Roland Stanbridge** som arbetade med projektet på JMK, **Gunnar Strömblad** som var VD för *Aftonbladet* och **Bosse Svensson** som var chefredaktör för *Östersunds-Posten* och ledande i TU (Tidningsutgivarna) när det gällde elektronisk publicering.

Nils Enlund inledde med att påminna om teknikläget 1994:

– Då hade mindre än fem procent av svenskarna en dator och man använde den i första hand för spel och för lite e-post. För att komma åt några nätverk fick man ha ett modem på telefonlinjen. Internet hade kommit till Sverige 1988 när universitetens nätverk Sunet kopplades upp, men det var först 1993 som den första webbrowsern Mosaic kom.

Nils Enlund var forskningschef för dagstidningarnas internationella samarbete IFRA i början av 1980-talet. Då väcktes frågor om elektronisk publicering och det gjordes olika modeller för hur det skulle fungera.

– Men det var mer en fråga om skräck för att andra företag skulle gå in på marknaden. Slutsatsen blev att framtidens publicering skulle ske i alla tänkbara kanaler: tv, radio, tryck och Internet var delar av ett helhetsutbud. Det utvecklades också på 1980-talet textbaserade system för nyhetstjänster som Videotex och text-tv.

Videotex var ett system för tvåvägskommunikation som var kopplat till tv-mottagaren med dekoder och tangentbord. Systemet kunde användas för nyheter, biljettköp, e-post och annat.

Störst blev ett sådant system i Frankrike, Minitel, där man i början av 1990-talet räknade med 20 miljoner användare. Men i övriga Europa gick det trögt. I Sverige satsade Televerket och en rad företag uppåt 100 miljoner kr på systemet Datavision som bl a innehöll nyheter och viss e-handel. Men det fick aldrig mer än 50 000 användare innan det lades ner 1993 (Hindersson 2013).

Inte heller i USA gick videotexsystemet bra. Där satsade de stora medierna istället på särskilda nätverk som America Online (AOL) och Compuserve. Det var nätverk där man kunde logga in från persondatorer och få tillgång till stora medier som *New York Times* och *Time Magazine*. Intäkterna delades mellan nätverk och innehållsproducenter. Ett annat billigt och enkelt sätt att kommunicera via modem var BBS – Bulletin Board System. Många lokala tidningar i USA byggde upp BBS, och även i Sverige satte tidningar upp BBS för att locka främst ungdomar, till exempel *Östersunds-Posten* som var bland de första. Störst i Sverige var *Expressens* Stingnet med som mest 11 000 deltagare under 1995–96 (Hindersson 2013).

Två möjliga vägar

Så såg spelplanen för den elektroniska publiceringen ut våren 1994. Bo Hedin på *Aftonbladet* återgav lite av diskussionen våren 1994:

– Thorbjörn Larsson kom till mig och sa att ”mina barn är på Stingnet”. Vi måste ha en BBS, sa han och som alla visste så var det som en ångvält när Thorbjörn Larsson visste något. Jag sa att BBS var en återvändsgränd, att vi ska satsa på Internet.

Med Internet menade Bo Hedin ”world wide web”, ett öppet nätverk som byggde på att alla använde samma HTML-kod. Därmed blev innehållet åtkomligt för dem som hade modem och ingång till Internet. En webbrowser gav innehållet grafisk

form, ett program där användaren kunde ”surfa” mellan olika webb-adresser. Den första webbläsaren Mosaic följdes snabbt av Netscape Navigator och Internet Explorer. Första nyhetstidningen på webben var *Palo Alto Weekly* i januari 1994 och sedan följde flera mindre dagstidningar i USA under 1994. Bo Hedin berättade:

– Tre saker hände samtidigt våren 1994. Jag hade jobbat som projektledare för att tillverka tidningen på PC och Mac. Jag reste runt i världen och hörde att man började prata mer och mer om det som då kallades elektroniska tidningar och insåg att det var något vi borde göra. Det andra var att också *Aftonbladets* ledning hade spanat ut i världen, och det fanns en vilja att göra något. Det tredje var att JMK kom till oss med en fråga om vi kunde göra något ihop.

JMK var det som tidigare hette Journalisthögskolan och nu var en del av Stockholms universitet. Där hade man sedan 1989 undervisat i att producera tidningar på små Appledatorer, det som då kallades ”desk top publishing”. Även research genom databaser och andra elektroniska källor var delar av undervisningen. Thorbjörn Lindskog var då prefekt på JMK:

– Vi ansåg att ska man utbilda framtidens journalister så måste de klara av elektronisk publicering. Jag hade två medarbetare som hängde mycket på nätet, som hade idéer och jag hade kontakt med mediebranschen och försökte sälja in. Jag nämner inga tidningar men intresset var svalt generellt.

– Så hade jag en träff med Thorbjörn Larsson våren 1994. Vi pratade om framtidsfrågor och jag frågade om de kunde gå in i ett projekt med journalistik på webben. Nej, vi håller på med BBS nu, svarade han. Men om du tar med dina killar till Globen samtidigt som vi presenterar BBS-planerna så får vi se vad vi väljer.

– Efter att vi presenterat våra idéer så ringde de upp några dagar senare och sa att vi kan få göra det. Vi hade lovat en

Premiären för Aftonbladet/Kultur *fick beskådas i ett litet hett arbetsrum på JMK på Karlavägen – på redaktionen hade man ingen internetuppkoppling. Från vänster Håkan Jaensson och Anders Paulrud från* Aftonbladets *kulturredaktion, Mark Comerford från JMK, Bo Hedin från* Aftonbladet, Aftonbladets *VD Gunnar Strömblad och Thorbjörn Lindskog, JMK. Foto: Lotte Fernvall.*

massa som vi inte hade koll på, vi fick sätta igång att skaffa lokal, datorer och att lära oss tekniken. Vi fick lösa det…

Ingen framtid

Båda de lärare på JMK som prefekten tänkte på hade sina rötter i andra länder, något som hade betydelse för hur de tog till sig de internationella trenderna. Roland Stanbridge var en sydafrikansk journalist som hade kommit till Sverige 1979 när han på grund av apartheidregimens inskränkningar av hans arbetsmöjligheter var tvungen att lämna sitt hemland. Efter en tid på Nordiska Afrikainstitutet fick han en tjänst på Journalisthögskolan, och han blev intresserad av allt som rörde ny tek-

nik. Han arbetade med layout på de första Appledatorerna och började lära sig hur stora internationella databaserna kunde användas av journalister.

– På en av kurserna som jag gick fick jag frågan om jag kände till Internet och jag fick se de första tidningarna som låg på Internet. Någon sa att det här borde vi visa *Aftonbladet*.

Mark Comerford kom till Sverige som 20-åring från hemstaden Dublin. Han körde tunnelbana och skrev artiklar för tidskriften Filmhäftet. I början av 90-talet var han inblandad i projekt på Centrum för ungdomskultur vid universitetet och skrev om hur fascistiska grupper använde BBS för att stärka sin identitet. Det handlade om maktbalansen i medielandskapet, om hur elektroniska plattformar förändrade mediesamhället.

– Vi pratade om detta, jag och Roland. Jag var övertygad om att BBS var en död teknik, den hade ingen framtid. Framför allt för att World Wide Web var ett öppet nätverk, en länkad struktur till skillnad från BBS som var en låst struktur. Webben var ett nät och hyperlänkar gjorde det lättare att komma åt information.

– Alla vill vara hjältar i sina egna berättelser, och i mitt minne var det en övertygelsekampanj som vi bedrev på *Aftonbladet* för att de inte skulle ta steget in i BBS-världen utan ta den här nya oprövade teknologin istället. Bosse var också inne på den linjen och kunde i sitt huvud sätta ihop det med journalistiken. För honom var det inte ett teknikprojekt utan ett journalistiskt projekt. Det var en avgörande skillnad mot andra medieföretag där det var IT-avdelningen som hade hand om det.

Mark hade också varit på den första globala konferensen om World Wide Web. Nätverket hade utvecklats på det europeiska forskningssamarbetet CERN i Schweiz som ett sätt att göra stora mängder information tillgängliga över Internet

för fysiker som deltog i samarbetet. I maj 1994 samlades 400 deltagare för att föra tekniken vidare (CERN 1994). I Sverige fanns redan ett antal webbsidor. Först ut var Projekt Runeberg som var knutet till Linköpings universitet, i februari 1993 lade man där upp en webbsida för att göra gamla böcker (som inte längre hade någon copyright) tillgängliga på nätet. Projektet var en uppföljare på det internationella Projekt Gutenberg med samma målsättning. I början av 1994 lade också kulturtidskriften *Ord och Bild* upp en webbsida.

På *Aftonbladet* blev det kulturredaktionen som fick bli försöksobjekt för webbpublicering. Varför det blev kulturen finns det olika förklaringar till. Bo Hedin pekade på att kulturmaterialet gjordes i förväg, och tidspressen var mindre. Mark Comerford konstaterade att motståndet mot webbpublicering var stort bland journalister han mötte, att publicering på webben bara skulle ge journalisterna mer jobb.

– De från *Aftonbladet* tyckte det var bättre att ta kulturmänniskorna som var lite mer vidsynta än resten av tidningen. Kulturen var också emot det, det tog några veckor att övertyga dem. Sen var de entusiastiska.

"Skräck för ny teknik"

På *Aftonbladet* var inställningen kluven till det nya projektet. Ledningen ville prova, och VD Gunnar Strömblad berättade om en stark företagskultur där nya idéer bejakades:

– Vi startade nya projekt som inte var genomtänkta, som inte hade någon affärsplan. Det visade sig vara en framgångsväg. Men vi var också bra på att lägga ner projekt som inte fungerade. Hade vi 1994–95 försökt göra en affärsplan för webbpublicering som ser bra ut inför en styrelse, då hade man omedelbart lagt ner projektet. Men vi körde så fick vi se hur det gick. Denna kvällstidningskultur var central för att vi var så tidiga.

På andra avdelningar av *Aftonbladet* var man skeptisk. Projektledaren Bo Hedin berättade att teknikavdelningen inte tillät att de hade servern på *Aftonbladet*, det ansågs vara för farligt att koppla upp sig mot Internet. Därför var det Mark Comerfords jobbdator på JMK som fick bli server för de första artiklarna som *Aftonbladet* lade ut på nätet. Under seminariet stod den gamla Mac-servern på scenen som ett museiföremål. Till vardags finns den i ett rum med gamla reliker från Aftonbladet som porträtt av Lars Johan Hierta och gammal teknik.

Mark Comerford berättade om mötet med *Aftonbladets* tekniker:

– När jag kom med en diskett fick jag gå till en ingenjör som skulle låsa upp diskettingången, varje dator hade ett lås. Någon från IT-avdelningen låste efteråt, det var som ett slags kyskhetsbälte för datorer.

Under sommaren 1994 jobbade Mark och Roland febrilt för att lära sig HTML, och de byggde en enkel sida. Samtidigt var Roland utbyteslärare på ett universitet i Australien och de fick hålla kontakten över nätet, ett slags tidig videokonferens.

Kontakterna mellan *Aftonbladet* i Globenområdet och JMK på Karlavägen på Östermalm upprätthölls med gamla metoder:

– Vi fick ta tunnelbanan med disketter till JMK så de kunde lägga ut det, mindes Bo Hedin. Jag kommer ihåg att vi använde motorcykelbud också, lade Thorbjörn Lindskog till.

Till slut kunde JMK lägga ut den första sidan från *Aftonbladet Kultur* på webben den 25 augusti. Men på *Aftonbladet* kunde man inte se sidan, där fanns det ingen uppkoppling på Internet. Så projektgruppen fick samlas i det lilla arbetsrummet i JMK:s korridor på Karlavägen för att bese den historiska sidan.

Ny chans för branschen

Varför skulle en tidning lägga ut sitt innehåll på något slags nätverk som nästan ingen använde 1994? Närmare en halv miljon människor köpte papperstidningen *Aftonbladet* varje dag, varför skulle de skaffa dator och nätuppkoppling för att läsa det de redan hade läst?

Ingela Wadbring betonade tidsandan som en förklaring:

– Vi hade en borgerlig regering som var mycket intresserad av teknik, det tillsattes en IT-kommission och man pratade om att alla skolbarn skulle ha en dator. Statsminister Bildt skickade e-post till president Clinton…

– Att vilja vara med där det händer har alltid karaktäriserat mediebranschen och *Aftonbladet* har ofta varit först, ända sedan starten 1830. Det ligger i kvällstidningens DNA att vara först.

Chefredaktören Thorbjörn Larsson beskrev denna vilja till förändring några år senare i en antologi utgiven av Tidningsutgivarna:

> ”Förändring är vårt naturliga tillstånd. Men uppdraget är konstant: att attrahera masspubliken över hela landet. Uppdraget ser olika ut på olika tidningar, men en sak förenar oss: vår ålderdomliga struktur… Internet är en ny chans för en bransch som lever i en ständig oro på en mogen marknad.” (TU 1998)

Bo Hedin beskrev på seminariet hur webben passade in i sättet att tänka kvällstidning:

– Den är snabb, mänsklig och interaktiv. Kvällstidningen hade jobbat med allt detta tidigare och nu kunde vi få ut allt det som inte gick i papperstidningen på Internet. Vi var nyfikna, vi experimenterade hela tiden, hade ingen färdig plan utan gjorde en massa fel.

Nya typer av innehåll tillkom snabbt på webbsidan under hösten – krönikörer och en webbskola, man testade rörlig bild och ljud på webben. Tidningens egen musikgala Rockbjörnen

Redan 1997 sände Aftonbladet *rörlig bild direkt på nätet från sin musikgala Rockbjörnen. Hur många som kunde se sändningen är dock oklart, bredbanden var ännu inte utbyggda och kapaciteten i datorerna var låg.*

sändes direkt på webben, trots att det troligen inte var många som kunde se den rörliga bilden. Det lades ut nyheter och snabba nyheter blev bland det viktigaste på webben.

Ekonomiska drivkrafter?

Nästa tidning som lade ut innehåll på webben blev *Östersunds-Posten*, tre veckor efter *Aftonbladet*. Chefredaktören Bosse Svenssons förklaring är den skarpa konkurrensen med *Länstidningen* i Östersund:

– De tidningar som var tidiga på webben var de som levde i en marknadskonkurrens. De var vana att tänka nytt för att

vinna marknadsandelar. Men alla ville inte vara med. När jag talade på en TU-konferens 1995 om att papperstidningen kommer att försvinna över tid, så blev jag utskälld efter noter av en chefredaktör på *DN*.

– Tidningen var emot att Sverige gick med i EU. Men efteråt tog vi hem 8–10 miljoner i EU-stöd för att kunna jobba med nätpublicering, vi släppte vår BBS och körde på Internet med tanke på att det skulle bli vår huvudprodukt.

Konkurrensen med andra medier var en viktig drivkraft, men mer direkta ekonomiska drivkrafter var det inte någon på seminariet som kom ihåg.

– Jag tror inte vi tänkte alls i de banorna, sa Bo Hedin. Jag tror det varit fel att tänka så för det fanns inget facit att titta på. Vi var tvungna att lära oss det här för att veta hur vi skulle göra journalistik. De flesta av oss hade den ganska naiva inställningen att får vi bara trafiken och miljoner besökare så kommer annonspengarna att trilla in.

VD Gunnar Strömblad lade till:

– *Aftonbladet* är ett räckviddsmedium, vi ville nå många och det var en orsak att dra igång det. Lyckas man med det kan man alltid sälja annonser, den logiken hade alltid gällt i mediebranschen. Och det funkade ett tag, vi fick annonser men sen kom Google och allt vi känner till.

Annonser var också viktiga för andra tidningar. Medieanalytikern Anders Malmsten berättade på seminariet att redan 1983 lanserade sju landsortstidningar ett samarbete för digitala eftertextannonser, ett slags svenskt Minitel. Senare kombinerade många tidningar annonser med att ta betalt av läsare, som *Aftonbladets* Plustjänster.

– 1990-talet var väldigt mycket av experimenterande, ingen visste var pengarna skulle komma från, konstaterade Anders Malmsten.

En tid av hype

SVT var tidiga med nyheter på webben, 1997 lades de första ut. Några av de SVT-journalister som arbetade med nyheter på webben var också med på seminariet. De påminde om att tidsandan gynnade ett nyhetsmedium som inte hade kommersiella drivkrafter:

På den tiden skulle Internet vara väldigt idealistiskt, säger Anders Egerö. Det skulle inte finnas reklam och det skulle vara ett verktyg för demokratiska samtal över gränserna. Det var oerhört romantiskt och det kommersiella var otänkbart. Eftersom SVT inte är ett kommersiellt bolag behövde vi inte heller tänka på den diskussionen.

Bosse Svensson på *Östersunds-Posten* kände igen tongångarna:

– Den idealistiska bilden av Internet var väldigt skadlig för oss dagstidningar, framför allt för landsortstidningarna. Hela idén om Internet var någon slags hippierörelse och om man ville prova någon betalmodell var det alltid någon Jardenberg eller någon annan som krigade och sa att det är inte så Internet fungerar. Affärsmodellen för dagstidningar på Internet var gratistidningsmodellen där vi hoppades att räckvidden skulle ge oss tillräckligt med annonser. Vilket inte var fallet ens innan vi fick konkurrens av de globala aktörerna.

– Det var svårt att diskutera om det fanns något värde i den journalistiska produkten eftersom tidsandan och hippieandan var så totalt emot det.

Lars Ilshammar, historiker och journalist sammanfattade på seminariet 1990-talet som en brytningstid:

– Det var en tid av hype som man måste koppla ihop med murens fall och allt annat som hände. Det var två bilder av informationssamhället som brottades. Den ena var ”information wants to be free”, att allt skulle vara gratis och att det inte

fanns någon upphovsrätt. Den andra var att information är en vara, en tjänst som alla andra. Den här brytningen hände just 1994–96.

Denna brytningstid var också tydlig för dem som arbetade med att lägga ut de första delarna av *Aftonbladet*. Mark Comerford säger att han kom från ”hippiedelen” av Internet, men han hade också stöd från universitet:

– Sunet sa att vi fick inte ha det här projektet på vårt nätverk, att det var ett kommersiellt projekt eftersom samarbetade med *Aftonbladet*, berättade Mark Comerford. Vi fick övertyga dem om att det egentligen var ett forskningsprojekt. Det var ju otillåtet att göra business på nätet då, det fanns regler mot det kommersiella. Sedan infördes.com-adresserna och allt ändrades.

"Lägg ner skiten"

Frågan om drivkrafter bakom utvecklingen av journalistik på webben är inte helt enkel. Det fanns inga snabba ekonomiska vinster, men rädslan för att hamna efter i konkurrensen om publiken var en viktig faktor (Nygren & Zuiderveld 2011). Tekniken kunde vara en drivkraft hos enskilda eldsjälar, men åtminstone på *Aftonbladet* var det inte tekniker som drev på. Tvärtom var IT-teknikerna en bromskloss. Bo Hedin sammanfattade:

– Både hos teknik och annonsavdelning tog det lång tid att förstå att det här är en viktig del av kärnaffären. Våra tekniker tyckte länge att det var coolt med tryckpressar och annonssäljarna tyckte nätet var konstigt. Vi fick anställa egna annonssäljare till webben.

Både Bo Hedin på *Aftonbladet* och Thorbjörn Lindskog på JMK betonade att de journalistiska drivkrafterna var de viktigaste:

– För oss var de helt avgörande, sade Bo Hedin. Men jag vill också ge cred till chefredaktören Thorbjörn Larsson och VD Gunnar Strömblad som lät några vildhjärnor hålla på och vi var alla drivna av de journalistiska möjligheterna.

– Visst höll vi på med teknik på JMK, replikerade Thorbjörn Lindskog. Men det var inte teknik som var det centrala utan vad det här kommer att producera för journalistik och hur vi utbildar nya journalister för det.

Att de journalistiska drivkrafterna var starka betydde dock inte att journalisterna på *Aftonbladet* var positiva. Bo Hedin berättade om en nästan fientlig inställning på redaktionen.

– När jag slutade tre år senare för att bli chefredaktör för *Resumé* sa en del ”lägg ner hela skiten så får vi fler kvällsreportrar”. Och den här inställningen gick inte över på några år.

På *Aftonbladet* löste man detta genom att skilja mellan redaktionen för papperstidningen och det som kallades ”nya medier” i två olika bolag. Journalisterna på papperstidningen behövde under lång tid inte ha något med webben att göra. Nils Enlund på KTH berättar om samma erfarenheter från många föreläsningar på journalisternas fortbildning Fojo i Kalmar:

– Där var motståndet mot ny teknik kompakt. Det fanns några nördar som var entusiastiska, men generellt var det ett starkt motstånd hos journalisterna jag mötte.

Naiva visioner?

Hur påverkades då journalistiken av den nya digitala kanalen? Innehållsanalyser av nyhetsmedier visar att det dröjt mycket länge innan man kunnat se några förändringar i utbudet, berättade Ingela Wadbring. På webben blev det mycket snabba och klickvänliga nyheter, sa Bo Hedin.

– Hela räckviddsjakten gynnar den typen av journalistik. Men det har också funnits fördjupningar.

– Att vilja vara med där det händer har alltid karaktäriserat mediebranschen och Aftonbladet *har ofta varit först, ända sedan starten 1830, påpekade Ingela Wadbring. Det ligger i kvällstidningens DNA att vara först.*

Nätets möjligheter till interaktivitet i olika former var viktiga i början av webbjournalistiken, berättade Bo Hedin. Olika möjligheter att diskutera i realtid startade tidigt.

– Vi hade en naiv bild av att webben skulle bli ett slags klotterplank där folk skulle kunna mötas. Men så blev det inte, kommentarsfält urartade ganska snabbt och idag finns det inte många kvar som har det.

– Vi trodde på det, men förstod inte begränsningen, säger Thorbjörn Lindskog. Hela den dialog mellan journalister och läsare som vi hoppades på fick vi inte se mycket av.

De interaktiva visionerna infriades inte på de tidiga webbsidorna. Det var först med de sociala medieplattformarna som Internet kunde infria den interaktiva potentialen, där människor själva skapade innehållet, reagerade och delade innehåll. Men det dröjde 14 år efter *Aftonbladets* första webbsidor innan Facebook kom till Sverige 2008.

– Den dialog mellan läsare och journalister som vi hade hoppats på fick vi inte se mycket av, konstaterade Thorbjörn Lindskog.

– Visionerna har funkat när det gäller räckvidden, konstaterar Bo Hedin. Den stora besvikelsen är den kommersiella sidan, att finansieringen lyckats mindre väl.

Synen på digitaliseringens betydelse i samhället har också förändrats. På 1990-talet handlade diskussionen om demokratisering och att ge människor ny kunskap. Regeringens stora demokratiutredning 2000 talade om e-demokrati (SOU 2000:1). Idag diskuteras digitalisering mer i termer av hot, till exempel hur barnens användning av skärmar och sociala medier ska begränsas, hot och hat på nätet och risken för desinformation. 30 år efter webbpremiären gäller det artificiell intelligens:

– Hur mycket av medieinnehållet kommer att skapas av journalister och hur mycket av AI, frågade sig Nils Enlund i slutet av seminariet. AI är inte bara farlig för demokratin utan också för sanningen. Om vi inte vet vad som är sant i medierna så förlorar vi också förtroendet för dem.

Oförutsägbara effekter

Så långt seminariet i Schibstedhuset i februari 2024. Det gav en bild av en utveckling styrd mer av eldsjälar och tillfälligheter än av strategiska planer. Den digitala tekniken stod i centrum på seminariet, men de minnesbilder som korsade varandra under seminariet visade också att effekterna av ny teknik ofta är oförutsägbara. Det blir också tydligt när jag går igenom min egen anteckningsbok från mitt arbete 1994.

Då var jag studierektor för journalistutbildningen vid JMK och hade mitt rum 20–30 meter från det lilla rum där *Aftonbladet* tog sitt historiska steg. Men i min utförliga anteckningsbok finns inte projektet nämnt, inte förrän ett par månader efter att de första sidorna lagts ut. Då håller en australisk gästlärare seminarium om Internet och World Wide Web, om webbläsare som Mosaic och hur de används. Jag frågar mig själv i en kort anteckning hur jag kan hitta till *Aftonbladet*.

Mitt dagliga arbete var fullt av teknik: hur nätverk skulle fungera, hur databaser skulle användas i research och tidningar produceras på datorskärmar. Allt handlade om hur den digitala tekniken skulle användas för att producera den gamla papperstidningen mer effektivt. Pressutredningen var på besök på JMK samma vår, men i uppställningen av forskare saknades helt inblickar i det då som kallades ”elektronisk publicering”.

Slutsatsen bekräftar det som tidigare forskning säger om teknikutveckling – att man tror att ny teknik bara ska lösa de gamla problemen och komplettera existerande system. Men istället kan ny teknik lägga en grund för helt nya tekniska system och nya möjligheter (Olsson 1999). Papperstidningen är ett tydligt exempel:

Tidningsföretagen tog in den digitala tekniken för att kunna producera papperstidningen billigare, sätterierna försvann och tidningen blev digital hela vägen från datorskärm till tryckeriets plåtar. Men det var fortfarande en papperstidning. I ett

längre perspektiv innebar dock den digitala tekniken och nätverkssamhället att det skapades en helt ny plattform för publicering och papperstidningen marginaliserades.

De första stegen i denna förvandling togs i projektet på JMK 1994. Men det dagliga arbetet i journalistutbildningen dominerades av andra teknikfrågor.

Rubbad maktbalans

Dagstidningarna hade under större delen av 1900-talet en strikt uppdelning mellan olika avdelningar, ett slags maktbalans inom medieföretaget. Redaktionen ansvarade för innehållet och ingen kunde påverka chefredaktören som också var ansvarig utgivare. Grafiker och tryckare stod för tekniken med en stark yrkesstolthet, journalister hade inte på sätteriet att göra. Manus, sidskisser och bilder gick ännu på 1980-talet med rörpost mellan avdelningarna. Slutligen ekonomi- och annonsavdelning med VD som skulle se till att affären gick ihop men inte påverka innehållet.

Den digitala tekniken ställde denna maktbalans på ända, både i själva tidningsproduktionen där sätterier och grafiker rationaliserades bort i början av 1990-talet och i utvecklingen av elektronisk publicering. Berättelserna på seminariet visar tydligt att kraften i utvecklingen kom snett från sidan, utanför de etablerade strukturerna. Det var eldsjälar som Bo Hedin som i allians med VD och chefredaktör drog igång projektet tillsammans med en utomstående aktör som JMK och deras nätpionjärer. Även om drivkrafterna var journalistiska, så var journalisterna ofta skeptiska.

Tidig forskning om det som på 1990-talet kallades ”Internettidningar” konstaterar att initiativen till elektronisk publicering ofta togs utanför redaktionen. Motiven var att nå nya målgrupper (ungdomar) och en rädsla för att ”missa tåget” i relation till konkurrenter. Det fanns sällan affärsplaner och

rationella skäl (Hedman 2000). Samma mönster återfinns i avhandlingen ”Webbens vägar” som undersöker hur webbjournalistiken etablerades i tre landsortstidningar (Hindersson 2013). En av dem var Helsingborgs Dagblad som 1995 blev först med att lägga ut hela tidningen på webben. Där betraktades webben från början som ett ekonomiskt/tekniskt projekt, och webbjournalistiken byggdes utanför den gamla redaktionen. På samma sätt som på *Aftonbladet* där en egen webbredaktion arbetade både med snabba nyheter och med nya uttrycksformer som webb-TV.

De gamla gränserna eroderades bort i tidningarföretagen – journalisterna tog över större delen av tekniken och de journalistiska och ekonomiska perspektiven vävdes samman i satsningar på nya kanaler. Efter 10–15 år tvingade sedan krympande resurser och nedskärningar fram en integrering av de olika publiceringskanalerna. Webb och mobil blev de viktigaste plattformarna över, papperstidningen blev en biprodukt (Nygren & Zuiderveld 2011).

Gamla former, nya medier

Varför blev det då webben och inte Videotex eller BBS som slog igenom i den elektroniska publiceringen? Ett grundbegrepp i forskning om medieutveckling är ”remediering” (Bolter och Grusin 2000). Det innebär att nya medier tar efter former från gamla bekanta medier. När webben utvecklades och de första webbläsarna som Mosaic kom, så blev parallellerna till tidningar tydliga – det gick att få en översikt och det var bara att klicka på rubriken för att läsa, tidningen kunde behålla sina välkända avdelningar och kombinationen av text och bilder följde med från papperstidningen. En webbsida påminde om en tidning på ett helt annat sätt än en databas eller digitalt chattforum.

– Hur mycket av innehållet i tidningarna kommer att skapas av journalister och hur mycket av AI, frågade sig Nils Enlund.

Det var därmed också lätt att lyfta över innehåll från papperstidningen till webben. De första åren var nästan allt innehåll på webben sådant som publicerats tidigare i papperstidningen (Nygren 2000). Journalistiken förändrades inte särskilt mycket, förutom att webben kunde gå ut med snabba nyheter. *Aftonbladet* följde denna väg, men experimenterade också med olika sätt att presentera innehållet. En variant som Bo Hedin visade på seminariet var att lägga upp innehållet i olika ”rum” i en förenklad bild av redaktionen. Men presentationen av innehållet ändrades snabbt så att sajten började se ut som en tidning efter några veckor.

En annan förklaring till webbens framgång är att den (och senare mobilen) tar upp en av journalistikens starkaste drivkrafter – att vara först med nyheterna. Det gällde både *Aftonbladet* och alla andra som följde efter när nätjournalistiken kunde följa händelser i realtid. Journalistiken förvandlades från

en färdig produkt till mer av en process som kunde öppnas mot publiken. Liverapportering blev en ny genre (Karlsson 2010).

Social teknik

30 år är en lång tid, särskild i mediebranschen. Under dessa år har medielandskapet förändrats i grunden. Att något skulle hända med digitalisering och teknikutveckling var tydligt redan för 40 år sedan när Journalistförbundet samlade en rad medieforskare i en framtidsspaning. Men visionerna sträckte sig inte längre än till den teknik som redan fanns – som Videotex och hemdatorer kopplade till kabelnätverk. För tidningarna tänkte man sig på längre sikt att läsarna kunde ha egna skrivare för att skriva ut de sidor som intresserade (SJF 1984). Internet fanns ännu inte på kartan.

De flesta medieforskare tar avstånd från teknikdeterminism, att det är tekniken som bestämmer samhällsutvecklingen i stort och smått. Istället betonas att tekniken är socialt konstruerad och måste analyseras i anslutning till det sammanhang där den växer fram (Wormbs 2013). När *Aftonbladet* kom ut på webben var det en rad faktorer som sammanföll och gjorde det möjligt:

- Tidsandan med murens fall, avregleringar, demokrati och liberala värderingar genomsyrade nätpionjärerna med slagord som ”information wants to be free”.
- Med webbläsare som gränssnitt kunde Internets informationsmängder göras enkelt tillgängliga. Det blev också möjligt för alla som hade en dator och uppkoppling att skaffa en hemsida, såväl medier som enskilda.
- Kvällstidningskulturen bejakade det nya, sökandet efter förändring. Samtidigt som både *Aftonbladet* och andra medieföretag var rädda för nya typer av konkurrenter om publiken.
- De inre och yttre gränserna i dagstidningsföretagen vittrade sönder, impulser utifrån kunde ta sig in i de tidigare slutna organisationerna.

– Visionerna har funkat när det gäller räckvidden, förklarade Bo Hedin. Den stora besvikelsen är den kommersiella sidan, att finansieringen lyckats mindre väl.

Webbjournalistiken utvecklades snabbt. Redan våren 1997 fanns 54 dagstidningar på nätet och de flesta andra planerade att starta under 1998 (Hedman 2000). Samtidigt förblev den elektroniska publiceringen en mindre del av dagstidningarnas verksamhet långt in på 2000-talet. Inte förrän de sociala medierna och smartphones revolutionerade nyhetskonsumtionen under 2010-talet, så kom den verkliga förändringen för dagspressen. 20–25 år efter den första webbpubliceringen.

Sensmoralen av detta är att det är lätt att överskatta hastigheten i utvecklingen. Det finns en stor trögrörlighet både inom medieföretagen och hos publiken. Men det är också lätt att underskatta effekterna av teknikutvecklingen på längre sikt.

Papperstidningens död

30 år efter att *Aftonbladet* lade ut de första artiklarna på webben, trycker man fortfarande en papperstidning åtminstone sex dagar i veckan. Men upplagorna är långt från de runt en halv miljon exemplar som gick ut i början av 1990-talet. Papperstidningens död har länge diskuterats i branschen, redan 1997 förutspådde en konsultfirma i en rapport för Tidningsutgivarna att efter 2010 skulle papperstidningar bara vara en fråga för gamla entusiaster (Nygren och Zuiderveld 2011).

Seminariet i Schibstedhuset i februari 2024 avslutades med frågan om när *Aftonbladet* trycker sin sista papperstidning. Svaren blev lite svävande.

Bo Hedin:

– Vi gamla aftonbladare träffas ibland och då är det en given fråga. *Aftonbladet* har varit kreativt i att boosta sin pappersaffär genom förändringar i tryck och distribution. Vad jag förstår är de 25–30 000 exemplar som säljs nu väldigt lönsamma. Man kan ju tänka sig förändra periodisering och distribution. Ja, säg fem år till.

Thorbjörn Lindskog:

– Jag är tveksam till fem år, kanske blir det mindre. Vi ser lokaltidningar i södra Sverige som inte distribuerar sin tryckta tidning längre i hela området. Det är bara en tidsfråga innan de inte går att få på papper.

Nils Enlund:

– Tidningar är inte bara informationskällor utan också en del av dagliga ritualer. En grej vi gör varje dag för att det känns tryggt. Jag säger mer är fem år, men kanske mindre än tio.

Ingela Wadbring:

– Jag instämmer, mer än fem år. Jag tror på förändring i periodisering och innehåll, tänk Sportbladet, det kommer inte att behöva dö på papper utan kan komma någon gång i veckan.

Referenser

Bolter, Jay David & Grusin, Richard (2000) *Remediation. Understanding New Media*. Cambridge Massachusetts: MIT Press.

Hedman, Lowe (2000) På väg mot en ny tidning. I Hvitfelt, Håkan & Nygren, Gunnar (red) *På väg mot medievärlden 2020. Utveckling, teknik, marknad*. Lund: Studentlitteratur.

Hinderson, Jan (2013) *Webbens vägar. Om webbjournalistikens etablering och utveckling vid tre svenska regionala och lokala dagstidningar 1995-2013*. Lund: Lunds universitet (avhandling).

Karlsson, Michael (2010) *Nätnyheter – från sluten produkt till öppen process*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.

Larsson, Thorbjörn (1998) Fokusera på innehållet. I Lindskog, Thorbjörn (red) *Internet som den förlängda tidningen*. Stockholm: Tidningsutgivarna.

Medier utan gräns. En studie i massmediernas utveckling i en nära framtid (1984). Stockholm: Svenska Journalistförbundet.

Nygren, Gunnar (2000) Medierna i den digitala kommunen. I Hvitfeldt, Håkan & Nygren, Gunnar (red) *På väg mot medievärlden 2020. Utveckling, teknik, marknad*. Lund: Studentlitteratur.

Nygren, Gunnar & Zuiderveld, Maria (2011) *En himla många kanaler. Flerkanalpublicering i svenska mediehus*. Göteborg: Nordicom och Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

Olsson, Lars (1999) *Teknisk baksyn – om svårigheter att förutse framtiden*. Stockholm: IVA. Teknisk framsyn.

Pressmeddelande från CERN 1994. Tillgängligt på https://home.cern/news/press-release/cern/first-international-conference-world-wide-web.

SOU 2000:1. *En uthållig demokrati. Betänkande från Demokratiutredningen*. Stockholm: Statens offentliga utredningar.

Wormbs, Nina (2013) Teknikgenerationer och teknikvisioner – framtiden har varit här länge. I Nygren, Gunnar & Wadbring, Ingela (red) *På väg mot medievärlden 2020. Journalistik, teknik, marknad*. Lund: Studentlitteratur.

Gunnar Nygren är professor emeritus i journalistik vid Södertörns högskola. Han har forskat om medieutveckling sedan slutet av 1990-talet, särskilt när det gäller lokala medier i olika former. Han har också skrivit om journalistiska yrkesroller och journalistiskt arbete i tider av förändring.

e-post: gunnar.nygren@sh.se

Per A.J. Andersson

Världens största grupparbete

Wikipedia är i 20-årsåldern, och det är gammalt när vi talar internet-språk. Men hur har den kunnat överleva och hur fungerar den egentligen? Vad är den för ett kulturfenomen? Varför lockar den vissa människor men inte andra? Och vad ska vi ha den till? Det är frågor som wikipedianen Per A.J. Andersson försöker besvara från en position där han bär många hattar på huvudet.

Vad är Wikipedia? En del av internet? Ett uppslagsverk? Världens största grupparbete? En social plattform för folk som inte är sociala? Ett sätt att lära sig mer om världen och sig själv på samma gång? Och lära andra medan man ändå håller på? En kunskapskälla för kritiskt tänkande? En demokratisk maktfaktor? En möjlighet att sprida lögner?

Min egen resa

Kanske är Wikipedia allt det där och mer därtill. Jag upptäckte den som de flesta upptäcker den – genom att googla efter något och hitta en länk till en text som verkade intressant. Det här var i början av 00-talet, när internet började ta över som potentiell

kunskapskälla och jag ville ha svar på hur olika folk och språk flyttat och utvecklats genom historien. Det blev många googlingar och många artiklar, och sakta men säkert upptäckte jag att artiklarna förbättrades.

En dag 2006 hamnade jag i ögruppen Kurilerna. Den korta artikeln om ön Simushir (på engelskspråkiga Wikipedia, den största och mest välfyllda av språkupplagorna) innehöll en obegriplig mening, men jag kunde med hjälp av Googles karttjänst förstå hur meningen med små medel skulle kunna förbättras. Så jag tog mod till mig, skaffade användarkonto och tryckte på länken *Edit* (Redigera).[1] Det dröjde nästan ett år till nästa redigering, den gången i ett par artiklar om japansk animerad film respektive fransk-belgiska serier.

Våren 2008 tog det fart på allvar, och den gången på språkupplagan på mitt modersmål svenska. Man kan reta sig på mycket här i världen, och i mitt fall retade jag mig på ordet *hemsida* som jag tyckte var otydligt och alldeles för överutnyttjat. Jag letade upp språkvårdens rekommendationer och började metodiskt putsa språket kring ord som *hemsida* och *webbplats* i texterna. När jag ändå höll på, blev det en mängd andra språkliga justeringar i artiklarna. Folk skrev till mig på min diskussionssida, och jag upptäckte att det finns en gemenskap av människor som skriver där.

Därefter började jag besöka *skrivstugor* och andra *wikiträffar*, där jag kunde utveckla samarbetet vidare. *Wikifika*, *fotosafari, Veckans tävling* och *Månadens artiklar* blev snart fenomen som jag återkom till allt flitigare. Jag som bara ville rätta en konstig mening i en text om en vulkanö.

Vilka är wikipedianerna?

Varför fastnar vissa på Wikipedia? Vad är det för kultur och gemenskap som vi *wikipedianer* upprätthåller? Det är trots allt bara en promille av svenskarna som skriver något där, och

Wikipedianerna samarbetar inte bara över nätet. En form av träffar i "verkliga livet" är fotosafari, där man gemensamt besöker en viss ort och tar foton på intressanta motiv i omgivningarna. Resultatet blir foton under fri licens som kan användas till artiklar på Wikipedia och annorstädes. Den här artikelns författare syns förresten längst till vänster i bild. Foto: Per A.J. Andersson, CC BY-SA 3.0 (Styrsö, 2014)

mindre än en tiondels promille som bidrar till artiklarna minst fem gånger i månaden.[2] Jag tror det krävs ett antal förutsättningar för att man ska trivas och bli kvar. Alla kan skriva något på Wikipedia, men det är få som återkommer gång på gång…

Du ska

1. tycka om att skriva
2. ha många intressen

3. ha tålamod
4. tro andra om gott
5. inte vara rädd för att andra kan ändra på din text
6. inte tro att du vet allt
7. gilla att diskutera argument för hur verkligheten kan se ut

Många tar sig inte tid att lära sig hur skrivandet fungerar. Eller så rättar de bara ett felaktigt ord när de fattat var knappen *Redigera* finns. Andra retar sig på en artikel där det inte står vad de förväntar sig, skriver om artikeln eller tar bort det som ”är fel” utan att förstå att det här är ett grupparbete. Om du kan ändra i artikeln kan jag, och jag kanske har bättre källhänvisningar som styrker det som står i artikeln. Många nybörjare tröttnar när de inser att Wikipedia har regler och att det kan ta tid att lära sig kulturen. Det finns ju annat i livet – barn att hämta på dagis, tvätt att vika och jobb som behöver göras. Dessutom kan man alltid skriva något i sociala medier, där ingen kommer att ändra eller ta bort din text (om du inte är väldigt opassande).

Är du van att skriva texter, för dig själv eller för andra, då har du en vana som kan överföras till Wikipedia. Är du van att formulera dig och tycker om att beskriva fenomen och skeenden, då kan det här skrivandet bli riktigt givande. Du vet att andra förr eller senare kommer att hitta din artikel, eftersom Wikipedia skriver i alla ämnen och alla ämnen väcker intresse hos någon eller några. Via Google – eller annan väl vald söktjänst – kommer den eller de att hitta din artikel, vilket kan skänka en sorts tillfredsställelse för fritidsskribenten i dig.

Ingen får betalt för att skriva i artiklarna, men vi får välja våra ämnen. Trots att vi är många som bidrar regelbundet på Wikipedia, kan det dröja länge innan just din text hittas av någon annan skribent. Men det kan hända när som helst, och du behöver acceptera att se artikeln utvecklas vidare och vid behov prata om saken på artikelns diskussionssida.

Tålamod är också bra, för Rom byggdes inte på en dag. När Wikipedia var ny, anno 2001, fanns det inte så många artiklar, inte var de bra och inte hade de så många källor.[3] Fast någon måste lägga grundstenen för andra att bygga vidare på. Du kommer inte att skriva den perfekta artikeln på en gång, eller ens på en dag. Det kan ta lång tid – och många granskande ögon – innan artikeln i ditt favoritämne blir något som börjar likna riktigt bra.

Det stora biblioteket

Ibland ser jag Wikipedia som ett jättelikt bibliotek. Det finns ett sådant ”bibliotek” på varje språk, och det på svenska har numera knappt 3 miljoner ”böcker”. Själva byggnaden bekostar amerikanska Wikimedia Foundation,[4] och stiftelsen ser också till att köpa in nya bokhyllor och utvidga byggnaden när

Wikipedia kan ses som ett jättelikt bibliotek, ett som alla har tillgång till och som innehåller information i alla ämnen. Till skillnad från på vanliga bibliotek är det här besökarna som ser till att utbudet uppdateras och byggs ut. Foto: Arild Vågen, CC BY-SA 4.0 (Stockholms stadsbibliotek, 2015)

det behövs. Däremot är det upp till bibliotekets besökare att fylla på med nya böcker eller nyare bokupplagor i hyllorna, liksom att föra register över böckerna, hålla ordning i salarna, be folk att inte skrika och kasta ut klottrare. Det är också besökarna som då och då samlas runt borden i de olika hörnen för att diskutera och samarbeta i olika ämnen eller planera hur böckerna bör se ut. Vi som är återkommande besökare vill göra upplevelsen så trivsam som möjligt för både oss själva och andra, eftersom det är vår vetgirighet som fört oss dit. Och vi blir åtminstone lite stolta när folk hittar och uppskattar de böcker som vi ställt in i hyllorna.

Det finns många olika avdelningar på biblioteket. Tröttnar du på fältslag under trettioåriga kriget, kan du gå över till hyllorna för tåg och tunnelbanor. Börjar du gäspa över allt som står att läsa om stjärnor och asteroider, kan du istället masa dig bort till sektionen för tättingar. Känner du att böckerna om Katalonien inte längre känns lika engagerande, går det fint att leta upp hörnan där litteraturen om pornografi och sexbranschen i övrigt står uppställd. Eller så kan du, genom en magisk egenskap hos detta bibliotek, sträcka ut handen och istället få fatt i samma bok fast på engelska eller norska.

Inte bara svenska

Vi svenska wikipedianer översätter många av våra artiklar från engelska, eftersom man där har 50 gånger fler skribenter att tillgå och artiklarna i regel är bra mycket större och mer utarbetade. Det finns automatiska verktyg för att översätta artiklar, men än så länge är de av blandad kvalitet. Så du behöver själv gå igenom texten så att den faktiskt kan göra svenskspråkiga läsare glada. Att ha tillgång till över 300 olika språkversioner[5] gör dock att man lättare kan känna att det här faktiskt är information som berör folk på alla kontinenter. Som skribent uppmanas du att tänka på det *globala perspektivet*, så att arti-

Wikipedia är ett globalt projekt med upplagor på över 300 olika språk. Även om Wikipedia rent tekniskt och ekonomiskt drivs från USA, är det inte USA:s wikipedianer som styr Wikipedia. Ett exempel på det är artikeln om majs, som på engelskspråkiga Wikipedia ligger under stavningen ”maize”, inte ”corn”. Foto: Narmu4u4ever, CC BY-SA 4.0

keln ”journalist” inte bara beskriver hur journalister arbetar i Sverige och den om ”spårvagn” faktiskt noterar att folk åker spårvagn även i andra länder.

Det heter också *svenskspråkiga* Wikipedia och inte *svenska* Wikipedia, just för att alla som behärskar språket är välkomna att bidra med information. I just det här fallet är de flesta svensktalande bosatta i landet Sverige, men låt oss ta ett annat exempel: *engelska*. Folk talar engelska i många länder, och de flesta av dessa bor inte i USA. De flesta *modersmålstalare* av engelska finns i USA, men alltiallo behärskar cirka 1,5 miljard människor engelska i tal eller skrift. Så folk i USA behöver kunna acceptera att ”deras” Wikipedia även utgår från perspek-

tiv som inte alltid känns så amerikanska. I det landets grundskolor lär man inte ut metersystemet, men längdhoppsrekord och bergstoppar noteras alltid både i meter och fot. Artikeln ”maize”[6] har vid totalt sex tillfällen varit föremål för flyttförsök till ”corn”, och varje gång har engelsktalande från andra länder fått lära de amerikanska skribenterna att engelska är ett globalt språk med många lokala varianter.

Än så länge kan skribenterna på engelskspråkiga Wikipedia samsas hyfsat bra. När en artikel skapas brukar dateringsmodellen i artikeln låsas fast till artikelskaparens egen preferens. Antingen blir det ”28 June 1914” eller ”June 28, 1914” i artikeln, och då uppmanas senare skribenter att respektera den stavningsmodellen. Problemet med den största Wikipediaversionen är att där nästan är för många skribenter. Det innebär högre krav för nya artiklar och att det ofta är svårare för nybörjare att finna sig till rätta. Den svenskspråkiga versionen är möjligen mer anpassad för samarbete mellan folk på olika erfarenhetsnivå, där nybörjare kan få hjälp av ”faddrar” och där vi har gott om wikifikor och skrivstugor. Det är fortfarande väldigt vanligt att nybörjare inte riktigt förstår behovet av att förhålla sig neutral till sitt ämne, och många vill skapa artikeln om sig själv, sin skola eller sitt företag. Men även då går det att komma fram till en rimlig lösning, där källor, språk och *notabilitet* (att ämnet är tillräckligt viktigt för att bli en egen artikel) kan redas ut.

Samarbete och splittring

Samarbeten kan utvecklas när folk förstår varandra, även när man inte alltid skriver på samma sätt. När den norskspråkiga upplagan drogs igång 2001 kunde skribenterna välja antingen bokmål eller nynorska (eller riksmål) i skrivandet, lite som norsk radio och TV ofta blandar mellan folk som talar den ena eller andra språkformen. Eftersom bokmål och nynorska fak-

tiskt har olika stavningsregler startades nynorskspråkiga Wikipedia 2004, och efter en omröstning året därpå bestämdes att norskspråkiga Wikipedia är till för texter på bokmål.[7] Båda språkupplagorna finns kvar än idag, med bokmålsvarianten som den betydligt större – i likhet med hur fördelningen ser ut i Norge i övrigt.

En gång i tiden fanns ett land som hette Jugoslavien, och där var huvudspråket serbokroatiska. Efter landets uppbrytning på 90- och 00-talet har de självständiga länderna utvecklat egna skrivformer av kroatiska, bosniska, serbiska och montenegrinska, och de tre förstnämnda har också hyfsat livaktiga språkversioner av Wikipedia. *Dessutom* finns det en *serbokroatiskspråkig* Wikipedia, för den som inte vill behöva välja. Huruvida den här splittringen av resurserna på olika projekt har gynnat artikelskrivandet är dock tveksamt, men den speglar hur det forna Jugoslaviens dotterländer än idag präglas av ett antal olösta politiska frågor.

I likhet med engelska och spanska talas och skrivs arabiska lite olika i olika länder. De flesta kan dock förstå varandra, åtminstone i skrift, eftersom det skrivna språket är mer konservativt och alla rättrogna muslimer behöver kunna läsa sin koran. Två arabiska avknoppningar har ändå skett under årens lopp, den ena 2008 och den andra 2020. Egyptiskarabiska Wikipedia drar nytta av att kunna skrivas på en mer modern arabiska, och den förstås i större delen av arabvärlden eftersom egyptisk arabiska spritts till många länder via populära TV-serier producerade i arabvärldens mest folkrika land. Däremot har inte den lokala Wikipedia-versionen så här långt blivit någon större läsarsuccé, länge med endast en trettiondel så många sidvisningar.[8] Marockanskarabiska Wikipedia är en mer modern skapelse som inte heller den hunnit få luft under vingarna.

Kinesiska är ett än mer uppdelat språk, där skriften kan vara gemensam för många miljoner människor som inte kan tala

med varandra. Kinesiskspråkiga Wikipedia har dessutom två olika skriftformer – förenklad respektive traditionell kinesiska – som är förhärskande i olika länder i Asien. Wikipedia-läsaren kan dock välja vilken version som artiklarna ska visas på genom en enkel användarinställning.

Ny maktfaktor

Huvudproblemet med Wikipedia i Kina och länder som Ryssland, Turkiet och vissa arabländer är däremot inte språkliga utan politiska. I en tid när folk i många länder vant sig vid att hämta sin information från internet har Wikipedia blivit något av en maktfaktor. Den arabiska våren fick mycket av sin näring via nätverkande mellan folk som skaffat sig mobil och lärt sig kommunicera via sociala medier. Internet är inte lika lätt att censurera eller stänga ner som en oppositionstidning i ett land med auktoritärt styre.

Men det går. Folkrepubliken Kina har sedan länge en kontrollapparat för att kommunistpartiet ska slippa politiska utmanare, och det internet som landets medborgare har tillgång till är en filtrerad variant som via den ”kinesiska brandväggen” städar bort artiklar i ämnen som Partiet inte anser ”lämpliga”. Sedan år 2000 fungerar brandväggen som ett filter för nio olika kategorier av opassande material,[9] och 20 år senare stängde den ute drygt 300 000 webbdomäner.[10]

Den kinesiska staten anade redan tidigt hur internet skulle kunna leda till en urholkning av Partiets makt genom okontrollerbart nätverkande mellan människor. Den statskinesiska metoden för att mota Wikipedia och andra tänkbara risker stavades *ersättare*, dvs. liknande inhemska projekt som kunde göra bristen på utländska medier och resurser mindre påtaglig. I Kina handlar man inte på Amazon eller tittar på Youtube, eftersom Alibaba, Tencent Video och andra tjänster ger liknande funktionalitet för de uppkopplade kineserna. Kinesisk-

Neutralitet är ett centralt begrepp på Wikipedia, och inga stater ska få styra innehållet i artiklarna. Länder som vill kontrollera informationsspridningen trivs inte alltid med Wikipedias oberoende, och i Ryssland har detta lett till att staten sponsrat en liknande – men censurerad – nätencyklopedi vid namn Ruwiki. Foto: MBH, CC BY 4.0 (Reklamskylt för Ruwiki 2024, nära Utrikesministeriets byggnad i Moskva.)

språkiga Wikipedia har på grund av störande filtrering främst skribenter och läsare utanför Folkrepubliken, och i Kina finns sedan mitten av 00-talet de liknande internetuppslagsverken Baidu Baike[11] och Baike.com – hårt censurerade men med miljontals artiklar i de flesta ämnen.

Turkiet och Saudiarabien är andra länder som från och till stängt ner Wikipedia, när uppslagsverket vägrat gå de olika statsledningarna till mötes för att införa självcensur eller måla staterna i ljusare färger. Även i Ryssland är Wikipedia utsatt för ett hårt tryck, och den lokala stödorganisationen Wikimedia RU förklarades 2023 som ”utländsk agent” och tvingades därefter upphöra med sin verksamhet.[12] Webbplatsen Ruwiki startades 2023/2024 som en censurerad kopia av materialet i ryskspråkiga Wikipedia, och i Kreml hoppas man att den så småningom även kan locka över läsarna därifrån. Mer desillusionerade Kreml-kritiker menar dock att Ruwiki är ett förebådande om en kommande total blockering av Wikipedia i Ryssland.[13]

Kultur och identitet

I länder där staten inte vill styra innehållet på Wikipedia har uppslagsverket större möjlighet att både samla volontärer och uppfattas som en trovärdig plattform för informationsspridning. Eftersom alla kan skriva i den, inklusive icke-experter, blir de infogade källhänvisningarna och deras kvalitet desto viktigare. I exempelvis Sverige, ett land där staten under ett antal år förde en uttalat feministisk politik, har Utrikesdepartementet medverkat till ett antal skrivstugeprojekt med fokus på kvinnligt engagemang och skrivande på Wikipedia.

Även på andra sätt kan Wikipedia fungera som en nationell kulturbärare. Under 2010-talet ökade läsandet på ukrainskspråkiga Wikipedia från en låg nivå, där den tidigare lästes endast sjättedelen så ofta som den ryskspråkiga upplagan. Sedan Rysslands aggressioner mot Ukraina 2014, med ockupation av Krim och stöd åt ryska separatister i öster, har landets wikipedianer i allt större utsträckning vänt sig bort från upplagan på ryska, till förmån för den på nationalspråket ukrainska. Trots att artiklarna ännu i början av 2020-talet var dubbelt så

många på den ryskspråkiga editionen, väntas läsandet på de båda editionerna i mitten av decenniet vara på samma nivå.[14]

En liknande roll för det nationella och regionala medvetandet har katalanskspråkiga Wikipedia haft. Där har de regionala utbildningsmyndigheterna i detta hörn av Spanien initierat skolprojekt inriktade på att stimulera skrivandet på en av det katalanska språkets viktigaste informationskanaler. Språket har setts som en av de viktigaste markörerna för en katalansk identitet skild från den spanska, i en tid när antalet modersmålstalare av katalanskan varit vikande.

Demokrati eller manipulation?

Wikipedia ses numera på många håll som en viktig del av det öppna och demokratiska samhället. I dessa dagar, när folk hämtar allt mer information från internet, kan ett fritt och obundet uppslagsverk i bästa fall bidra till en bättre kunskapsspridning. Den här encyklopedin är inget traditionellt medium med betalda journalister och experter, men den är inte heller en otydlig avsändare i ett socialt medium där få vet varför något sprids eller av vem. Sociala medier är på det sättet som andra typer av sociala sammanhang, med lika stor risk för lös ryktesspridning och osäkra påståenden som vilken krogmiljö eller släktträff som helst. På Wikipedia finns det i alla fall regler att följa, även om inte alla kan tro det:[15]

- Wikipedia är ett uppslagsverk
- Wikipedia tar inte ställning
- Wikipedia har ett fritt innehåll
- Wikipedia förutsätter gott uppförande
- Wikipedia har inga fasta regler

Det finns en uppfattning hos vissa att volontärdrivna projekt som Wikipedia har en politisk slagsida åt vänster. I juni 2024 publicerade amerikanska Manhattan Institute en studie där

man undersökt språkbruket i artiklar relaterade till politik på engelskspråkiga Wikipedia.[16] Studien tycktes visa att Wikipedias neutrala föresatser i praktiken inte alltid motsvaras av ett lika neutralt språkbruk. Engelskspråkiga Wikipedia skrivs dock till stor del utanför USA, ett land där den politiska mitten befinner sig längre åt höger än i många andra länder. Att Manhattan Institute är en konservativ tankesmedja är en annan sak att notera.

Social plattform

Många av dem som skriver har jag aldrig träffat. Jag vet inte ens vad de heter. Men det är okej, eftersom jag kommunicerar med dem på deras diskussionssida. På det sättet är Wikipedia en social plattform för folk som inte är sociala. Artiklarna skapas av folk som inte är så noga med att synas med namn under olika texter, utan det viktiga är vad som skrivs. Vi tillåter artiklar i alla ämnen, så länge de uppfyller de encyklopediska baskraven, och skribenterna utnyttjar möjligheten att sprida kunskap om just deras intressen till världen. Det är ett jättelikt grupparbete mellan folk vars enda viktiga meriter är det de bidrar med i uppslagsverket, en sorts *meritokrati*[17] där akademiska titlar spelar noll roll och den enda betalningen för folks arbete är tillfredsställelsen att andra får ta del av deras favoritämnen.

Wikipedia är ingen demokrati men den kan bidra till stärkandet av demokratin. Det är det faktiska skrivandet – och attityden i de relaterade diskussionerna – som skapar det förtroende för dig som gör att samarbetet i grupp funkar lättare. Du är på samma gång en läsare bland alla andra, så som alla har varsin röst i ett allmänt val, men genom dina bidrag utser du dig själv till representant för alla som är intresserade av ”ditt ämne” men inte ids skriva några artiklar. Och det gör dig till en maktfaktor, eftersom Wikipedia har läsare. Dina artiklar ska

vara neutralt hållna, men bara att ditt ämne synliggörs bidrar till spridning av den kunskap om världen som du håller varm. Och samtidigt lär du dig själv, under tiden som du skriver och letar upp källor som styrker texterna.

Det går att sprida lögner på Wikipedia. Men det går lika snabbt att rätta det hela, och sidan *Senaste ändringarna* bevakas i varje ögonblick av dussintals wikipedianer som faktiskt gillar att granska nya bidrag. Därför tas klotter och tydliga felaktigheter bort inom några minuter, samtidigt som mer diskutabel information faktiskt kan behöva lite diskussioner för att förstås. Vi uppmanas att tänka kritiskt och att jämföra med olika källor, men eftersom alla skribenter är människor har vi alla lite olika världsbild. Det innebär att vi inte alltid blir överens i våra diskussioner, fast det innebär också att inga artiklar är perfekta och att alla kan förbättras.[18] Vi behöver bara bli så överens i de olika frågorna att vi kan fortsätta utvecklingen mot mer kunskap – utan förtärande *redigeringskrig*.

Diskussionerna fortsätter ibland utanför artiklarna. Sedan 2014 finns Wikipediapodden,[19] där händelser och ämnen i Wikipedia-världen diskuteras och undersöks. Fram till sensommaren 2024 har det kommit närmare 300 avsnitt, och podden är *ett* försök att förstå sig på vad Wikipedia är för ett slags kulturfenomen. Det finns fler, och både forskning och massmedia belyser återkommande wikipedianernas roll i kampen för yttrandefriheten – oavsett om det handlar om sportresultat eller fakta om kontroversiella statschefer – i en värld där stora länder vill begränsa den.

Den viktigaste regeln

Orsaken till att Wikipedia finns är att den bryter mot regler. Vår kanske viktigaste grundregel är den femte, den som säger ”Wikipedia har inga fasta regler”. När uppslagsverket föddes bröt den mot regeln att ett uppslagsverk behöver ha granskade

texter, skrivas av experter och redan från början presentera den slutgiltiga sanningen om ett ämne. Andra tidiga internetencyklopedier kom aldrig ur skorna eftersom de hämmades av ballasten från prestigen hos de traditionella uppslagsverken. Wikipedia struntade i prestigen, folk skrev som de ville och texterna blev därefter. Först efter ett antal år, när artikelantalet fått en kritisk massa, började strukturer dyka upp och folk tog självmant på sig ansvaret att styra upp arbetet mot bättre kvalitet. De var ju själva läsare och hade själva nytta av att alla dessa artiklar faktiskt skulle vara läsvärda, på samma sätt som folk som hänger på bibliotek uppskattar att böckerna i hyllorna faktiskt är intressanta.

Det är färre som skriver på Wikipedia idag än för 15 år sedan. Men de skriver bättre och större artiklar. Att jag själv är där, dag efter dag, beror på att jag är en nyfiken och skrivande typ med intressen. Jag påstår inte att jag vet allt om världen, men jag vet att artiklarna som jag knåpar ihop tillsammans med andra successivt gör mig en smula klokare och att de besvarar en massa frågor som jag och andra vetgiriga typer ställer oss i vår vardag. Vägen dit kan underlättas genom forum och samarbetsprojekt som *Bybrunnen*, *Månadens uppdrag*, *Kvinnliga huvudpersoner*[20] och *Utvalt innehåll*.

Samtidigt går folk hela tiden ner i sina ”kaninhål”, har väldigt specifika fokus och kan ibland bli onödigt detaljerade. En artikel om en speciell sorts tak kan vara mycket bättre än artikeln om tak, en artikel om en liten tågstation i Australien bättre än artikeln tågstation.[21]

Men det är okej, eftersom man ändå kan få svar på sina frågor genom att klicka sig vidare – ibland till artikeln på en annan språkversion. Så är det hela tiden, eftersom Wikipedias artiklar inte är perfekta och aldrig kommer att bli det. De är konstigt nog användbara ändå, och den eviga frågan om man kan lita på Wikipedia är nästan lite felställd. Uppslagsverket finns kvar och läses än idag, ett kvartssekel efter starten, och

Wikipedia är bland mycket annat en nördarnas arena, dvs. en plats där specialintresserade av olika slag har möjlighet att utveckla artiklar i sina favoritämnen. Den som vill veta mer om lokstallet i den lilla australiska orten Goulburn kan läsa på svenskspråkiga Wikipedia. Foto: Museums of History NSW, CC BY 2.0 (Järnvägsstationen i Goulburn, 1879.)

där samlas hela tiden mer information och länkar till källor, på över 300 olika språk. Trots att alla kan skriva. Trots att ingen får betalt. Trots att ingen artikel är så bra som den skulle kunna vara. Jag instämmer i det som Gareth Owen sa redan i januari 2006:[22]

> ”Problemet med Wikipedia är att det bara fungerar i praktiken. I teorin är det en fullständig katastrof.”

---

[1] https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Simushir&diff=prev&oldid=76021440

[2] https://stats.wikimedia.org/#/sv.wikipedia.org/contributing/active-editors/normal|line|2015-05-28~2024-08-17|(page_type)~content*non-content|monthly

[3] https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Nupedia&oldid=952046200

[4] https://wikimediafoundation.org/our-work/wikimedia-projects/

[5] https://meta.wikimedia.org/wiki/List_of_Wikipedias

[6] https://en.wikipedia.org/wiki/Talk:Maize

[7] https://no.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Historien_om_Wikipedia_p%C3%A5_bokm%C3%A5l_og_riksm%C3%A5l

[8] https://stats.wikimedia.org/wikimedia/squids/SquidReportPageViewsPerCountryBreakdown.htm

[9] https://www.cecc.gov/resources/legal-provisions/measures-for-the-administrationof-internet-information-services-cecc

[10] https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/21582440198940 68

[11] https://baike.baidu.com/

[12] https://www.themoscowtimes.com/2023/12/19/wikimedia-russia-shuts-down-amidforeign-agent-threats-a83487

[13] https://web.archive.org/web/20230713004647/https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-07-12/russian-wikipedia-editor-leaves-to-launch-a-putin-friendly-clone

[14] https://wikiukraine.wordpress.com/2021/02/03/dip/

[15] https://sv.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Grundprinciperna

[16] https://manhattan.institute/article/is-wikipedia-politically-biased

[17] https://stuartgeiger.com/posts/2007/05/there-is-no-cabal-an-investigation-into-wikipedias-legal-subculture/

[18] https://www.popsci.com/technology/article/2012-11/wikipedia-sandy/

[19] https://wikipediapodden.se/category/avsnitt/

[20] https://sv.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Projekt_kvinnor/Kvinnliga_huvudpersoner_p%C3%A5_Wikipedia

[21] https://sv.wikipedia.org/wiki/Goulburn_Railway_Station

[22] https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=User:Gareth_Owen&diff=35978744&oldid=21348197

- - - - - - - - - - - - -

Per A.J. Andersson har en bakgrund som journalist och ämnesexpert för Nationalencyklopedin. Numera ägnar han sig mest åt att översätta tecknade serier samt korrekturläsa korsord och frågesporter. Annars hänger han dagligen på svenskspråkiga Wikipedia, där han är administratör, presskontakt och inblandad i diverse projekt. Men favoritsysslan är att skriva Wikipediaartiklar i ämnen som intresserar honom.

e-post: paja63xyz@gmail.com

Ulla Carlsson

Vägen till universitetsämnet medie- och kommunikationsvetenskap (MKV)

Ett samhällsvetenskapligt perspektiv[1]

Ett dynamiskt skede i välfärdssamhällets utveckling. Ny teknik – och nya roller för press, radio och TV. En expanderande samhällsforskning med amerikanska massdatastudier i fokus. Politisk uppslutning bakom ett nytt vetenskapsideal. Det var några av förutsättningarna för att en självständig massmedieforskning under andra halvan av 1900-talet skulle kunna etableras. Den vetenskapshistoriska perioden skildrar Ulla Carlsson nu i en essä på Svensk Mediehistorisk Förenings hemsida (www.mediehistoria.se). Här presenterar hon en kort sammanfattning av sitt arbete[2].

Nya akademiska ämnen kan växa fram på olika sätt. När det gäller medie- och kommunikationsvetenskap handlade det om ett nytt ämnesområde som identifierades och började utforskas. Forskare som hade en sådan inriktning på 1960- och 1970-

talen upplevde att den inte gavs tillräckligt utrymme inom respektive moderdisciplin trots behovet av ny kunskap om massmediernas förändrade roll och villkor i samhället.

Det var upprinnelsen till grundandet av Föreningen Svenska Masskommunikationsforskare (FSMK)[3] 1977. Medlemmarna kom från flera discipliner inom såväl samhällsvetenskap som humaniora. De ville fylla det uppkomna kunskapsgapet med systematiskt vetande genom ett utökat samarbete i termer av tvärvetenskap – och på sikt ett akademiskt ämne.

Samma år, 1977, lade Massmedieforskningsutredningen fram ett förslag till forskningsorganisation. De tvärvetenskapliga seminarierna i masskommunikation startade vid en rad universitet. En ny högskolelag innebar att journalisthögskolorna i Göteborg och Stockholm införlivades i universiteten samtidigt som nya utbildningsvägar inom medieområdet kunde utvecklas. Regeringen föreslog ett arkiv för ljud och bild.

1977 var således ett händelserikt år, som innefattade vitala delar i den process som ledde fram till ett medieämne vid svenska universitet och högskolor med forskning, grundutbildning och forskarutbildning närmare 15 år senare. Men det var fråga om en process som började flera decennier före 1977. Det är i den tidsramen denna text huvudsakligen hör hemma – där förändringar på massmedieområdet, omstruktureringen av det svenska utbildningsväsendet med ett nytt högskolesystem, vetenskapliga utmaningar samt nordiskt samarbete och internationella influenser kom att samspela i en dynamisk samhälls- och teknikutveckling.

Varför en essä?

Ett antal forskare har skrivit om medieforskningens framväxt i Sverige. Varför då lägga till ytterligare en text i ämnet? Mina 40 år med Nordicom[4] kan förhoppningsvis ge en delvis annan resonansbotten. Tyngdpunkten läggs dessutom på ett sam-

hällsvetenskapligt perspektiv – med koppling till förändringar i samhället och tidsandan.

Den tidiga medieforskningen hade sin hemvist inom humaniora men i mitten av 1950-talet expanderade samhällsvetenskapen mot bakgrund av genomgripande strukturförändringar i samhället. En ny sociologi med entusiasm för amerikanska massdatastudier illustrerade ett nytt vetenskapsideal pådrivet av politiken. Forskning med en medieinriktning blev i stor utsträckning samhällsvetenskaplig under de kommande decennierna när medie- och kommunikationsämnet började formeras. På 1980-talet bröts dominansen när nya influenser inom humaniora fick stort genomslag i forskningen om medier.

I fokus för mitt arbete står den forskning om medier som utfördes inom samhällsforskningen under efterkrigsåren. Det handlar inte i första hand om innehåll och form i den kunskap forskningen frambringade under den aktuella perioden utan om de uttalade behov och förutsättningar som var avgörande för att ett universitetsämne som medie- och kommunikationsvetenskap med forskning, grundutbildning och forskarutbildning skulle kunna etableras.

Sex nedslag redovisas i essän om vägen till universitetsämnet medie- och kommunikationsvetenskap (MKV). Varje nedslag i sig är dock inte tillräckligt för att belysa vägen till universitetsämnet utan det är samspelet dem emellan som ger en klargörande helhetsbild.

Framställningen i essän gör inga anspråk på en fullständig redovisning av vägen till ämnet medie- och kommunikationskunskap (MKV) – ej heller på vetenskaplighet. Med nödvändighet blir det i många stycken de breda penseldragen som dominerar med uppenbar risk för förenklingar. Minnet kan dessutom vara bedrägligt.

Än mer breda penseldrag blir det i denna korta sammanfattning där utrymmet inte medger en närmare redovisning av viktiga arenor, aktörer och skeenden. Det är därför min för-

hoppning att den som är intresserad tar sig tid att läsa essän i sin helhet på www.mediehistoria.se.

Samhället och tiden utgör naturligt nog en generell fond för framställningen. Den samhällsvetenskapliga forskningen om medier blev tidigt förbunden med rådande politiska, kulturella, teknologiska, ekonomiska och ideologiska skeenden. Här gavs möjligheter men också gränser för utvecklingen mot ett samhällsvetenskapligt universitetsämne som medie- och kommunikationsvetenskap.

Dynamisk samhällsutveckling

Decennierna efter andra världskriget präglades av dels kalla kriget, kolonialväldets upplösning och våldsamma konflikter i bl.a. Korea (1950–1953) och Palestina (1948–1949), dels en högkonjunktur i västvärlden. Trots de geopolitiska spänningarna rådde en stark tro på framåtskridande – på politik och teknologiutveckling i termer av modernitet. Levnadsvillkoren förbättrades genom höjda löner och ett reformerat välfärdssystem. Fritiden ökade och med den konsumtionen av varor. USA blev efter andra världskriget ledande i västvärlden och en förebild för det moderna samhället.

Televisionens genomslag på 1960-talet gjorde mediernas roll och villkor till ett högaktuellt ämne. Medielandskapet ritades om och en ny mediekultur danades med effekter för såväl samhälle och ekonomi som familjeliv och sociala relationer – i en ny socioekonomisk verklighet. Något som ytterligare förstärktes av mediernas roll i en blomstrande ungdomskultur nära kopplad till den kommersialiserade musik- och medieindustrin. Samtidigt befann sig kulturbegreppet i omvandling – en ny kultursyn utformades med kultur för alla och av alla utan kommersiell påverkan vari massmedier inkluderades.

Under 1960-talet och en bit in på 1970-talet kom en period av radikalisering. Vänstervindar blåste särskilt bland unga

människor. Kvinnorörelser och miljörörelser blev opinionsbildande. Kritiken mot USA:s imperialistiska politik tilltog bland annat på grund av Vietnamkriget (1955–1975) och militärkuppen i Chile 1973. Intresset för omvärlden ökade genom televisionens rapportering. Även kritiken mot medierna – och mediepolitiken – ökade. Mediekritiken blev mer intensiv inte bara i dagstidningarna utan än mer påtaglig genom utgivningen av debattböcker i det nya pocketformatet.

Massmedierna var nu en integrerad del i vardagen. Medietiden ökade för alla. Teknikutvecklingen gick snabbt och nya medieformer stod för dörren – lokalradio, kabel-tv, satellitsändningar, videogram. En ny konkurrensmarknad uppstod med efterfrågan på professionell marknadsanalys och frågorna var åtskilliga om mediernas påverkan på sin publik, i synnerhet på barn och unga.

Forskningen stod inför nya utmaningar samtidigt som utbildningssystemet kantades av reformer.

Sex nedslag på vägen till ett universitetsämne

1. En ny sociologi

De första spåren av vad som kan benämnas medieforskning i Sverige kom med pressens förändrade roll under slutet av 1800-talet. Den genomfördes främst inom historiska vetenskaper. Medierna betraktades som institutioner i samhället och forskningssyftet var att analysera deras organisation och innehåll. En ansats som fördes vidare i den senare presshistoriska forskningen under 1900-talet.

I den tidigare relativt modesta samhällsforskningen började samtiden göra sig påmind på 1930-talet mot bakgrund av genomgripande samhällsförändringar, teknikutveckling – och snart ett förändrat medielandskap. Behovet av kunskap var uppenbart och den nya vägen för att få användbar kunskap

fann staten och några ryktbara forskare gemensamt i den nya sociologin.

Sociologins uppgift fastslogs till ”att finna de kvantitativa enheter, med vilkas hjälp man kan mäta och jämföra sociala fenomen och skeenden” (SOU 1946:74, s. 80). Sociologin fjärmades därmed från kopplingen till filosofi och historia, som nu benämndes ”spekulativ” till skillnad från den nya sociologin, som rubricerades som ”vetenskaplig” (SOU 1946:74, s. 80–81).

Samhällsvetenskap, till nytta för samhället i uppbyggnaden av välfärdsstaten, stod i centrum och blickarna vändes mot universitet i USA. Entusiasmen var stor för amerikanska empiriska undersökningar – surveyundersökningar och innehållsanalyser. Det amerikanska inflytandet kom att bli avgörande för samhällsforskningen i flera västländer. Detta nya vetenskapsideal tenderade därmed att åsidosätta forskningen inom klassiska humanioraämnen.

Ett antal ämnen skildes slutgiltigt ut 1964 från den humanistisk-filosofiska fakulteten och bildade en samhällsvetenskaplig fakultet vid svenska universitet och högskolor – ekonomisk historia, företagsekonomi, kulturgeografi, nationalekonomi, pedagogik, psykologi, sociologi, statistik och statskunskap.

Svenska samhällsforskare tillbringade via generösa stipendier tid vid amerikanska universitet. Masskommunikationsforskningen i USA med kraftfulla forskningsmiljöer finansierade av såväl offentliga som privata medel väckte intresse. Människan sattes i centrum i en modern kontext med undersökningar i positivistisk anda. Utbytet med amerikanska universitet var intensivt redan på 1950- och 1960-talen. De svenska forskarna påverkades både vad gällde forskningens undersökningsobjekt och organisation. Många av de hemvändande forskarna introducerade ett massmedie-/masskommunikationsperspektiv inom sina respektive discipliner. På så sätt utvecklade de plantskolor för blivande massmedieforskare. Bland pionjärerna märktes de blivande professorerna Karl-

Erik Wärneryd, Handelshögskolan i Stockholm, Jörgen Westerståhl, Statskunskap, Göteborgs universitet och Ulf Himmelstrand, Sociologi, Uppsala universitet.

De blev snabbt involverade i såväl mediebranschens som politikens sökande efter svar på medierelaterade problem i samhället. Med sin grund i amerikanska empiriska studier och den av staten fastställda samhälleliga nyttoaspekten användes kvantitativa metoder för att studera aktuella problem relaterade till massmedier i en omvälvande förändringstid. Påverkansforskningen tilldrog sig särskilt stort intresse till en början.

Tidigt gjordes en distinktion mellan massmedieforskning, studier av struktur och innehåll (sociologi, statsvetenskap, ekonomi), och masskommunikationsforskning, studier av kommunikationsprocesser och effekter (ekonomisk psykologi, psykolog, pedagogik). Den första kopplades till tillämpad forskning och den senare till en mer teoretisk inriktning. Med tiden kom benämningarna allt oftare att användas synonymt.

Sett till publicerade arbeten inom medieområdet på 1950- och 1960-talen var Ekonomiska Forskningsinstitutet, Handelshögskolan i Stockholm, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet och Sociologiska institutionerna vid Uppsala respektive Lunds universitet i framkant i universitetsvärlden. Till dessa ska fogas Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar och Sveriges Radios sektion för publik- och programundersökningar.

2. Medieforskares kunskaper efterfrågas

Ett antal samhällsforskare med medieinriktning företrädesvis inom samhällsvetenskap och ekonomi kom att spela centrala roller i såväl policyprocesser som branschens problemlösningar och utveckling.

Branschen var tidigt ute på 1950-talet. Högkonjunkturen med massproduktion av konsumtionsvaror föranledde frågor om annonsernas – och den moderna reklamens – räckvidd

inte bara för annonsörerna utan även för pressen för vilken annonser var en avgörande finansieringskälla. Mediebranschen hade anlitat kommersiella företag för analyser men nu krävdes ytterligare kompetens med tanke på frågornas komplexitet. Ett nytt marknadstänkande gjorde sig gällande. Både annonsörernas och pressens organisationer, t.ex. Svenska Annonsörers Förening AB och Svenska Tidningsutgivareföreningen, tillsatte kommittéer på 1960-talet för utveckling av kunskapen på området där forskare engagerades för att göra forskningsöversikter och definiera angelägna undersökningsområden.

Med spänd uppmärksamhet. Publikbild från MASSK:s möte i Kungsparken, Malmö. TV1-chefen Håkan Unsgaard t.v. Bakom honom förbereder den unge göteborgsforskaren Lennart Weibull sin presentation av "Pressens funktioner". Längst t.h. i främre raden en garvad forskare – Beredskapsnämndens fil. dr Kurt Törnqvist. I mitten kommunikationssociologen Karl Erik Rosengren. Reproduktion: Anna Guldager, Kungliga biblioteket. Bildkälla: Pressens Tidning.

De statliga medieutredningarna var under perioden 1960 till början av 1980-talet åtskilliga och inte sällan en återspegling av branschens problem. Med tiden blev dock en mer samlad mediepolitisk ansats märkbar. Medierna blev ett politikområde. Fler forskare involverades i uppdragen. Massmedier behandlades utifrån olika frågeställningar liksom reklam, samhällsinformation och arkivering av ljud och bild.

Påfallande var hur de engagerade forskarna fick inflytande över utredningarna och deras förslag. Dessutom med möjlighet att framhäva vikten av ökad medieforskning.

Tre radioutredningar tillsattes (1960, 1969, 1974). De hade vidsträckta direktiv utifrån televisionens introduktion respektive genomslag. Fyra pressutredningar arbetade under perioden (1963, 1967, 1972, 1978) med bidrag från osedvanligt många forskare. Ekonomer med tanke på nedläggningen av framför allt dagstidningar utanför storstadspressen men också statsvetare, sociologer och ekonomhistoriker inriktade på pressens roll i ett demokratiperspektiv. Andra utredningar med den omfattningen var 1966 års reklamutredning, 1977 års videogramutredning och 1982 års massmediekommitté (satellit och kabel).

Relationen mellan massmedieforskningen å ena sidan, mediebranschen och politiken å den andra sidan blev allt starkare. På så sätt skapades en grund för en ordning rörande tillämpad forskning och uppdragsforskning.

Forskningen om massmedier växte därmed främst genom yttre betingelser. Mötesplatser uppstod där forskarna mötte såväl forskningens avnämare som likasinnade forskare från andra universitetsinstitutioner. Sådana mötesplatser hade en viktig roll att spela för identifikationen som massmedie-/masskommunikationsforskare. Kunskapsutbyte och samarbete ledde till att den samhällsinriktade medie-/masskommunikationsforskningen utvecklades – i förstone metodologiskt.

Utrednings- och undersökningsuppdragen gav likaså en ekonomisk bas för medieforskningen på berörda samhällsvetenskapliga institutioner. Till det bidrog två forskningsverksamheter utanför universiteten, Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar och Sveriges Radios publik- och programundersökningar (PUB) – båda präglade av den nya sociologin med influenser från USA.

Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar initierade en mängd studier rörande propaganda, opinionsbildning, nyhetsrapportering etc., som mestadels utfördes av universitetsforskare. Därmed blev Beredskapsnämnden en betydelsefull aktör i medieämnets utveckling med inflytande över såväl medieforskningens innehåll som – och inte minst – dess finansiering men även som arena för kunskapsutbyte.

Sveriges Radios publik- och programforskningsavdelning (PUB), vars verksamhet gick tillbaka till 1955, hade i början av 1970-talet ca 40 forskare anställda och en egen fältorganisation. På så sätt gavs möjligheter till både metod- och teoriutveckling. Till en början var verksamheten fokuserad på publikräkningar för radio och tv och levnadsvaneundersökningar, men med tiden tillkom nya typer av studier – många gånger i samarbete med universitetsinstitutioner.

PUB utmärktes tidigt av en hög andel kvinnor bland sina forskare, vilket bidrog till en mer jämställd forsknings- och utbildningsmiljö inom massmedieforskningen jämfört med andra forskningsinstitutioner inom samhällsvetenskap under 1970- och 1980-talen. Cecilia von Feilitzen, Madeleine Kleberg, Margareta Cronholm och Birgitta Höijer med bakgrund i PUB var t.ex. med vid bildandet av FSMK och deltog aktivt i arbetet för ett akademiskt medieämne.

3. Nordiskt samarbete och internationella influenser

Begränsningen till den nationella arenan och en omfattande tillämpad samhällsvetenskaplig massmedieforskning föränd-

rades genom utblickar mot andra delar av världen. När de svenska forskarna började identifiera sig som massmedie-/masskommunikationsforskare fann de likasinnade forskare på regionala och internationella arenor. Här fick de idéer och inspiration för en utveckling av såväl forskningens inriktning som organisation. Både nordiskt och internationellt samarbete var tidens tecken.

Det nordiska samarbetet kan inte underskattas. Det var på den första nordiska medieforskarkonferensen 1973 argumenten för en organisering av den medieinriktade forskningen fick en tydligare innebörd. Finland som redan hade ett medieämne vid Tammerfors universitet var en viktig förebild. I den struktur som skisserades fanns också förslaget om en nordisk dokumentationscentral för masskommunikationsforskning (Nordicom).

Nordicom och delar av Nordicoms styrelse på Nordiska konferensen för masskommunikationsforskning i Volda, 1983. På bilden syns från Sverige Lennart Weibull och Ulla Carlsson.

Konferensens tema var symtomatiskt för tiden, *Kommunikasjon og samfunnsansvar*. I konferensen deltog därför företrädare för mediebranschen och mediepolitiken. Forskningens nyttoaspekt blev föremål för en temperamentsfull debatt med skarpa inlägg från företrädesvis danska forskare.

Forskarna åkte hem med en förhoppning om utökad samverkan mellan olika discipliner och en mer samlad massmedie-/masskommunikationsforskning. Konferensen stärkte identiteten som massmedie-/masskommunikationsforskare. Företrädare för branschen och politiken närde en förväntan om att få än mer nyttiga resultat från forskningen som underlag för de beslut och strategier som krävdes i ett medielandskap i förändring.

Konferensen, den första i raden av NordMedia-konferenser, blev en milstolpe i medieforskningens utveckling inte bara i Sverige utan i samtliga nordiska länder. Här såddes fröet till nationella forskarföreningar. För svensk del konkretiserades den idén när svenska forskare möttes på de internationella konferenser som International Association for Mass Communication Research (IAMCR) arrangerade 1974 och 1976.

Det nordiska samarbetet relaterade i hög grad till den internationella forskarorganisationen IAMCR. Här träffades flera nordbor redan i slutet på 1960-talet och här formulerades tidiga tankar om nordiskt samarbete. En nordisk forskarkonferens vartannat år, NordMedia, en nordisk dokumentationscentral, Nordicom, och en svensk forskarförening, FSMK, var förvisso resultat av det nordiska samarbetet.

Men frågan är vad det nordiska samarbetet hade blivit utan forskarnas engagemang i IAMCR. Ett deltagande som gav inspiration och idéer till nya forskningsinriktningar, forskningens organisation och konferensmodeller för nordiska och nationella konferenser. Och en tillhörighet på en internationell arena. På så sätt blev det nordiska samarbetet och de interna-

tionella influenserna betydande delar i arbetet för ett universitetsämne under 1970- och 1980-talen i Sverige.

4. Förslag om en samlad massmedieforskning

Propåerna om en organisering av massmedieforskningen/masskommunikationsforskningen i Sverige förekom i flera statliga medieutredningar på 1960- och 1970-talen.

Ett ledmotiv i det arbetet var tvärvetenskap. Tvärvetenskapliga ansatser för studier av komplexa problem rörande natur, samhälle och mänskligt handlande fick stor uppmärksamhet under 1960- och 1970-talen. För den mångfacetterade massmedie-/masskommunikationsforskningen var trenden att anamma ett tvärvetenskapligt synsätt för att få till stånd en kunskapstillväxt inte överraskande.

Redan 1960 års radioutredning präglades av en sådan uppfattning. Den hade en specifik punkt i direktiven rörande behovet av massmedieforskning då forskningen ansågs vara svag. I en utförlig rapport redovisades forskningens status och ett konkret förslag till forskningsorganisation på tvärvetenskaplig grund presenterades 1965 (SOU 1965:21). Inrättandet av forskartjänster och massmedieinstitut på några universitetsorter föreslogs och om goda resultat erhölls borde ett universitetsämne, massmediekunskap, kunna förverkligas på 20 års sikt – enligt utredarna!

Trots en relativt positiv remissomgång lades förslaget till handlingarna. Politiken var tveksam. Tiden var inte mogen.

Det dröjde mer än tio år innan ett nytt förslag till organisering presenterades av den s.k. Massmedieforskningsutredningen – återigen på tvärvetenskaplig grund (SOU 1977:11). En gemensam skrivelse från 1972 års pressutredning och 1974 års radioutredning till Utbildningsdepartementet gav utdelning. I Massmedieforskningsutredningens direktiv underströks intressenternas behov av en samlad organisation för

massmedieforskning samt vikten av teori- och metodutveckling inom forskningsområdet.

Ensamutredaren Stig Hadenius lade mest kraft på forskningens organisering. Han föreslog inrättande av fyra professurer i masskommunikation utan fakultetskoppling – i kulturkommunikation, politisk kommunikation, informationsspridningen och dess effekter samt massmediernas ekonomiska förutsättningar. Vidare föreslogs tvärvetenskapliga seminarier på universitetsorter samt en vidareutveckling av Nordicoms svenska verksamhet.

Oaktat en i huvudsak positiv remissomgång lades förslaget till handlingarna – liksom tolv år tidigare. Politiken var fortsatt tveksam. Men motioner i utredningens anda inlämnades till riksdagen och en sådan om en begränsad utbyggnad gav till resultat att en professur i massmedieforskning inrättades vid Göteborgs universitet 1980. Den förlades till Statsvetenskapliga institutionen och förste innehavare blev en sociolog, Karl Erik Rosengren.

Hursomhelst gav Massmedieforskningsutredningen ett brukbart underlag för det fortsatta arbetet att etablera ett akademiskt medieämne vid svenska universitet och högskolor på nationell basis.

Det mest problematiska med utredningsbetänkandet var dock bristen på anknytning till grundutbildningen. I Massmedieforskningsutredningens förslag gav den gemensamma benämningen masskommunikation för professurerna endast en antydan men inte mer om ett nytt universitetsämne. Forskningsanknytning var vid denna tid en framträdande fråga i högskoledebatten. Utan en tydlig sådan försvårades en institutionalisering av medieämnet.

Till skillnad från 1965, när 1960 års radioutredning lade fram sitt förslag, fanns det nu på det sena 1970-talet aktörer som hade kraft att driva frågan. Forskare och lärare inom det samhällsvetenskapliga – och humanistiska – mediefältet hade

stärkt sina röster. FSMK lade särskild vikt på att vidareutveckla utredningsförslaget, bedriva opinionsarbete, påverka beslutsfattare, och aktivera samarbetspartners. Det nordiska utbytet, inte minst genom Nordicom, vässade argumentationen då liknande processer pågick i Danmark och Norge. Men hur man än vände och vred på saken krävdes en lösning på utbildningens koppling till forskningen.

5. Medieutbildningar

Efterkrigstidens reformiver innefattade även det svenska utbildningssystemet. Med expansionen på medieområdet fanns det förväntningar rörande utbildningar av särskilda yrkesgrupper. Pressen satte blåslampa på en journalistutbildning. Professionsutbildningar var emellertid en ständig trätofråga. Tidningsföretagen värnade om den s.k. lärlingsmodellen. Först 1959 startades ett journalistinstitut i Stockholm av berörda branschorganisationer. Staten övertog ansvaret tre år senare och snart inrättades en tvåårig journalistutbildning på högskolenivå nu med journalisthögskolor i Göteborg och Stockholm.

Men frågan om en grundutbildning med forskningsanknytning blev mer påtagligt knuten till en annan utbildning. Upprinnelsen var en av de s.k. DYRK-kurserna i början av 1970-talet (DYRK stod för ”direkt yrkesutbildande”). Det var en ny typ av högskoleutbildning på en termin som avsåg att överbrygga från en generell universitetsutbildning till ett yrkesområde. En av DYRK-kurserna var informationsteknik, som hade sin bakgrund i genombrottet för samhällsinformation. En ny yrkesroll, informatören, var i vardande.

Informationsteknik förlades 1970/1971 till universitetsinstitutioner med forskning om medier och de två journalisthögskolorna. I Göteborg flyttades informationsteknik till Statsvetenskapliga institutionen efter en termin på Journalisthögskolan.

Genom den nya högskolelagen 1977 inlemmades journalisthögskolorna i universiteten och journalistutbildningen blev en tvåårig allmän utbildningslinje. Nu gavs också möjligheter för informationsteknik att skapa lokala informationslinjer men bara på högskoleorter. Här samverkade inte sällan lärare från både samhällsvetenskap och humaniora.

Ämneskonferens för Informationsteknik i skiftet mellan 1970- och 1980-tal. Peder Hård af Segerstad, Avd. för litteratursociologi, Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, Lasse Palm, Sociologiska institutionen, Lunds universitet och Sten Blomberg, Sociologiska institutionen, Högskolan i Karlstad. Foto: Madeleine Kleberg.

På universitetsorterna utvidgades och fördjupades de fria kurserna. Informationsteknik presenterades nu med ett innehåll som avsåg en mer problemorienterad och teoretisk inriktning i vilken praktiska färdigheter skulle integreras. Något som

anknöt till den nya högskolelagens krav på forskningsanknytning. Nu var det ett universitetsämne som efterfrågades.

Söktrycket var högt på både journalisthögskolorna och informationsteknik/de lokala informationslinjerna. Lärarbristen var bekymmersam. Pressen var stor på befintliga lärare särskilt inom informationsteknik/informationskunskap. Samtidigt bidrog utbildningsuppdragen till den finansieringsbas för att stimulera massmedieforskningsmiljöer som uppdragsforskningen lade grunden till.

Påtryckningarna för en allmän utbildningslinje i information/kommunikation var otaliga. Utredningsgrupper, ofta initierade av Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ), avlöste varandra under 1980-talet. Om graden av yrkesutbildning rådde uppenbar oenighet. Efter ett flertal turer blev informationslinjerna 1990 allmänna tvååriga utbildningslinjer. Men utbildningslinjernas historia blev kort. Högskolereformen 1993 innebar att beslut om studieorganisation överfördes till varje universitet och högskola.

Arbetet med att utveckla informationsteknik och informationslinjerna bidrog till att berörda institutioner kunde få till stånd en basal struktur för en institutionalisering av ämnet. Deras ställning inom universiteten och högskolorna befästes. Därtill var de årliga gemensamma ämneskonferenserna tveklöst av betydelse för institutionaliseringen av ämnet. Redan från början fanns en ambition att nå konsensus kring ämnets kärna, vilket inte var att förväxla med likriktning. 1989 enades ämneskonferensen om benämningen *medie- och kommunikationsvetenskap (MKV)*. Samverkan gav resultat trots många olika viljor och livliga diskussioner, som hade sitt ursprung i deltagarnas hemvist i en rad discipliner.

Ett grundutbildningsämne växte på så sätt fram under en relativt lång period – nära 20-talet år.

6. En disciplin

Medieforskningens och medieutbildningarnas starkare ställning, ett enträget arbete från forskarnas sida förankrat i FSMK, informationstekniks ämneskonferens, Nordicom – och slutligen universitetens och politikens insikt om nödvändigheten av forskningsanknytning till etablerade grundutbildningar som informationsteknik och journalistik – gav resultat.

Mot bakgrund av riksdagsmotionen om inrättandet av en professur i massmedieforskning vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet 1980, lokalt inrättade professurer, bl.a. i massmedieekonomi, och till slut via två forskningspolitiska propositioner i slutet av 1980-talet kunde disciplinära miljöer med forskning, grundutbildning och forskarutbildning förverkligas i skiftet mellan 1980- och 1990-talen.

Men det tog närmare 15 år efter att Massmedieforskningsutredningen hade presenterat sitt förslag 1977 till att en enhetlig forskningsorganisation förverkligades. Och 25 år efter 1960 års radioutrednings konkreta förslag om en organisation för massmedieforskningen med antagandet att en god utveckling av en sådan organisation borde resultera i ett universitetsämne efter ca 20 år!

Samtliga av riksdagen beslutade massmedie-/masskommunikationsprofessurer i första omgången besattes av samhällsvetare oavsett fakultetstillhörighet. Lunds universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten: Karl Erik Rosengren (MKV), Göteborgs universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten: Lennart Weibull (MKV) och Kent Asp (journalistik), Stockholms universitet, Humanistiska fakulteten: Kjell Nowak (MKV) och Stig Hadenius (journalistik); Umeå universitet, Humanistiska fakulteten: Olle Findahl (MKV). Uppsala universitet fick sin första MKV-professur först 1999 (Lowe Hedman). De stod bakom grundandet av FSMK och var ständigt återkommande namn i statliga medieutredningar och branschuppdrag.

Forskare vid Centrum för masskommunikationsforskning, Stockholms universitet. I främre raden: Kjell Nowak, Gunnar Andrén, Thomas Öhlund, Cecilia von Feilitzen. I bakre raden: Karin Lövgren, Tove Holmqvist, Johan Fornäs, Birgitta Höijer, Carin Åberg, Hans Strand, Staffan Ericson, Sven Ross, Göran Bolin.

Ambitionen rörande en tvärvetenskaplig grund för ett akademiskt medieämne bidrog endast till ett par fruktbara forskningsmiljöer med prägel av tvärvetenskapliga ansatser och teoriutveckling, bl.a. Centrum för masskommunikationsforskning vid Stockholms universitet under ledning av Kjell Nowak. På det hela taget blev fler- eller mångvetenskap en mer rättvisande term än tvärvetenskap.

Kvintessens

Arbetet för ett akademiskt medieämne pågick i flera decennier. En rad faktorer samverkade till att en institutionalisering kunde förverkligas. Tiden utgjorde den nödvändiga kontexten:

en dynamisk samhälls- och teknikutveckling i termer av välfärdssamhälle och modernitet med omfattande förändringar på massmedieområdet.

En ny vetenskapssyn influerad av amerikansk empiririsk forskning – massdata och statistik – förändrade i grunden samhällsforskningen i mitten av 1900-talet och med den kommande forskning om massmedier. Ett nytt vetenskapsideal med forskningens samhällsnytta kom att illustreras av en ny sociologi – förespråkad av såväl forskare som politiker. Mittpunkt var utvecklingen av ett välfärdssamhälle. Ämnen som sociologi, statskunskap, psykologi, pedagogik och ekonomisk historia expanderade och skiljdes ut från humaniora – en samhällsvetenskaplig fakultet inrättades. Samhällsforskningen expanderade på bekostnad av de klassiska humanistiska ämnena.

Massmediernas expansion förde med sig en ökad efterfrågan på samhällsvetenskapliga forskare med en medieinriktning. Förändringar på mediemarknaden och i mediekulturen skapade problem både för branschen och politiken. Med lärdomar från USA utvecklades undersökningsmetoder som kunde svara mot brådskande uppenbara behov – surveyundersökningar och innehållsanalyser. Undersöknings- och expertuppdrag började dugga tätt.

Forskare från Ekonomiska forskningsinstitutet (EFI) vid Handelshögskolan i Stockholm, Statsvetenskapliga institutionen och Företagsekonomiska institutionen, båda vid Göteborgs universitet, Sociologiska institutionerna vid Uppsala och Lunds universitet, Journalisthögskolan i Stockholm samt SR/PUB var flitigt anlitade.

De samhällsvetenskapliga forskarna med massmedier i fokus skapade på så sätt legitimitet för sin forskning – en forskning som var tillämpad till sin karaktär. Branschen och politiken fick genom forskningen legitimitet för sina strategier och beslut.

Forskarna identifierade sig allt oftare som massmedie-/masskommunikationsforskare. En identifikation som i hög grad var avhängig nordiskt samarbete och internationella influenser.

Identiteten stärktes men i många stycken innebar det samtidigt en ökad avskärmning från andra samhällsvetenskapliga ämnen och därmed kopplingen till utvecklingen av begrepp och kunskap rörande samhällsutvecklingen. Det innebar också det motsatta att de ”gamla” traditionella disciplinerna som t.ex. sociologi, statsvetenskap och ekonomi tenderade att förlora medier som studieobjekt/förklaringsfaktor.

Medieutbildningar, journalistutbildningen och informationsteknik, gynnades av högskolelagen 1977 med reglerad studieordning och krav på forskningsanknytning. Men det tog tid – det dröjde ytterligare ett 15-tal år innan tanken om en enhetlig grundutbildning, forskarutbildning och forskning med medieinriktning var genomförd. Medie- och kommunikationsämnet växte med andra ord fram organiskt under ett par decennier, vilket sannolikt bidrog till att säkerställa ämnets bredd och fördjupning.

Den nya disciplinen medie- och kommunikationsvetenskap var till stor del ett resultat av 1960- och 1970-talens uppdragsforskning, som medverkade till en finansiell grund samtidigt som efterfrågan och uppbyggnaden av medieutbildningar, i synnerhet informationsteknik, gav en basal struktur – med bidrag till finansieringen. Självförtroendet hos de forskare som kallade sig massmedie-/masskommunikationsforskare ökade påtagligt under perioden.

En annan betydelsefull faktor var massmedieforskarnas vilja till samverkan över disciplingränser och geografiska gränser, bl.a. genom Föreningen Svenska Massmedieforskare (FSMK), ämneskonferensen för MKV-utbildningarna, Nordicom och NordMedia-konferensen. Detta trots skilda uppfattningar,

som blossade upp då och då. De kunde nu göra sina röster hörda på olika sätt i arbetet för ett universitetsämne – både inom det egna universitetet eller den egna högskolan och gentemot politiken.

Med tiden i åtanke var det huvudsakligen männens historia där idealistisk pionjäranda samsades med maktanspråk. Massmedieområdet kännetecknades dock av något fler kvinnor i forsknings- och utbildningsmiljön i jämförelse med andra forskningsinstitutioner inom samhällsvetenskap under 1970-talet – med några tongivande kvinnor i arbetet för ett universitetsämne.

Den nära relationen till rådande politiska, sociala, ekonomiska, teknologiska och ideologiska skeenden i samhället under åren runt 1970-talet gav tillsammans med samverkan mellan forsknings- och utbildningsmiljöerna förutsättningarna för utvecklingen av ett universitetsämne på nationell basis. På samma gång innebar tonvikten på specifika frågeställningar och ofta snabba empiriska kvantitativa undersökningar att vetenskaplig utveckling inom ämnesområdet i flera avseenden hämmades under ett par decennier.

Och sedan…

Den skrift som Nordicom utgav med anledning av FSMK:s 10-årsjubileum 1987 hade titeln *Masskommunikation och kultur*. Det var en för tiden symtomatisk titel. Jubileets utgångspunkt var ett närmande mellan samhällsvetenskap och humaniora.

Massmedie-/masskommunikationsforskningens koppling till studier av samhällets kulturella system vann insteg och humanistiskt inriktade forskare blev alltmer aktiva i sådan forskning Det gällde inte bara massmedieforskningen utan det var en allmän tendens inom flera forskningsområden att förklara olika företeelser i samhället i termer av kultur. Ofta med koppling till postmodernism.

För massmedieforskningens vidkommande var den kulturella vändningen en reaktion mot ett begränsat mediebegrepp med fokus på press, radio och tv. Nu efterlystes ett utvidgat mediebegrepp. Det blev vanligare att studera massmedier/masskommunikation som en del av populärkulturen. Brittiska 'cultural studies'-traditionen fick betydande inflytande på svensk medieforskning. Intresset för problemformuleringar relaterade till politik, demokrati och samhällets institutioner minskade. Underhållning, bilder och musik blev i stället centrala objekt för många medieforskare.

Först med den kulturella vändningen blev den kritiska forskningen inom medieområdet mer märkbar. Nu var det inte bara influenser från USA som dominerade utan brittiska, franska och tyska forskare lästes och citerades. Närmandet till en kritisk vetenskapstradition var på vissa institutioner mer tydlig än på andra. På andra institutioner ledde den ökade mediekonvergensen till samverkan med teknologiska vetenskaper.

Medie- och kommunikationsämnet blev ett ämne sammansatt av såväl samhällsvetenskapliga som humanistiska influenser. Den samhällsvetenskapliga dominansen inom medieforskningen var bruten. 40 år efter den nya sociologin. Den stora tonvikten på den positivistiska epistemologin var förbi. Forskningens finansiering hämtades i betydligt större utsträckning från forskningsråden eller motsvarande. Forskningspolitiken lade likaså mot slutet av 1980-talet större vikt vid humanistiska discipliner än under 1960- och 1970-talen.

Konfrontationerna mellan kulturorienterade medieforskare och de traditionella samhällsorienterade massmedieforskarna medförde en vidgning av perspektiven men också ett ökat avstånd. Det blev med tiden färre konflikter men ämnet började diversifieras och internationella forskarorganisationer ökade i antal och blev mer specialiserade. Benämningen massmedie-/masskommunikationsforskning ändrades med tiden till medieforskning.

För FSMK blev utmaningen att arbeta i en ny kontext. Samhälls- och medieutvecklingen skapade nya problem och fenomen. Pionjärerna fick sällskap av unga forskare med nyvunna forskningsperspektiv. Kvinnorna blev fler och ett genusperspektiv gjorde sig gällande. Kurslistorna på grundutbildningen genomgick en metamorfos. Tvärvetenskapen ersattes av mångvetenskap. Publikationen från FSMK:s 25-årsjubileum, 2002, hade den passande titeln *Mångfald i medieforskningen*. En tid av självreflektion var kommen.

Noter

1. Tack till Lennart Weibull för läsning, fruktbara ordväxlingar och minnesrika samtal. Tack till Madeleine Kleberg för omprövning av gamla sanningar och öppenhjärtiga diskussioner. Tack till Margareta Cronholm för klarlägganden om PUB:s betydelse och samtal om stort och smått i medieforskningens historia. Och tack till Henrik Örnebring som i ett sent skede gav värdefulla synpunkter. Flera andra tidigare kollegor har vänligt svarat på frågor men också kommit med motfrågor som har krävt ytterligare en tankevända, vilket jag är tacksam för.

2. För källhänvisningar och litteraturreferenser hänvisas till huvudrapporten **www.mediehistoria.se**. Samma gäller närmare redovisningar av berörda arenor och aktörer.

3. När forskarföreningen grundades 1977 var namnet ’Föreningen Svenska Masskommunikationsforskare’ med förkortningen FSM. 1981 ändrades namnet till Föreningen för svensk medie- och kommunikationsforskning (FSMK).

4. NORDICOM förkortning för Nordiska Dokumentationscentralen för Masskommunikationsforskning. Senare byttes namnet till Nordiskt kunskapscenter för medie- och kommunikationsområdet (NORDICOM).

Ulla Carlsson är professor vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hon var under många år föreståndare för det nordiska kunskapscentret NORDICOM. Sedan 2015 och fram till nyligen har hon varit innehavare av en UNESCO-professur i yttrandefrihet, medieutveckling och global politik.

e-post: ulla.carlsson@gu.se

Jan Kotschack

Säpos hemligheter gåtfullt väl bevarade

I Säpos arkiv förvaras ett omfattande material om Radio Nords grundare Jack Kotschack. Det har hans son Jan inte mindre än fyra gånger förgäves begärt ut. Alla avslag motiveras med ett resonemang han finner obegripligt. Vad är det man anser sig tvungen att dölja, undrar han.

Länge väntade jag på att någon annan skulle skriva boken om det lilla piratskeppet på Östersjön som 1961–62 skakade om Sverige och makthavarna med musik och nyheter via radions mellanvågsband. Berättelsen borde väl till exempel ha sin plats i det brett upplagda forskningsprojektet om *Etermedierna i Sverige*.

Men så blev det inte, och jag fick själv skriva boken *Stick iväg, Jack!* om min far och Radio Nord som kom ut 2009.

Boken togs emot väl och jag slapp att anklagas för att ha behandlat min pappa Jack med silkesvantar.

Nu är jag 73 år, lika gammal som min far var när han dog, och kan bara konstatera att jag inte lyckats lämna denne man och de många mysterier som omger honom.

Många av hans historier var mycket underhållande, som berättelsen om när han slog en tysk officer på käften innan han lämnade kriget i Finland och tog en båt över till Sverige i juni 1944. Problemet var bara att jag med tiden insåg de inte var sanna; vill man vara lite generös så kan man säga att han föredrog att roa sina åhörare framför att vara hundraprocentigt korrekt.

Denna egenhet skulle förstås ha fallit i glömska för länge sedan om inte just jag som journalist varit så intresserad av sanningen.

Det tog mig lång tid och mycket jobb att kontrollera historierna om hans krig i Finland. Även det blev till slut en bok, *Salomons hemligheter*, 2021.

Till den boken letar jag material i både svenska och finska arkiv. Jag får ut åtta sidor anteckningar från åren kring andra världskriget från svenska Säpo:s arkiv men förstår att det finns en större mängd senare material – ”lejonparten” skriver den senaste handläggaren – som inte lämnas ut. En adress på ett av de papper jag fått ut gör att jag antar att de handlingar som nekas mig kommer från 1960-talet.

Jag påbörjar mitt fjärde försök att få ut detta material i februari 2024.

Jag får ännu en gång avslag från tjänstemännen på Riksarkivet i Arninge som förvaltar Säpo:s arkiv.

Hänvisning sker till 18:e kapitlet 2 § i OSL (Offentlighets- och sekretesslagen) med den oerhört flytande motiveringen att **”det inte står klart att uppgifterna kan röjas utan att syftet med beslutade eller förutsedda åtgärder motverkas eller den framtida verksamheten skadas”**.

Artikelförfattaren känner sig utestängd från historien när han inte får ut sin fars papper från SÄPO:s arkiv. Men frågan är större än så. Illustration: Jan Kotschack/Midjourney.

Det är en mening som jag kan läsa hur många gånger som helt utan att riktigt förstå den.

För säkerhets skull lägger man till 35:e kapitlet 1 § i OSL **”eftersom det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till honom eller henne lider skada eller men”**.

Men den enskilde är ju död och de närstående är ju jag och mina bröder.

När jag överklagar Riksarkivets beslut till Kammarrätten bifogar jag ett följebrev på två sidor.

Här skriver jag bland annat:

> Allt eftersom tiden går så stör jag mig mer och mer på att det är Säpo som ska bestämma över den svenska historieskrivningen, i t ex fallet Jack Kotschack och Radio Nord.
>
> Efter att jag skrivit boken om piratradiostationen Radio Nord (2009) så tog Riksarkivet i Marieberg tacksamt emot en stor mängd dokument som jag donerade. Efter den senaste boken plockade jag också ihop en flyttlåda med olika typer av handlingar med anknytning till min far. Jack Kotschacks arkiv omfattar nu cirka 1,3 hyllmeter i bergrummet i Marieberg.[1]
>
> Men det saknas alltså en okänd mängd dokument som jag förstår hör till 1960-talet och tiden för Radio Nord.
>
> Tänk på att Radio Nord sände från en båt på internationellt vatten i Östersjön med god närhet till Sovjetunionen i öster och att det 1961–62 var oroligt i världen med Kubakris och nedskjutningen av Dag Hammarskjölds plan i Afrika.
>
> Var Radio Nord, finansierad med amerikanskt kapital, på något sätt involverad, t ex för signalspaning från sin fördelaktiga position?
>
> Det får jag inte reda på.
>
> När jag lite slumpmässigt går igenom tidigare utredningar om Säpo:s verksamhet så hittar jag *Två frågor om sekretess hos Säkerhetspolisen* från 2001, där hovrättslagmannen Hans Frennered fått justitieminister Laila Freivalds uppdrag att gå igenom möjligheter i sekretessreglerna.
>
> Här finns en skrivning som jag helt instämmer i: *Vid åtskilliga tillfällen genom åren har regeringen uttalat att det hos Säkerhetspolisen finns handlingar som innehåller uppgifter som är av stor betydelse för det historiska kulturarvet och att det är viktigt att dessa uppgifter inte undanhålls allmänhetens insyn mer än nödvändigt, t.ex. med hänsyn till rikets säkerhet, förebyggandet och beivrandet av brott samt enskildas personliga förhållanden.*

[1] Jack Kotschacks arkiv på Riksarkivet hittas via https://sok.riksarkivet.se/arkiv/BqPiUXRSraAOjUWxjIaes1.

> Vad som hände för mer än 60 år sedan kan omöjligt ha betydelse för rikets säkerhet idag, eller för den delen beivrandet av brott. Och om det finns känsliga uppgifter om personliga förhållanden eller namngivna personer i dokumenten så är det bara att maska över dessa. Detta gäller också eventuella samarbetsorganisationer för den svenska säkerhetspolisen.
>
> Det känns mycket märkligt att Riksarkivet i Marieberg bevarar material om min far, medan Riksarkivet i Arninge hemlighåller resten.

Ingenting i min argumentation hjälper. Kammarrätten anser att det inte har kommit fram skäl för att göra en annan bedömning än den som Riksarkivet har gjort. Överklagandet avslås därför.

Domen från Kammarrätten går att överklaga till Högsta förvaltningsdomstolen. Det gjorde jag också vid ett tidigare avslag. Men den domstolen tar bara upp mål där Kammarrättens beslut beror på 'grovt förbiseende eller grovt misstag'. Det innebär att av cirka 7 000 mål varje år så får endast 1–2 procent prövningstillstånd.

Jag hör inte till de lyckliga.

Så jag grubblar fortfarande över varför den svenska säkerhetspolisen tycker det är så viktigt att fortsatt hemlighålla uppgifter om min far.

Skyddar de sig själva och dåliga beslut? Skyddar de mäktiga beslutsfattare? Skyddar de tveksamma samarbeten med utländska säkerhetstjänster? Eller skyddar de kanske sin egen informatör Jack S. Kotschack?

Frågorna är många och intressanta, men i väntan på svar kan jag bara spekulera om min far, hans tid och hans vänner.

Säpo bestämmer fortfarande över denna historia.

Jan Kotschack är journalist med bakgrund som sportreporter på Aftonbladet och i många år chefredaktör för SAS tidningar Upp&Ner och Scanorama. Numera pensionär ägnar han sig mest åt bokskrivande, hans senaste är *Salomons hemligheter* (2021) som liksom denna artikel anknyter till hans far Jack Salomon.

e-post: jan.kotschack@telia.com

Patrik Lundell, Erik Edoff, Petri Paju, Jani Marjanen, Heli Rantala och Hannu Salmi

Något gammalt, något nytt, något lånat

Textåterbruk inom Sverige, Finland och Svensk-Amerika 1645–1918

I skildringar av pressens historia står ofta enskilda tidningar och skribenter i förgrunden. Men som minst lika betydelsefulla ter sig de både nationella och internationella nätverk som tidigt i stor utsträckning styrde nyhetsförmedlingen och som är förklaringen till det omfattande – och kreativa – återbruk av texter som nästan alltid har varit så vanligt i den. En svensk-finsk forskargrupp fäster här uppmärksamheten på en innovativ metod för att identifiera och synliggöra dem.

”Må denna Tidning med windens snabbhet ila genom Fosterlandet och sprida glädje inom Palats och Kojor, hwar hälst hjertan klappa för Sweas wäl!” Så hette det i *Carlskronas Weckoblad* (1 juni 1814, s. 1) några dagar efter att kronprins Karl Johan landstigit på orten. ”Ja, må denna Tidning fritt föras öfwer

gränsor, hwilkas rättmätighet ej mera är till; må den skickas att lifwa wänners hopp, och öka motståndares fruktan!" Samma text – inklusive anledningen till den så fosterländska utgjutelsen, det vill säga själva nyheten att kronprinsen nu var åter från kontinenten – hittas i åtminstone sju andra tidningar inom loppet av fyra dagar, från Göteborg i väster, Visby i öster och Jönköping i norr. Nyheten i sig hade då också nått Stockholm, och ytterligare några dagar senare lästes den även i Vänersborg och Karlstad. Minst elva orter nåddes inom halvannan vecka av i stora stycken identiska texter om händelsen.

Att tidningar har lånat och lånar text av varandra är inget ovanligt. Tvärtom. Det lite märkliga med just det här exemplet är att texten publicerades samma dag i både Karlskrona och Jönköping. Att textlånekedjor börjar på mer än en ort är i och för sig inget ovanligt det heller. Det gäller många annonser och kungörelser men också, för att ta ett exempel från just den här tiden, de många krigsbulletiner som skickades från det svenska fälttryckeriet och som nådde Sverige i flera exemplar. Sådana officiella rapporter kunde till exempel anlända till Kristianstad och Karlskrona samtidigt och följaktligen publiceras i en tidning på respektive ort samma dag. Och detsamma gäller förstås utrikesnyheter i allmänhet. Det som sticker ut är att kronprinsen ju landsteg i Karlskrona, mer än tjugo mil från Jönköping, och att detta är en redaktionell text om vad som precis utspelat sig i den blekingska örlogsstaden. Förklaringen är i sig enkel och vi återkommer till den, men låt oss ta det från början.

Textåterbruk

Delat innehåll är ingen företeelse på marginalen utan en kulturell praktik med både anor och omfattning. Tänk bara på renässansen och det återuppväckta antika arvet. Eller för den delen på en ännu äldre muntlig tradition där sångare utnyttjade standardiserade ordvändningar, snarlika fraser och stående epitet

som minnestekniker för att kunna tradera berättelser. I dag har vi hypertexter, och innehåll av olika slag vidarebefordras via så kallade sociala medier. Och vad är mycken forskning annat än att på olika sätt återbruka andra texter? Källor och tidigare forskning citeras och refereras, liksom förstås kommenteras.

Exemplen antyder också att textåterbruk innefattar ett spektrum av olika företeelser, från det rena kopierandet till mycket kreativa bruk – från att en text ges ny mening när den placeras i ett nytt sammanhang till att den mer eller mindre görs om genom inskjutna ord, uteslutna meningar eller andra typer av omskrivningar. Den muntliga poesin präglades inte bara av överföring och upprepning utan också av variation; förment samma berättelse tog sig i själva verket lite olika uttryck. Renässansens lärde inte bara fixerade och säkrade det gamla utan reflekterade över och utvecklade också stoffet. Och det var egentligen först i och med dem som begreppet originell kom att laddas om, från att betyda ursprunglig till att beteckna ny. Följaktligen var inte heller föreställningen om plagiat särskilt aktuell dessförinnan. Men en term som pirattryck måste användas med stor försiktighet även om långt senare perioder och är ofta helt anakronistisk. Ännu i början av 1800-talet kunde det uppfattas som självklart att man hade rätten att utan vidare åtbörder så att säga förbättra en text vid eftertryck eller översättning. Den individuelle och suveräne författaren är på det hela taget en av romantikens uppfinningar som föregicks av långt mer kollektiva processer. Före Bernkonventionen 1886 var föreställningarna om immaterialrätt andra än våra. Men det betyder alls inte att originalitet därefter alltid varit den enda eller ens den främsta dygden.

”Gustavianer och romantiker framstår som intressantare än sina publikationer”, har det sagts.[1] Givetvis är de vassaste

[1] Per Rydén, *Allmänningen: Inledande studier i pressvetenskap* (Lund: Avd. för pressforskning, Litteraturvetenskapliga institutionen, Univ., 1991), s. 11.

pennorna och de mest profilerade skribenterna intressanta och värda att studera och förstå, men äldre presshistorisk forskning gav dem kanske väl mycket uppmärksamhet på bekostnad av vad tidningarna till stor del faktiskt bestått av, nämligen föga originella men användbara texter vilka mycket ofta redan tryckts i andra tidningar. I äldre tid bestod i princip all utrikesrapportering av vad utgivaren översatte ur de utländska avisor denne höll. Eller lånade ur granntidningen som redan hade gjort det. Detsamma gällde inom landet. Tidningsmakaren i 1700-talets Södermanland hade ingen utsänd i Östergötland utan prenumererade på och lånade ur östgötska tidningar som i sin tur klippte ur småländska. Inte heller hade han (det förekom även att det var en hon i form av en boktryckaränka) en stab av essäister, anekdotproducenter, charadförfattare, rimsmeder och råd och rön-skribenter. Vid sidan om insända bidrag inom allehanda genrer från sina egna läsare (original eller i sin tur lånade), hade han tillgång till andra tidningar och en sax. Det sista åtminstone i metaforisk mening. Ingen klippte lättvindigt sönder de relativt dyra bladen vid den här tiden; det kom först med de masspridda och av träfiberpapper framställda tidningarna från och med andra halvan av 1800-talet. Just saxen och klisterburken användes då ofta i illustrationer som attribut för verksamheten.[2] I slutet av 1800-talet etablerades de så kallade Stockholmsbreven som representerar en annan typ av återbruk: Mängder av landsortstidningar prenumererade på en och samma professionella skribents ofta kåserande rapporter från huvudstaden och återgav dem i den egna tidningen.[3] Dessförinnan kom även nyhetsbyråerna, vars verksamhet alltjämt går ut på att sälja texter för återbruk. Med

[2] Johan Jarlbrink, ”Mobile/sedentary: News work behind and beyond the desk”, *Media History* 21:3 (2015), 280–293.

[3] Erik Edoff, ”Stockholm mot landsorten: Stockholmsbrev och 1800-talets landsortspress som nätverk”, *Spaningar i kultursektorn* (Umeå: Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet, 2019), 17–28.

elektrisk och så småningom elektronisk överföring ökade både hastigheten och omfattningen av denna texttrafik.

Notera, förutom den sovande springpojken, saxen och flaskan med klister, två oumbärliga hjälpmedel vid tidningsproduktion. Ur Söndags-Nisse *4 juli 1897.*

Precis som med annan textdelning rör det sig i tidningens fall om ett kontinuum av olika typer av återbruk. Men det är viktigt att ha klart för sig att det blotta återgivandet, det rena kopierandet, inte kan reduceras till vare sig simpel stöld eller ses som ett fattigdomsbevis. Snarare har uppkopplingen mot en värld utanför den lokala varit konstituerande för vad en tidning överhuvudtaget är. Att vara *online* skänker legitimitet och har historiskt sett till stor del bestått i att förse sig med och återge tidningstexter någon annanstans ifrån. Den ensamme redaktören, eller så småningom den samlade redaktionen, gjorde inte anspråk på att allt i tidningen var originaltexter. Det, om något, hade varit ett fattigdomsbevis. Läsarna för-

väntade sig att den egna tidningen ingick i ett nätverk som sträckte sig långt bortom den egna horisonten. Och redaktören var därför oftast angelägen om att tidningens uppkoppling mot världen utanför synliggjordes: Ur Handelstidningen …, Åbo den …, Från Paris berättas …, Engelska tidningar meddela … är markörer som vittnar om detta snarare än om akribi. I forskningen har man talat om hur *användbarhet* trumfade originalitet och om en kollektiv *nätverksförfattare* som en tidnings egentliga upphovsperson.[4]

Den här praktiken har förstås varit underkastad historisk förändring. Det är inte givet en gång för alla precis vad en tidning *är*. Olika kommunikationsteknologiska såväl som kulturella och politiska förutsättningar har påverkat hur textlånetrafiken tagit sig konkret uttryck till både form och innehåll. Och i varje historisk situation kunde den utföras mer eller mindre väl i relation till publikens krav och förväntningar. En läsare klagade så här på redaktören av *Linköpings Wecko-Tidningar* då denne petat i några inskickade fabler och dessutom gett sina egna tolkningar utrymme: ”det angår ej Er at säga oss desse allusioners uttydningar. Blott at införa mot betalning och tiga. [---] – Lyd mitt råd. Det är detta: Gif aldrig ut något insändt arbete på eget bewåg; framför alt ingen egen reflexion.” (*Norrköpings Tidningar* 30 mars 1793, s. 4.) Men att endast återge kunde också upplevas som torftigt. I *Journal för Svensk Litteratur* (1798:5) klagades det på att landsortsbladen, med få undantag, mest fylldes av officiella kungörelser (som i sig utgjort en annan typ av textåteranvändning) och mer eller mindre goda översättningar ur *Hamburgischer Correspondenten*, det vill säga utrikesnyheter.

[4] Franco Moretti, *The bourgeois: Between history and literature* (New York: Verso, 2013, kap. 1.3; Ryan Cordell, ”Reprinting, circulation, and the network author in Antebellum newspapers”, *American Literary History* 27, nr 3 (2015).

Också hur återgivningen bäst ska redovisas har varit en balansakt. En text kan inte tyngas av alltför många referenser, i synnerhet inte av andra- eller för den delen tredjehandshänvisningar, utan att bli alltför svårforcerad. *Götheborgs Allehanda* meddelar att tidningar i Stockholm berättar att enligt *Åbo Tidningar* ska ryska tidningar … är en typ av formulering man sällan stöter på, även om den korrekt skulle återge den faktiska lånekedjan. Samtidigt fanns det alltså ett värde i att visa att tidningen verkligen var en del av ett mycket större nätverk. Men vad som är lagom eller tillräckligt att redogöra för är inte givet av vare sig Gud eller Naturen. Som med mycket annat får man inte sällan korn på normerna i de fall där de bryts. En ganska färsk utgivare i landsorten meddelade i en prenumerationsanmälan följande, säkert på förekommen anledning och troligen inte till allas belåtenhet: ”At jag icke uti *Noten* anför, af hwilka Ut- eller Inländska *Tidningar* eller *Böcker* jag mig begagnat, sker, *at bespara Bladets nog knappa rum*.” (*Linköpings Bladet* 5 juni 1795, s. 4.)

Öppen databas

Konturerna av denna flerhundraåriga och mycket omfattande textåteranvändning är tämligen outforskade. Vad lånades? Av och från vem? I vilken omfattning? Vad återbrukades inte? Fanns det centrum och periferier i denna texttrafik, fanns det huvudleder, biflöden, återvändsgränder? Med vilken hastighet rörde sig dessa texter, eller rättare: med vilka hastigheter? För visst måste somligt ha spridits snabbare, med den tidens mått viralt (som när kronprinsen återvände till svensk mark), och annat väsentligt långsammare (som tidlösa anekdoter)? Och hur har tidningarnas sätt att redovisa dessa lån sett ut? Hur har den läsande publiken ställt sig till fenomenet? Och allt detta förstås även ur ett förändringsperspektiv: Vad innebar införandet av ångbåtar, elektrisk telegrafi, järnväg? Hur

påverkades praktiken av diverse restriktioner och privilegier, förändringar i tryckfrihetslagstiftningen eller inom immaterialrätten? Och hur påverkades flödena av själva den enorma tillväxten av tidningslandskapet under 1800-talet? Allt detta är värt att kartlägga och förstå i sig. Om inte annat kan det bidra till mer nyanserade föreställningar om vår egen tids informationsviralitet, delningskultur och tillgång till ett omfattande mediearkiv. Men i förlängningen öppnar det också för en rad historiska frågor och handlar om vilken betydelse historiskt specifika informationsgeografier haft för snart sagt vilket kultur- eller samhällsområde som helst. Till exempel: Vilket slags politik möjliggjordes eller förhindrades under vissa specifika mediala förutsättningar? Hur satte de spår i kulturlivet i Göteborg eller Borgå?

Med datorstödda metoder har den här typen av texttrafik sedan en tid studerats internationellt.[5] Turen har nu också kommit till svenskspråkiga tidningar. Det av Svenska litteratursällskapet i Finland finansierade forskningsprojektet Informationsflöden över Östersjön: Svenskspråkig press som kulturförmedlare, 1771–1918 har skapat en databas och ett gränssnitt genom vilket textåteranvändning mellan svenskspråkiga tidningar och tidskrifter kan undersökas. Den är fritt tillgänglig och hittas på adressen *textreuse.sls.fi*.[6] Projektets forskningsfokus gällde alltså trafiken mellan Sverige och Finland (anakronistiskt förstått som det nuvarande Finland), därav projekttitelns år 1771, då den första tidningen utkom

[5] De amerikanska projekten Viral Text Project (https://viraltexts.org) och Oceanic Exchanges samt särskilt det finländska Computational History and the Transformation of Public Discourse (http://comhis.fi/clusters) är föregångare.

[6] Aleksi Vesanto, Petri Paju, Heli Rantala, Erik Edoff, Patrik Lundell, Jani Marjanen och Hannu Salmi, *Text reuse in the Swedish-language press, 1645–1918: Database*, 2023, https://textreuse.sls.fi/.

där, nämligen *Tidningar Utgifne af et Sällskap i Åbo*. Innan dess förekom sålunda inga tidningstextlån över Bottniska viken. Databasen rymmer dock tidningar från 1645, alltså från och med den första svenskspråkiga tidningen, stockholmsbaserade *Ordinari Post Tijdender*. Att dessa äldre tidningar är inkluderade ska inte ses som en lycklig slump utan kommer sig av metoden och forskningsfrågorna, för givetvis kunde man i Finland efter 1771 återtrycka tidningstext från Sverige som var äldre än så. Men denna omständighet– att databasen innehåller även alla äldre tidningar – innebär att textlånetrafiken också inom Sverige nu kan studeras från och med 1645. Och detsamma gäller förstås cirkulationen inom det svenskspråkiga Finland från och med 1803 (då tidningskartan där, i alla fall för en kort tid, utökades till två samtidigt utkommande publikationer). Vad gäller slutåret 1918 sammanfaller projekt och databas, och året är satt utifrån copyrightbestämmelser. Slutåret är emellertid något flytande, eftersom man gör olika tolkningar av dessa regler i Sverige och Finland; det svenska materialet sträcker sig endast till 1906 (med vissa undantag därefter). Härtill kommer att databasen också innehåller ett tjugotal svensk-amerikanska tidningar.

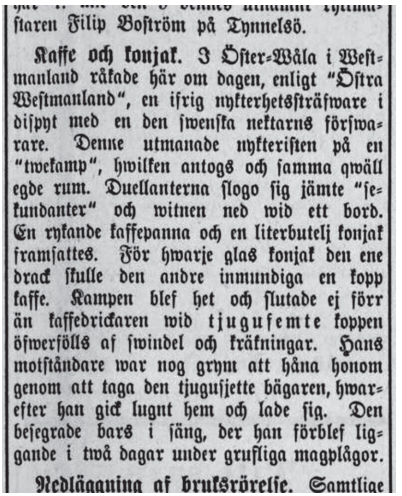
Databasen består av kedjor, så kallade kluster, av återbrukade textpassager. Det inledningsvis citerade exemplet när Karl Johan kom till Karlskrona 1814 – ”Må denna Tidning med windens snabbhet ila genom Fosterlandet …” – utgör ett sådant kluster. Totalt rymmer databasen omkring 22 miljoner kluster, från helt korta i tid och rum (ett återbruk av en tidning i samma stad) till mycket långa (hundratals omtryckningar över kort eller lång tid och ibland i flera länder).

För att användaren av databasen rätt ska förstå både möjligheterna och begränsningarna med den måste först något sägas om den programvara den bygger på. Basic Local Alignment Search Tool (BLAST) utvecklades för analys av DNA. Datavetare vid Åbo universitet vidareutvecklade den till en

textåteranvändnings-BLAST.[7] I princip handlar det om att bokstäverna översätts till de tjugo aminosyror som bygger upp den genetiska koden – och sedan översätts tillbaka igen. Alfabetets bokstäver är ju fler än tjugo, varför ett klokt urval har måst göras. Men detta är överkurs i sammanhanget. Viktigare är detta: Biomaterial är ofta trasigt, inkomplett och kontaminerat – fullt av brus – på ett liknande sätt som OCR-lästa gamla tidningar, och BLAST är utmärkt när det gäller att trots mycket brus matcha strängar som *liknar* varandra. En metod som skulle bygga på identiska överensstämmelser vore värdelös i sammanhanget. Dåligt tryck och hål i papperet, plumpar och fettfläckar och, inte minst, den för OCR-programmen svårlästa frakturstilen gör att den text som ligger till grund för all databehandling ofta är mycket dålig (det vill säga textfilerna bakom de utmärkta bilder vi som användare ser i till exempel Kungliga bibliotekets tidningsdatabas, *tidningar.kb.se*). Det här är överhuvudtaget viktigt att ha klart för sig vid all användning av den här typen av tidningsdatabaser. Även om man använder tricks som trunkeringar och oskarpa sökningar, kan man aldrig vara säker på att man inte missar något väsentligt. Så här kan det se ut:

[7] Om de tekniska detaljerna, se Hannu Salmi, Petri Paju, Heli Rantala, Asko Nivala, Aleksi Vesanto och Filip Ginter, ”The reuse of texts in Finnish newspapers and journals: A digital humanities perspective”, *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History* 104, nr 1 (2021), 14–21, https://doi.org/10.1080/01615440.2020.1803166, och Aleksi Vesanto, Asko Nivala, Heli Rantala, Tapio Salakoski, Hannu Salmi och Filip Ginter, ”Applying BLAST to text reuse detection in Finnish newspapers and journals 1771–1910”, *Proceeding of the NoDaLiDa 2017 Workshop on Processing Historical Language* (Göteborg 2017), http://www.ep.liu.se/ecp/133/010/ecp17133010.pdf.

här örn bågen, enligt "Dftraffieftmai-ilanb", en ifrig nbfterl)etSfträfreare iöifpqt meb en ben freeuffa lieftaruS förfrea»rare. Henne utmanabc ntjfteriftett pd en"treefamp", breilfen antogS och famina qreällegde rum. Huellatiterna Pogo fig jämte "fe=funbaitter" od) roitnen neb reib ett borb.Gn rqfanbe fnffeponita och en literbutelj fonjafframfatteS. gör brearje glas fonjaf ben enebrarf ffulle ben anbre inmunbiga en toppfaffe. Sainpen blef het od) putabe ej förrän faffebrirfaren reid tjugufem te foppenöfroerföllS af fraiubel od) fräfningar. ^anSmotftdubare raar nog grbnt att håna honomgenom att taga ben tjugufjette bägaren, broar*efter bo» Ö<rf lugnt hein och lade fig. Henbefegrabe bars i fäng, ber huit förblef lig*gande i tred bagar under grufliga magpl

staren Filip Boström på Tynnelsö.

Kaffe och konjak. I Öster-Wåla i Westmanland råkade här om dagen, enligt "Östra Westmanland", en ifrig nykterhetsträfware i dispyt med en den swenska nektarns försvarare. Denne utmanade nykteristen på en "twekamp", hwilken antogs och samma qwäll egde rum. Duellanterna slogo sig jämte "sekundanter" och witnen ned wid ett bord. En rykande kaffepanna och en literbutelj konjak framsattes. För hwarje glas konjak den ene drack skulle den andre inmundiga en kopp kaffe. Kampen blef het och slutade ej förr än kaffedrickaren wid tjugufemte koppen öfwerföllS af swindel och kräkningar. Hans motståndare war nog grym att håna honom genom att taga den tjugusjette bägaren, hwarefter han gick lugnt hem och lade sig. Den besegrade bars i säng, der han förblef liggande i två dagar under grufliga magplågor.

Nedläggning af bruksrörelse. Samtliga

Till vänster den OCR-lästa textpassage från tidningen Malmberget *den 13 augusti 1894, som är ett av 70 publiceringstillfällen på sammanlagt 52 orter mellan den 1 och den 30 augusti 1894 för den lilla anekdoten "Kaffe och konjak" som spreds i både Sverige (med start i Västerås), Finland och USA (med sista återgivning i* Nordstjernan, *New York). Till höger samma textstycke återgivet som bild. Den tidning som anges som ursprungskälla i själva texten, tidningen* Östra Westmanland *i Sala, vari texten mycket riktigt återfinns den 31 juli 1894, har inte fångats av databasen av den enkla anledningen att den tillhör de få tidningar som ännu inte hade digitiserats då databasen konstruerades. Källor: cluster id 31353643 i textreuse.sls.fi respektive tidningar.kb.se.*

BLAST klarar alltså av detta. Givetvis kunde man önska att materialet vore bättre och tillät även andra digitala analyser. Men BLAST inte bara fungerar väldigt väl utan är också kongenial med undersökningsobjektet. Textåterbruk i till exempel romaner eller riksdagstryck vore förvisso spännande att undersöka. Men samma sak i tidningar handlar i väsentligt högre grad om vad en tidning faktiskt är, hur presslandskapet i grunden ser ut och hänger samman.

Den andra fördelen med denna okänslighet för brus är att programvaran också matchar textsträngar som redan från början inte var identiska utan bara mycket snarlika. Med andra ord: Den identifierar även textlån som rymmer den typ av mer eller mindre kreativa återbruk som diskuterats ovan, alltså där lånet försetts med inskott eller, tvärtom, innehåller uteslutningar. Naturligtvis gäller detta endast upp till en viss gräns. Men oavsett om det rör sig om OCR-genererade felinläsningar eller med- eller omedvetna förändringar av historiska aktörer känner BLAST igen textsträngar där upp till 60 procent av bokstäverna är korrumperade eller utbytta.

Det här betyder också att algoritmen klustrar samman vissa typer av standardiserade texter (årsredovisningar, taxor eller annonser där bara sådant som siffror och priser bytts ut liksom ceremoniella fraser där till exempel personnamnen varierar). Det här är både en fördel och en nackdel. Är man intresserad av att studera hur vissa standardiserade sätt att fylla tidningar på har vuxit fram är databasen en utmärkt ingång. Är man endast intresserad av egentliga textlån i snävare mening måste man hantera att databasen levererar också annat och sortera bort det. Återbruk eller lån är förstås också tveksamma etiketter när det gäller annonser och telegram; då handlar det snarare om en-till-många-distribution (även om ursprungliga telegramtexter ofta avtrycktes från tidning till tidning). Men oavsett hur texterna rörde sig i rummet, avslöjar databasen var innehållet faktiskt kunde tas del av och när.

Detta betyder inte att metoden är perfekt. Tidningstext är inte sällan uppbruten i kolumner, vilket sällan vållar större bekymmer för en mänsklig läsare men väl för OCR-inläsningen, vilken ofta sekvenserar en och samma text som två eller fler. Inget säger heller att de tidningar som lånat en bruten text i sin tur inte har brutit upp den på helt andra sätt. Det här innebär att vad som historiskt sett är en textlånekedja i stället representeras av två eller flera kluster i databasen. Hur

många av de 22 miljonerna kluster som är sådana dubbletter går heller inte att säga (med mindre än att man manuellt kontrollerar dem allihop, vilket förstås är ogörligt). Dessutom har OCR-programmen ändrats eller bytts ut under den utdragna inskanningsprocessen, och metoderna mellan länderna har skilt sig åt. En annan begränsning är att databasen matchat endast texter som innehåller 300 eller fler bokstäver. Detta är ett i viss mån godtyckligt men likafullt medvetet och övervägt gränsvärde. Alltför korta matchningar skulle förstås länka samman allt (om gränsvärdet vore en eller ett par bokstäver), generera nonsenskluster (längden av ett eller några få ord) eller i bästa fall låta faktiska textlån drunkna i en oöverskådlig mängd korta standardfraser, och 300 tecken har visat sig vara hållbart. Men det innebär samtidigt att databasen alltså missar även alla så att säga äkta lån av texter kortare än så.

Sedan finns det annat som snarare är kopplat till den historiska praktikens mångskiftande natur i relation till den begränsade information databasen bygger på. Den helt grundläggande poängen – det ska ha framgått – handlar om att komma åt hur texter spreds mellan tidningar. Databasen avslöjar egentligen ingenting med bestämdhet om denna rörelses precisa kronologi eller exakta väg genom rummet. Utifrån publiceringsdatum, tidningstitel och utgivningsort etableras kedjor. Men det betyder inte nödvändigtvis att tidningarna återbrukade varandra i just den ordningen. Ett exempel: En text tryckt i Lund och därefter i Uppsala och sedan i Åbo kan ha gjort en rad olika resor. 1. Samtliga tidningar tryckte en text (ett upprop, en annons) som skickats till dem. 2. Oberoende av varandra citerade de allihop en fjärde källa, till exempel en utländsk tidning eller bok. 3. Både Uppsalaredaktionen och den i Åbo prenumererade på lundatidningen och återgav direkt ur den. 4. Åbobladet citerade ur uppsalatidningen som i sin tur hade citerat ur den i Lund. 5. En kombination av dessa scenarier.

Ytterligare en begränsning är att det underlag som databasen bygger på inte är komplett. I absolut mening är tidningsdatabaser aldrig kompletta eftersom samlingarna alltid innehåller luckor här och var. Dessutom kan vad vi numera uppfattar som en tidskrift ha katalogiserats och därför digitiserats som en tidning, och tvärtom. I det här fallet handlar det emellertid också om den senfärdiga digitiseringen av materialet i Sverige. När det processades för databasen var omkring 90 procent av Kungliga bibliotekets tidningsbestånd för den aktuella perioden färdigt och tillgängligt. Det svensk-amerikanska utgör i sin tur blott en bråkdel av hela den svensk-amerikanska pressen, låt vara med anspråk på viss representativitet. De svenskspråkiga finska tidningarna är däremot så fulltaliga som de kan vara.

Det finns alltså begränsningar med databasen, både i underlaget och i vad programvaran BLAST förmår åstadkomma. De absoluta siffror den tillhandahåller måste användas med försiktighet, men de trender och proportioner den pekar ut ger goda indikationer på olika faktiska historiska förhållanden. Ett kluster kan ofta inte läsas rakt av som ett direkt spår av hur en specifik text verkligen spreds, men det ger en ingång vi annars inte hade haft till hur det faktiskt gick till. Med databasens hjälp kan man fokusera på övergripande mönster eller dyka ned i enskildheter – eller kombinera ansatserna. Med kompletterande källmaterial och fantasi finns här mycket att frilägga och många nya insikter att vinna.

Att använda databasen

I själva databasen hittas utförliga instruktioner för vilka olika typer av sökningar som kan göras och hur diagram- och kartfunktion fungerar, och vägledningar har också publicerats på annat håll.[8] Här ska bara något helt grundläggande sägas för att

[8] Petri Paju, Erik Edoff, Patrik Lundell, Jani Marjanen, Heli Rantala, Hannu Salmi och Aleksi Vesanto, ”Tidningstexter över Östersjön: En databas av

antyda möjligheterna. Varje kluster består av ett antal, minst två, enskilda träffar (textpassager). Man kan söka, filtrera och sortera utifrån såväl kluster som träffar. Och filtreringar kan göras dels genom en uppsättning enkla knapptryck, dels genom ett sökfält där en stor mängd kommandon kan användas enskilt eller kombineras med booleska operatorer.

De enskilda träffarna har uppgifter om tidningens namn, publiceringsort och -datum samt den OCR-inlästa textpassage som matchar med de andra träffarna i klustret liksom ett specifikt kluster-id. Här hittas också en länk till tidningen i respektive nationalbiblioteks digitala tidningsarkiv; vill man alltså läsa en text man fastnat för får man snabbt upp den som bild och slipper dechiffrera OCR-texten. På klusternivå ges desto fler uppgifter. Förutom att klustrets samtliga träffar listas, rymmer varje kluster både samlade och framräknade metadata. Här får man bland annat reda på hur många träffar det består av, i vilka länder, städer och tidningar som textpassagen återfinns samt första och sista publiceringsort, -land och -datum. Men här ges också klustrets ”livslängd” i dagar, eventuella publiceringsuppehåll i år och ett viralitetsvärde mellan 0 och 100. Särskilt anpassat för det finsk-svenska forskningsprojekt som tagit fram databasen är uppgiften om huruvida texten publicerats i mer än ett land samt vilken i så fall den sista staden i det ”utskeppande” och vilken den första i det mottagande landet var.

---

delat innehåll mellan Finland och Sverige”, *Historisk tidskrift för Finland* 107, nr 2 (2022), 192–211; Petri Paju, Hannu Salmi, Heli Rantala, Patrik Lundell, Jani Marjanen och Aleksi Vesanto, ”Textual Migration Across the Baltic Sea: Creating a Database of Text Reuse Between Finland and Sweden”, The 6th Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Conference (DHNB 2022), Uppsala, Sweden, March 15–18, 2022. Red. Karl Berglund, Matti La Mela och Inge Zwart, *CEUR Workshop Proceedings*, https://ceur-ws.org/Vol-3232/paper35.pdf.

Sökningar kan göras utifrån alla dessa uppgifter, enskilt eller i kombinationer. De kan vara mycket breda: exempelvis alla kluster som börjar i Sverige, vilket kommer att ge en lista med knappt 17 miljoner kluster. Eller alla som publiceras i minst två länder, som är omkring 3,3 miljoner. Eller alla som börjar i Sverige, tar sig över Östersjön och då först publiceras i Åbo fram till år 1899 (287 616 stycken).

Eller så kan man göra betydligt snävare sökningar. Här en slumpmässigt vald bara för att illustrera principen: alla kluster som börjar i Jönköping, ”lämnar” Sverige via Stockholm, ”tas emot” i Åbo och som inte varar mer än 90 dagar och som slutar mellan åren 1851 och 1854, vilket ger ett enda kluster med tre träffar. Texten rör prins Gustafs död i Kristiania den 24 september 1852 och trycktes första gången i *Jönköpingsbladet* den 2 oktober, i *Post- och Inrikes Tidningar* tre dagar senare och i *Åbo Underrättelser* ytterligare en vecka därefter. Både i Stockholm och i Åbo hänvisades explicit till *Jönköpingsbladet*. Om åbotidningen åkte snålskjuts på *Posttidningen* (eller följde en konvention om att återge ursprungskällan) eller faktiskt lånade direkt ur *Jönköpingsbladet* kan möjligen en närmare analys av själva textställena ge vid handen. En annan väg är att lyfta blicken och fråga sig om *Åbo Underrättelser* brukade låna ur *Jönköpingsbladet* vid den här aktuella tiden. Tar man bort kriteriet med Stockholm blir det i stället åtta kluster, men sammanlagt hittas kopplingen mellan de två tidningarna i endast två av dessa kluster (de andra rör i stället kombinationer med systertidningarna *Jönköpings Tidning* respektive *Åbo Tidningar*). Ytterligare utökade sökningar (texten måste inte ha kommit först till Åbo och 90-dagars gränsen höjs) ger lika magra resultat. Det ligger då nära till hands att anta att redaktören för *Åbo Underrättelser* inte höll sig med *Jönköpingsbladet* i början av 1850-talet. Texten om prinsens död lånades sannolikt ur *Posttidningen*.

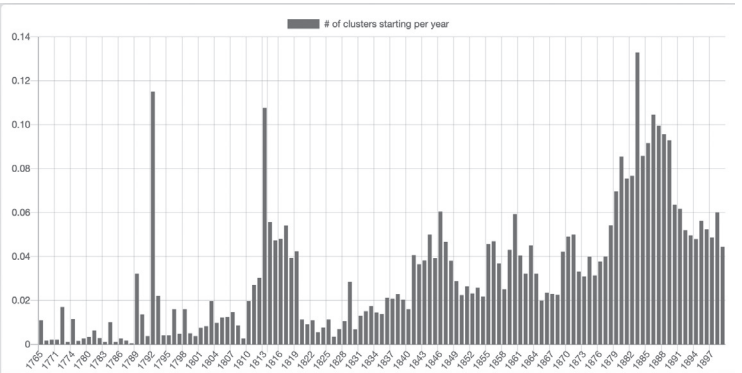
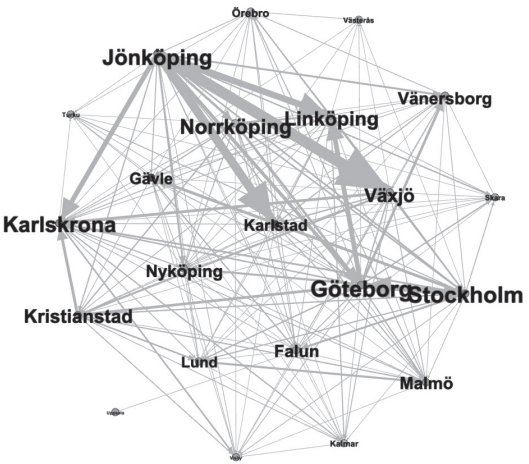
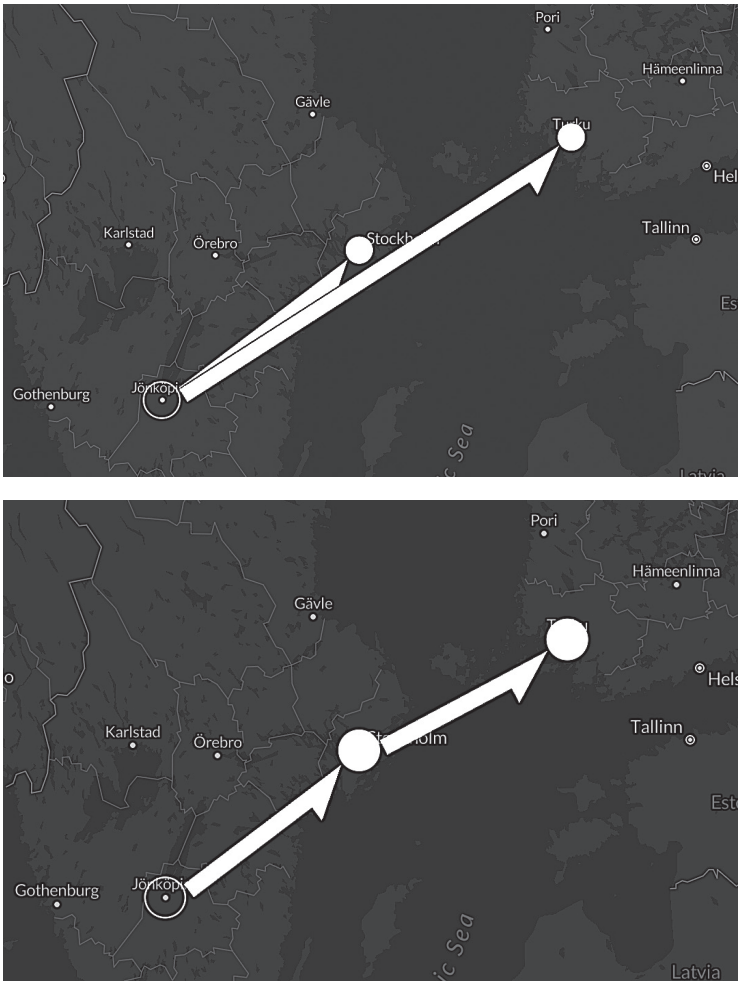

Diagram över alla kluster som startar i Sverige och når Finland och då först Åbo som senast den 31 december 1899. Värdena är normaliserade (inte absoluta), det vill säga de är relativa den totala mängden kluster. Kanske vore det värt att närmare undersöka de tydliga topparna (eller dalarna)? Kanske en jämförelse med ett motsvarande diagram men med Helsingfors som förstastad i Finland är givande?

Alla kluster som spreds inom en vecka under åren 1813 och 1814. Resultaten av en sådan sökning i databasen har laddats ned till Excel och sedan körts i nätverksanalysprogrammet Gephi. Inte minst Jönköpings position i nätverket lockar till vidare analyser.

Kartorna illustrerar två tänkbara vägar för nyheten om prins Gustafs död 1852. Kompletterande undersökningar av texterna liksom av mer övergripande lånemönster under perioden gör det troligt att Åbo Underrättelser *lånat texten från* Post- och Inrikes Tidningar *och inte direkt från* Jönköpingsbladet, *ett förhållande som alltså återspeglas i den undre bilden.*

Oavsett sökning kan man sedan sortera det man fått fram utifrån valfri ingång: snabbast till långsammast, längst till kortast, kronologiskt utifrån start- eller slutdatum med mera. Ett alternativ (eller som kan kombineras med funktionerna i databasen) är att ladda ned sitt sökresultat och analysera det vidare i ett lämpligt datahanteringsprogram, som Excel. Därifrån kan man sedan göra och visualisera exempelvis nätverksanalyser.

Informationsflöden över Östersjön

Projektet inom vilket databasen och dess gränssnitt konstruerades, Informationsflöden över Östersjön: Svenskspråkig press som kulturförmedlare, 1771–1918, är slutfört och utmynnade bland annat i antologin *Information flows across the Baltic Sea: Towards a computational approach to media history*. Projektet hade som ambition att utmana den metodologiska nationalism som i stor utsträckning präglat svensk (och annan) presshistorisk forskning. Exempelvis behandlas i standardverket *Den svenska pressens historia* pressen i Finland så länge dagens Finland var en del av det svenska riket. Därefter lämnas den dock åt sitt öde. En för projektet bärande idé härvidlag var att utbytet och relationerna mellan publikationer, redaktörer och annat tidningsfolk inte upphörde med skilsmässan 1809 utan fortgick och att den ovan beskrivna metoden var ett sätt att empiriskt kartlägga detta.

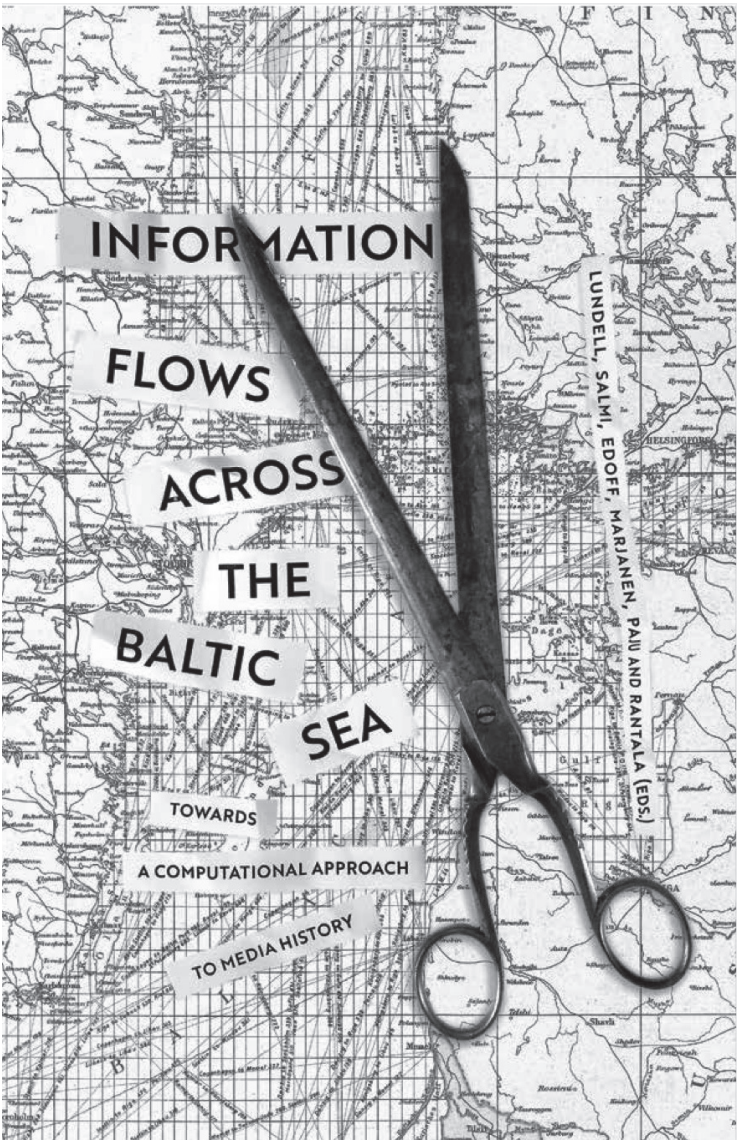
Boken sönderfaller i två delar. Den förra innehåller dels en introduktion till projektet och den datorstödda metoden, dels en analys i vilken vi identifierar och diskuterar trender och trendbrott kring textkedjorna under perioden utifrån miljontals dylika mellan tidningar från Sverige, Finland och USA ur ett fågelperspektiv. Den andra delen av boken består av olika fallstudier som går djupare in på valda teman. Där granskar vi till exempel vilka texter som i flödet mellan länderna var de

mest återtryckta. Under 1800-talets lopp ökade det kommersiella materialets andel på bekostnad av exempelvis råd och rön, och den finlandssvenska pressens större benägenhet att låna från Sverige än tvärtom är tydlig.

I ett annat kapitel kartlägger vi hur tidningarna bidrog till att skapa höga förväntningar på en ny uppfinning av professor Sten Stenberg i Stockholm, nämligen en effektiv metod för att tillverka brännvin av lav. Nyheter om uppfinningen samt olika steg i att forma en ny industri kring ”lafbrännvin” kopierades flitigt i och från Sverige, Finland, Norge och Ryssland, i synnerhet under nödåret 1868 när inget spannmål fick förspillas. Ett kapitel om nykterhetsrörelsen intresserar sig å sin sida särskilt för hur texter på olika vis modifierades vid återtryckningen för att passa den lånande tidningens syften och ställningstaganden.

Databasen rymmer också stora mängder av mycket långa kedjor av annonser (med över 500 eller ibland till och med 1000 publiceringstillfällen), och två kapitel fokuserar på reklam från slutet av 1800- och det tidiga 1900-talet. Särskilt annonseringen för patentmedicin var mycket utbredd och transnationell, ofta med ursprung i Nordamerika. I kortare textkedjor fann vi även kritiska anmärkningar om den här typen av annonsering av humbugmedicin samt kundernas varnande röster som småningom publicerades i svenska och finska tidningar.

Projektet har härutöver genererat nya pågående projekt. Ett fokuserar mer på förhållandena inom Sverige, finansieras av Vetenskapsrådet och heter 1800-talets Infobahn: Offentligheten som tidningsinfrastruktur och delat innehåll. Ett annat är Föreställda hemländer: Den finskspråkiga pressen i Nordamerika 1876–1923 och det digitala studiet av transnationell kultur som intresserar sig särskilt för den finsk-amerikanska texttrafiken och understöds av Konestiftelsen.

Omslag till Information flows across the Baltic Sea: Towards a computational approach to media history *(Föreningen Mediehistoriskt arkiv, 2023). Boken är fritt tillgänglig via mediehistorisktarkiv.se.*

Avslutning

Förklaringen till det inledande exemplet från 1814 om Karl Johans återvändande till Sverige som publicerades samtidigt i både Karlskrona och Jönköping ges redan av rubriken i *Carlskronas Weckoblad* onsdagen den 1 juni 1814: ”Carlskrona den 28 maj, kl. 7 om aftonen. (Afsändt såsom Extra Blad till wåra Prenumeranter utom Staden.)” Utgivaren av *Carlskrona Weckoblad*, majoren Carl Fromhold Swinhufvud, gav, trots namnet på sin tidning, ut den två gånger i veckan. Lördagsupplagan var redan tryckt och utlämnad när kronprinsen anlände till staden på kvällen. Någon egentlig anledning att ge ut ett extranummer för läsarna på orten fanns knappast heller, eftersom saken redan var känd där. Ja, texten inleds rentav så här: ”Redan wid middagstiden började man med wisshet omtala, att wår Stad snart skulle wara lycklig få emottaga Hans Kongl. Höghet Kron-Prinsen. Just nu [alltså vid klockan 19 på lördagen] förkunnar Kanoners dunder, och den tillströmmande Menighetens glädjerop, att Hans Kongl. Höghet redan landstigit.” I vad som kan förmodas ha varit patriotiskt nit såg sig Swinhufvud manad att ändå göra även andra informerade så fort som möjligt: ”Wi hasta att för wåra mera aflägsne Läsare kungöra denna för Sweas barn så wiktiga Nyhet.” Och tre dagar senare publicerade han alltså texten i sin tidning på ordinarie utgivningsdag – i princip inte som en nyhet utan som en upplysning om sin egen fosterländska gärning att snabbt ha spritt nyheten vidare och, förstås, som så kallad returinformation till Karlskronaborna om deras entusiasm.

Extrabladet från Karlskrona har gått förlorat, och ett vanligt extrablad var det ju heller inte. När texten publicerades i *Jönköpings Tidning* onsdagen den 1 juni var det däremot just som ett ”Extra Nummer” i den gängse betydelsen. Denna tidning utgavs nämligen endast en gång i veckan, på lördagar. Onsdagsextranumret är ett ettbladstryck i kvarto, baksidan är

blank, och förutom den korta texten från Karlskrona rymmer det en ännu kortare upplysning om att den proklamation som kronprinsen utfärdat i Lübeck den 21 maj kommer att tryckas i nästa nummer, alltså på ordinarie utgivningsdag, lördagen den 4 juni. ”Tiden och rummet medgifwa ej att införa den här.”

Proklamationen upptar sedan mindre än en sida. Så nog fanns det rum redan i extranumret. Men kanske inte tid. En troligare förklaring än utrymmesbrist är att redaktören, Johan Peter Lundström, redan hade satt stora delar av sin tidning, och möjligen var den tänkt som ett extranummer, när posten från Karlskrona anlände och då valde att spara proklamationen men däremot omedelbart få ut nyheten om att Karl Johan var åter på svensk mark – och samtidigt signalera att fler viktiga nyheter var på gång. Det som gör den tolkningen troligare är att Lundström var ovanligt sen på bollen när det gäller Lübeckproklamationen. Den var då redan återgiven i tidningar i Göteborg, Karlskrona, Linköping och Stockholm.

Att vi alls kom att uppmärksamma fallet har med Jönköping snarare än Karlskrona att göra och är ett direkt resultat av kvantitativa analyser med hjälp av textåterbruksdatabasen. När vi frågat oss var snabba textkedjor – alltså som regel nyheter – börjar sticker Jönköping ut rejält under 1810-talet. Stockholm är bara snäppet vanligare som förstastad och Göteborg ligger strax efter. Karlskrona – rikets tredje stad, geografiskt välplacerad för utrikesposten och med stundtals två tidningar med utgivningsdagar spridda över fyra av veckans dagar – ligger långt efter. Före Karlskrona men långt efter Jönköping placerar sig Linköping, Kristianstad och Lund.

Jönköpings anmärkningsvärda snabbhet kan knappast förklaras av geografisk placering utan stavas i första hand J.P. Lundström. Det går att gräva vidare – både i databasen och i kompletterande källmaterial – men redan det redovisade antyder att hans och Swinhufvuds nyhetsvärderingar och redaktio-

nella principer skilde sig åt. Under loppet av 1814 gav Lundström ut sexton extranummer, och nyheter som i beaktande av postgången kunde ha publicerats tidigare eller åtminstone samtidigt på andra orter blev uppenbarligen i stället liggande där medan Lundström publicerade dem.

Intresset för det här fallet började alltså i ett makro- eller fågelperspektiv. I andra fall kan man vända sig till databasen för att sätta in det specifika på mikronivå i en större kontext. Just genom att kombinera kvantitativa analyser med kvalitativa närläsningar kan man komma åt till exempel föreställningar kring sådant som information och tid, upplevelsehorisonter och uttalade eller underförstådda ideal kring tidningsutgivning. Stora mönster framträder men också sådant som skiljer ut sig. Det gör det möjligt att balansera övergripande infrastrukturer mot enskilda aktörers handlingsutrymme – liksom att förstå hur de återverkade på varandra. Det är nog lätt att tänka att databasen representerar spridning och inflytande, i betydelsen aktiv distribution eller utsändning. Och det gör den också. Samtidigt finns även ett betydande mått av agens i återanvändningen av texter, av mottagarens aktiva och övervägda val.[9] Den databas som här presenterats öppnar helt nya möjligheter att studera detta. Vi har bara börjat, och vi hoppas att databasen kommer att användas också av många andra.

[9] Jämför Glenn Roe, Valentina Fedchenko och Dario Nicolosi, ”Enlightenment Influencers: Networks of Text Reuse in 18th-century France”, *ADHO Digital Humanities Conference 2023*, https://zenodo.org/records/8107964, som diskuterar rollerna eller noderna i textåteranvändningsnätverk i termer av auktoriteter, förmedlare (*mediators*), iakttagare (*observers*) och influerare.

Erik Edoff är fil.dr i mediehistoria och verksam som universitetslektor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Umeå universitet.
e-post: erik.edoff@umu.se

Patrik Lundell är professor i historia och verksam vid Örebro universitet.
e-post: patrik.lundell@oru.se

Jani Marjanen är docent i historia och verksam vid Helsingfors universitet.
e-post: jani.marjanen@helsinki.fi

Petri Paju är docent i historia och verksam vid Åbo universitet.
e-post: petpaju@utu.fi

Heli Rantala är docent i historia och verksam vid Åbo universitet.
e-post: hemara@utu.fi

Hannu Salmi är professor i kulturhistoria och verksam vid Åbo universitet.
e-post: hansalmi@utu.fi

Gå med i Svensk Mediehistorisk Förening!

Du som är intresserad av svensk mediehistoria är hjärtligt välkommen som medlem. Medlemsavgiften 2025 är för enskilda personer 200 kronor. För denna summa får du årsboken hemskickad till dig och i återkommande medlemsbrev under året tips om mediehistoriska seminarier och andra händelser.

För att bli medlem kan du antingen sätta in 200 kronor på bankgiro 5635-3980 och vid inbetalningen ange namn, adress telefonnummer och mejladress eller utnyttja föreningens hemsida, som har adressen www.mediehistoria.se. Där klickar du på rubriken "Bli medlem" och fyller sedan i dina uppgifter. Det går också att swisha. Swishnumret är 1231 568 294. Kontaktuppgifter kan meddelas i meddelandefältet som rymmer 50 nedslag.

Ingrid Norrman

Den skriftlärde rebellen

Ena veckan en syrlig recension av Gamla Testamentet eller ett omsorgsfullt lustmord på det svenska kungahuset, nästa en etymologisk betraktelse över forntida grottinvånare, en tredje ett privat recept på inlagda rödbetor. Bengt Anderberg var i sin kulturjournalistik gränslös. Ingrid Norrman har läst om alla de texter som han under nästan femtio år publicerade i Expressen.

”En vacker söndagsmorgon vaknade jag försänkt i grubbel över ordet troglodyt.”

Så började en text av författaren Bengt Anderberg på *Expressens* kultursida i april 1990. Den kunde lika gärna handlat om politik, brödbak, religion, kor, filosofi eller allt däremellan.

Anderberg som på 60-talet värvades till *Expressen* av dåvarande kulturchefen Bo Strömstedt hade ett skrivande som gick vid sidan av alla etablerade kategorier. Han medarbetar i tidningen under 48 år under ytterligare tre kulturchefer och har där en direktkanal med tidningens läsare som inte går att föreställa sig idag.

Redan tidigt efter debuten 1945 började Bengt Anderberg skriva artiklar i magasin och dagstidningar. Man läste honom i Aftontidningen*, tidskriften* 40-tal, Sesam, Smålandsposten *och från 60-talet i* Expressen. *Okänd fotograf.*

Texterna rasslar in. Under samma månad krattar Anderberg familjegraven och hittar ett tåben, förmodligen från farmor, ger läsarna recept på inlagda rödbetor, definierar ordet 'gerilla' apropå en artikel om de amerikanska truppernas framfart i Vietnam, ser solen gå ner över Länsmansgården och skriver av sig vreden 25 år efter Treblinka.

Han ser en sparv flyga in i ett äppelträd och påminns om en dikt han läste under kriget. Jagar flyghavre i ett hav av böljande korn. Översätter en dikt av Bundahis från 500 f Kr som han tycker att *Expressens* läsare bör få del av.

Anderberg tar sig an uppdrag på sitt eget sätt. När han 1962 ska besöka nöjesfältet Liseberg för *Expressens* räkning och skriva om sina intryck därifrån kommer han bara till grinden:

> ”Förra gången (jag var på Liseberg) var jag ung, nyförlovad och beredd att gå genom eld och vatten. Nu, med samma kvinna vid min sida, måste jag tyvärr konstatera att jag inte längre lever i samma beredskap. Modet föll, jag kunde inte förmå mig att gå genom grinden.”

Anderberg skriver naturligtvis en läsvärd artikel om nöjesfält ändå.

Oförliknelig recensent

Hans sätt att kommentera böcker liknar ingen annans. ”Här finns ett yttrande om citronmeliss, vilket inte bör få stå oemotsagt”, börjar en recension av professor Knut Faegris bok *Kryddor i köket och världshistorien*, där professorn hävdar att den enda förnuftiga användningen av örten är som dekoration i sköljkoppar.

Anderberg skriver: ”Låt oss för tillfället bortse från den dåliga svenskan … men professorn har alltså aldrig kommit ut i sin trädgård en sommarmorgon, nupit tre blad från ståndet av citronmeliss till vänster om köksdörren, gnuggat sönder bladen mellan handflatorna, kupat händerna framför ansiktet och andats in … så att näshålan med dess bihålor, hjärnskålen med dess tankevärldar och minnen, ja hela människan har förvandlats.”

Anderbergskare är det svårt att vara.

Han kallar Evert Lundströms Göteborgs-roman *Kära lilla London* ”ett imponerande kraftprov, i den meningen att det måste ha krävts en otrolig sinnesstyrka och en lika otrolig kondition för att skriva dess 311 mördande jämntjocka, jämngråa sidor.”

Om diktsamlingen *Sent i livet* av Anders Österling: ”Uppriktigt sagt; hade jag varit lektör skulle jag avrått från publicering.” Om en antologi med 28 nya poeter: ”Ja, naturligtvis är det bättre att man ger ut för mycket poesi än för litet, bland annat har poeten själv en oändlig nytta av att se sin dikt i tryck och bli varse att han är naken.”

En sådan skribent får naturligtvis mothugg på kultursidorna och Anderberg svarar gärna och frejdigt. När han får ett kungafondsstipendium 1963 och tackar nej, eller möjligen kan tänka sig att använda pengarna för att bekämpa monarkin, attackeras han av hovet. Och svarar: ”Svenska hovets överceremonimästare Joen Lagerberg, talesman för en herrskapsklubb som sedan urminnes tider finansierat sig helt enkelt genom att pungslå oss vanliga medborgare … han förklarar att mitt offentliga avböjande av ett Kungafondsstipendium och min idé att det skall användas till antirojalistiska ändamål är ’ovanligt dumt’ samt ’en ohövlig gest’. Jag dröjer dröjer blott en sekund vid … tanken på den storartade hövlighet varmed kungahusen alltid tar emot undersåtarnas pengar.”

Rösten som publicist är viktig för författaren. Efter en operation i högra handen kan han inte skriva på en månad:

> ”Det var värre än allt annat jag hade varit med om i förbudsväg. För mig är det lika naturligt att skriva som att andas, skriva är det enda jag kan, ingenting blir verkligt för mig annat än genom skriften.”

Gränslös folkbildare

Bengt Anderberg är också folkbildare. Allt intresserar honom och uppslagsböcker kan han inte få för många av. ”Sannerligen, den som har *Bibeln* och *Nordisk Familjebok*, han vandrar inte ensam genom världen.” Uppslagsverkens texter ser han som poesi. ”Det är inte många (diktare) som kan mäta sig med

författarna till *Nordisk Familjeboks* andra upplaga … tvånget till koncentrerade beskrivningar gör språket så oerhört mättat och associationsrikt."

Han talar en mängd språk, från hebreiska till latin, och läser gärna på originalspråk.

> "Det råder ingen brist på biblar i min boksamling. Där finns 14 exemplar på 9 språk som jag kan eller har en aning om, jämte ett på finska som jag tänker lära mig på 90-talet."

Och när han 1979 recenserar *Bibeln* i tidningen har han mycket att säga om Vår Herre: "En liten etterburk, nyckfull, oberäknelig, galen, småsint, knipslug, full av lögn och svek …" Och kritiserar hur Gud kör ut Adam och Eva ur paradiset: "Finns det någon mer rörande och uppskakande scen i världslitteraturen än den där Adam och Eva – skamset, nervöst med darrande fingrar – fepplar ihop var sitt förkläde av fikonlöv? Och så typiskt Gud att göra skinnkläder och sätta på dem, innan han kör ut dem ut paradiset. Han måste alltså ha slagit ihjäl ett par djur."

Luther tycker han dock om att läsa och kastar sig glatt över nyutkomna boken *Vad säger Luther?*: "Där möter man i sanning ord som har blivit kött – ord som står och stampar av kraft på raderna, lovprisar som änglar, förbannar som eldsprutande djävlar, vältrar sig av skratt som fulla bönder på marknaden, släpper brakskitar, vädjar och ber i en kärlek så rik och innerlig som moderfamnen, vacklar, stapplar och faller i en skärande förtvivlan med händerna och munnen fulla av all världens smuts."

Men Anderberg vore inte Anderberg om han inte också gått tillbaka till originalversionen och upptäckt att översättaren silat innehållet och tagit bort stycken som skulle visat Luther i dålig dager, bland annat "den historiskt sett ohyggliga anti-

semitiska smörja som Luther vräkte ur sig på äldre dar och lät trycka."

Han läser med pennan i hand, antecknar, stryker under och tar reda på det han inte kan. "Att läsa utan uppslagsböcker är som att segla med riggen." Och släpper ogärna förbi några felaktigheter. "I Michanek-Rosenblads utgåva av *Frödings brev del 1* finns ett intressant misstag", vet till exempel han som plöjt både Uppenbarelseboken 9:11 och John Bunyans *Kristens resa*.

Vad vill han med sitt skrivande? Sonen kommer och hälsar på, lång och frisk, med FNL-märke på jackan, och anklagar Anderberg för bristande radikalism: 'Vad är du för socialist, skriva om poesi! Och mat!'

Anderberg: "Jag skulle aldrig kunna skriva något stort socialistiskt arbete, jag sköter mitt underhållningsjobb."

Rannsakar sig själv 1 maj 1978. "Jag är socialist, detta var min helgdag. Vad har jag gjort för socialismen? Pinsam tystnad."

Platsen på jorden

Bengt och Astrid Anderberg pendlar länge mellan hemmet i Göteborg och semesterhuset på Bornholm.

> "Vi for till Bornholm för att se till trädgården. Den mötte oss med blommande snödroppar, vintergäck och gråa och grönlila knoppar överallt. Häckar och buskage var knöfulla med sparvar som satt och knuffade varandra i sidan och tog sig i pannan och skrek Gud sig förbarme över nästans oförmåga att lyssna och förstå – enkla, viktiga budskap, glädjebudskap för alla! … livstrasslet i ens eget bröst ville gnissla med av fröjd, bekymmer och besvär. Vattnet reste sig i brunnen och verktygen fick liv i ens hand."

Sju författare fanns med när de första 150 spårvagnarna namngavs i Göteborg 1992. Men medan Karin Boye och Evert Taube skrotats rullar Bengt Anderberg fortfarande omkring i staden. Foto: Ingrid Norrman.

Inte undra på att familjen året därpå flyttar till Bornholm för gott och ön på riktigt blir Anderbergs plats på jorden.

> ”Kvällen kommer, isande svartblå med månen på väg upp bakom de oformliga bokarna, gårdsplanens stenar gnistrar av frost, tystnad råder. Kanske är det tystnaden man saknar mest i våra vansinniga städer, härnere bor man i en katedral av frid när det har mörknat och havet lagt sig till ro. Vi lägger oss tidigt och somnar och sover så det dönar i huset.”

Från *Expressen* kommer en tjänstecykel så han kan cykla till brevlådan med sina texter. På gårdsplanen ser han ett blåmespar. ”Ingen av dem väger så mycket mer än 10 g, man skulle kunna skicka dem båda i ett brev med enkelt porto.” Upptäcker en humla, nedmjölad från topp till tå av pollen, som försöker komma åt nektarn i en petunias trånga kalk. ”Aldrig förr har jag sett någon ta spjärn mot ett blomblad.” Bromsar upp vid tre små blåklockor i backen. Stannar till och funderar vid kohagen:

> ”Kor ligger inte precis åt det intellektuella, även om det brukar finnas några svårvallade slughuvuden i varje flock. Men man kan inte vara en idisslare med fyra magar utan att ha ett rikt inre liv.”

Skriver: ”Min livsåskådning bygger på mycket enkla iakttagelser i verkligheten … jag har en utmärkt plats att betrakta världen ifrån”.

På Bornholm går han barfota. Den 19 oktober är det dags att ta på skorna igen: ”Sista barfotapromenaden för i år. Dimma eller dimmoln höljer jorden, man går i små rum. Det är alldeles stilla … Löven rasslar runt fötterna. Det känns kallt och unket, en viskning från källarlandet. Någon har gått före mig, jag ser tydliga fotspår. Verlaine eller Malmberg? Att döma av pjäxor-

Anderberg hade en livslång förkärlek för kor: ”Man kan inte vara en idisslare med fyra magar utan att ha ett rikt inre liv.” Foto: Roger Turesson.

nas storlek den sistnämnde. Här har han stannat och tänkt, avtrycken är djupare. Vad tänkte han?”

Rödsvingel och rågbröd

Jag följer Anderberg till skrivbordet, i trädgården, runt gårdsplanen, på cykeln och hör honom förkunna glädjen i att finnas här och nu:

> ”Jag skulle vilja säga att den som inte en klar och blåsig sommardag har stigit av cykeln och lagt sig raklång på rygg i en backe med rödsvingel, han har gått miste om en av livets härligaste stunder. Att se de glänsande stråna böja sig flockvis, medan de röda småaxen skälver på nästan osynliga stjälkar mot himlen och de vita molnen tycks helt nära … det är det närmaste man kan komma att flyga. Och efter en stund känner

> man också tydligt hur jorden rör sig, det omätligt stora klotet välver sig sakta bakåt under ens rygg, en rörelse som fyller hela kroppen med trygghet."

Anderberg lever i sin trädgård. Odlar vitlök och lagar purjolökssoppa. Bakar bröd och vårdar kärleksfullt sin kompost. Allt blir läsning, en del blir poesi. Som konsten att göra en filbunke: "När sensommarnatten har fällt sina mörkblå vingar, löpa bakterier tyst genom mjölken på sina små fötter och den stelnar i dess spår och syras med glädje."

Hans halvsideslånga beskrivning av ett lyckat rågbrödsbak en solig oktoberfredag 1973 är kanske den sinnligaste skildring av ett brödbak som publicerats i en svensk dagstidning. Och baket börjar inte alltid i köket:

> "Brödbakning tillhör de stora, enkla, eviga glädjeämnena. Det börjar med ett besök i kvarnen. Välj en väderkvarn och en dag med lagom blåst, så du kan gå under de väldiga vingarna och känna hur de griper tag i livets urkraft och höra hur det åldriga trämaskineriet inne i kvarnen omvandlar den till ett stadigt, nyttobringande larm … i förrådet köper du rågmjöl av första krossningen … glöm inte att klappa någon av de små katterna som kelet stryker sig mot säckar och byxben."

Även alkoholisten Bengt Anderberg tar plats i texterna:

> "Jag är alkoholist och har behövt vård så gott som en gång om året från 1950 till nu (1972). Jag har träffat hundratals alkoholister och fört ändlösa resonemang om sprit med dem, vi har varit nyktra eller fulla, hemma eller på sjukhus, ute eller inne, och aldrig har vi kommit ett steg närmare svaret på frågan: Varför super vi, fast vi vet att det går åt helvete?"

Ibland hittar Anderberg inspiration i sin sjukdom:

”Jag är just hemkommen från en resa i spritens värld. Om själva fyllan är inte mycket att säga, jag tillhör de banala fylltrattarna. Dum, sentimental, kladdig och impotent, med åren drar sig ju ölsinnet också alltmer åt det grälsjuka och simpelt elaka. Inget mer om den saken alltså. Men under abstinenstiden upplever man en del som kan vara av allmänt intresse, och det tänkte jag skriva om.”

Får sig tillsänt boken ’Att sluta dricka’ i januari 1978:

”Jag har nu varit nykter i snart fyra år och märker inte någon lättnad. Varje dag har jag att göra med en bitter eller vemodig längtan efter sprit … För mig var fyllan ett hem. Jag upptäckte mitt hemland och fann att det var obeboeligt … Man kommer ifrån spriten, men inte långt.”

Om Märta Tikkanens *Århundradets kärlekssaga*:

”De väcker minnen ur mitt eget liv. De skulle kunna vara skrivna om mig, eller om vem som helst av oräkneliga alkoholister som har äcklat, pinat och förnedrat sina närmaste.”

Den tysta hänryckningen

Själv träffar jag Bengt Anderberg 1999 för att prata om hans stora Göteborgsroman *Amorina* som precis kommit ut, den som också blir hans sista roman. Det gällde att passa på när Anderberg övertalats att lämna sitt Bornholm, det hände inte så ofta. Han trivdes inte längre i födelsestaden Göteborg, vilket han vackert skriver om för mig på GT:s kultursida. Eller som han uttrycker det: ”Storstäder gör mig bara rädd. En stad ska vara som Göteborg 1935, när det bara fanns ett trafikljus.”

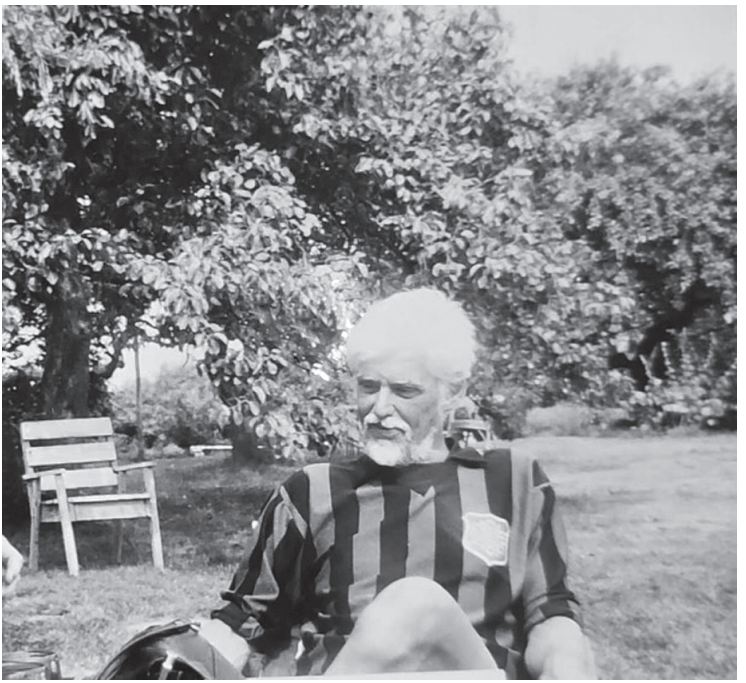
Han ogillar dessutom att resa:

”Att skaka fram på tåg är så oerhört långtråkigt, att bo på hotell så ohemtrevligt och trist, att i all hast se på sevärdheter gör en bara förvirrad. Vilken lättnad att komma hem till sin trygga

håla! Och läsa om världen i lugn och ro! För respengarna köper man naturligtvis böcker."

Både under våra samtal och i sina sista texter återkommer Anderberg ofta till döden, det kommer väl automatiskt när man blir gammal, funderar han:

"Hoppet sägs vara det sista som överger människan. Ja kanske inte det allra sista. Bitterheten och avundsjukan har också sin plats vid dödsbädden, tätt intill den döende. Ni som står här runtomkring, ni får veta hur det gick för GAIS, hur det gick med politiken och hela världsförloppet – och det får inte jag!"

Att Anderberg var Gaisare gick inte att missa. "På väggen ovanför mitt arbetsbord har jag klistrat upp en av de vackraste dikterna i svensk lyrik – sluttabellen för den första Allsvenskan, våren 1925. Så ska en allsvensk serietabell se ut", skrev han i april 1977. Foto: Nico Bergmark.

Men några tankar på livet efter döden intresserar honom inte. ”Jordelivet är för betydelsefullt för att man skulle låta det behärskas eller påverkas av sådana spekulationer.”

Och att bli snällare med åren kom inte heller på tal:

> ”Jag blir allt rödare och mer upprorisk och jag är nöjd med det. Och jag hoppas den dagen kommer när jag kan dö lika upprorisk och fräck och hädisk, annars skulle det vara för jävligt, tycker jag, att svika sin ungdoms ideal.”

20 år senare slår jag mig ner på universitetsbiblioteket i Göteborg med Anderbergs tidningstexter från 1940-talet in i nästa årtusende. Ser honom gå till storms mot hyckleri, orättvisor och förtryck eller nästa dag förvandla skuggan av en svärmarfjäril på boksidan till poesi. Och ingen kan nog bättre än Anderberg i skrift fånga känslan av den ljumma gyttja som pressar sig upp mellan bara tår i en vattenpöl efter ett regn i juli.

Är boken han skriver om eller ämnet alltför ointressant tar hans tankar krumsprång och skrivandet far iväg, men läsningen förblir lustfylld och texten inspirerande och lärorik, ofta rolig. Många fler borde även idag få chansen att upptäcka hans texter:

> ”November är den månad då havet börjar omsluta oss. En morgon efter några tunga stormdygn är det alldeles tyst. När man kommer ut, märker man att tystnaden beror på att det är mera väte än syre i luften. Fullt synliga hänger kedjor av vätemolekyler under trädens kvistar, och bortanför träden försvinner allt i vattendis, himmel, hav och jord. Man känner urtidens gälfransar när man andas.
>
> Så här var det långt före stenåldern, så här måste det ha varit när förfäderna tog sig upp på land för första gången! Lungorna fylls av levande liv, åter förnimmer man enhetens tysta hänryckning, existensens ögonblick, minnet från de dagar då inga känslans byråkrater hade börjat dilla om gudar och mystik. Fina vattendroppar betäcker handen när den vidrör den

vattentäckta stenen. Från åkern kommer en lukt av gödsel, jord och rök, den kommer som en stor lurvig våt hund på leriga tassar. Förtroligt stannar den och blåser ut lite ånga ur näsborrarna."

Ingrid Norrman började sin journalistiska bana 1977 på Smålands Folkblad i Jönköping (nedlagd), fortsatte 1982 på Arbetet Väst i Göteborg (nedlagd), värvades till GT som nyhetschef 1997, utsågs till kulturchef när Expressen året därpå köpte tidningen och hann precis avsluta kultursidans stora satsning "Hela världen finns i Göteborg", 150 stora intervjuer med göteborgare födda i ett annat land, innan Expressen 2014 lade ner både GT:s kultur- och ledarsida. Hon utsågs 2015 till kulturchef på GP och gick i pension 2017. I dag är hon ordförande i Bengt Anderbergsällskapet och styrelseledamot i DELS, De Litterära Sällskapen i Sverige.

e-post: ingrid1.norrman@gmail.com

Gunnar Nygren

En presshistorisk tidsresa

"Pressemuseet Fjeld-Ljom[1]" står det på gaveln på ett ljusgrått trähus som balanserar på kanten av Hyttelva i Röros i Norge. Där producerades den lokala tidningen från 1891. Allt lämnades kvar när den flyttade 1975. I dag är huset en tidsresa tillbaka i presshistorien. Gunnar Nygren berättar.

”Det kompletta fördigitala tidningshuset” kallas det, det museum som Pressemuseet Fjeld-Ljoms Venner driver. Till skillnad från på många andra museer, så är det inte bara en samling gamla föremål som visas upp. Här finns ett fungerande tidningshus med en verksamhet byggd på den gamla blytekniken. Varje år trycks tidningar, maskinerna underhålls och nya typografer lärs upp på den teknik som försvann ur kommersiell drift för 40–50 år sedan.

Ordföranden i museets vänförening Jan Erik Øvergård visar runt och börjar på redaktionen en trappa upp. Där satt redaktionen och expeditionen för annonser och abonnenter. Tidningens grundare Olaf O Berg gick under namnet ”Trycka-

[1] Ljom i Fjeld-Ljom betyder eko.

Fjeld-Ljom tog över en gammal snickerifabrik vid Hyttelva 1891. Där ligger nu museet – ett komplett fördigitalt tidningshus. Foto: Gunnar Nygren.

ren" och hade fått sparken från en lokaltidning för att han var för radikal. Han fortsatte som tryckare och startade den egna tidningen 1886 under mottot "Dra fram i lyset alt muggent og halvråttent". Lokala annonser och lokala nyheter blev en framgång i den fyrsidiga tidningen. Olaf O Berg dundrade mot den lokala makten ända tills han fick nog av "det förbannade rövhålet" Röros och sålde tidningen 1903.

Mekaniska underverk

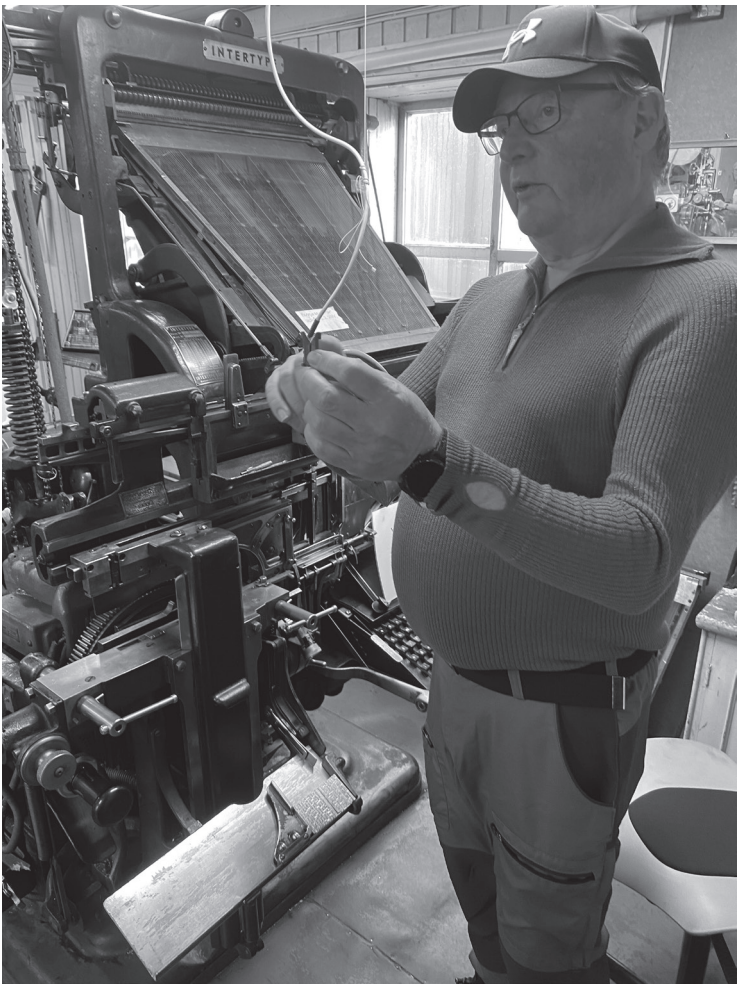
Jan Erik Øvergård arbetade på Fjell-Ljom som journalist åren 1973–75. Han kommer väl ihåg de olika avdelningarna: annonser, prenumerantregister och ekonomi samsades i ett rum och längst in fanns fotolabbet som man nu byggt upp igen. Klichémaskinen står fortfarande intill mörkrummet.

– 1920 genomförde man en modernisering av tidningen, berättar han. Då fick tidningshuset det utseende det hade fram till 1975. Redaktionen flyttade upp en trappa och man ersatte handsättningen med en sättmaskin. En handsätterska klarade 1 500–2 000 bokstäver i timmen, på en Linotypemaskin kunde typografen göra 5–6 000 bokstäver i timmen.

– Redaktionens flytt till andra våningen kan man se som en symbol för att skillnaden mellan tekniska avdelningen och redaktionen blev tydlig. Typograferna fick en stark självmedvetenhet, de bestämde om tidningen skulle komma ut eller inte.

Jan Erik Øvergård visar de två sättmaskinerna, en Linotype och en Intertype. De är mekaniska underverk som började utvecklas under 1880-talet och dominerade dagspressen i nästan hundra år:

Typografen satt vid ett tangentbord, och när tangenterna trycktes ner föll matriser med bokstäver ner och bildade till slut en rad. Då fylldes matriserna med flytande bly, och en rad gjuten i ett stycke bildades. Raderna lades till varandra, medan

Jan Erik Øvergård visar upp den lilla matrisen för en bokstav. Sättmaskinen lägger matriserna samman till en rad, som sedan gjuts i bly. Foto: Gunnar Nygren.

matriserna åkte upp i maskinen och automatiskt sorterades in i rätt kanal av matriser. Blyet smältes ner och återanvändes när tidningen var tryckt.

I sätteriet finns även en Ludlowmaskin som satte rubrikerna i gjutna rader. Rubriker, brödtext och klichéer för bilder gick sedan till ombrytningen där allt lades ihop i en tryckform till en färdig sida. Under ombrytningsbordet finns sättkaster med alla de klassiska typsnitten, från Bodoni till Goudy och Helvetica.

– Vi har över 70 sättkaster, lådor med uppåt hundra fack i varje. Det var viktigt för tidningen att ha olika typsnitt för att skilja ut annonserna. Eller för andra tryckuppdrag vi fick.

Ragnar Løkken är en av åtskilliga gamla typografer i Pressemuseet Fjeld-Ljoms Venner, men själv arbetade han på den lokala konkurrenten Arbeidets Rett i Røros. Här visar han upp en Ludlow rubriksättningsmaskin. Foto: Gunnar Nygren.

Yngre krafter

Sätteriet på Fjeld-Ljom användes fram till 1975, och maskinerna fungerar fortfarande tack vare att gamla typografer i vänföreningen underhåller och lagar maskinerna. Varje år produceras en ny tidning för vänföreningen, både i sätteri och på den italienska planpressen i rummet intill. Jan Erik Øvergård visar den engelska utgåva som ligger i pressen, sidan ett och fyra är tryckta, sedan får man vända på bunten och köra sidorna två och tre. Till slut viker och falsar pressen tidningen, och därefter är den klar att delas ut till utländska besökare.

I sättkasterna finns många av de klassiska typsnitten i storlekar mellan sex och 60 punkter. 70 sättkaster ger sätteriet goda möjligheter att variera typografin. Foto: Gunnar Nygren.

Vänföreningen är med i ett europeiskt nätverk av typografiska museer, och de internationella kontakterna blir fler.

Pressemuseet Fjeld-Ljom är en del av kulturarvet, betonar Jan Erik. Både det materiella kulturarvet med maskiner och

miljö, men också det immateriella med all den kunskap som krävs för att fortsätta producera med blyteknik. Men många av de gamla typograferna i föreningen börjar bli till åren.

– Utan yngre krafter kommer vi förr eller senare att stå utan yrkeskunniga. Därför är rekrytering och utbildning kanske den viktigaste uppgiften för vänföreningen, säger Jan Erik. Vi ser också ett ökande intresse hos den yngre generationen för den gamla tekniken.

Vid ombrytningsbordet ligger några typometrar med de grafiska måttskalorna, en stållinjal med en hake i ena sidan för att justera avstånden i tryckformen. Jag känner igen dem från 1980-talet då sätterierna fortfarande fanns kvar, även om de då oftast hade gått över till det som typograferna ironiskt kallade ”pappslöjd” – originalmontering på pappark för offsettryck, alltså. Jan Erik tar upp typometern och skrattar:

– Här på sätteriet fick vi journalister hålla fingrarna borta, det var bara typografer som fick röra det som var i produktion. Annars kunde man få ett slag med typometern över fingrarna…

När hela tidningsproduktionen digitaliserades i början på 1990-talet försvann sätterierna och med dem typograferna och deras yrkeskunnande. Tidningen Fjeld-Ljom gick i konkurs 1979, några år efter flytten från Hyttelva. Men på 1990-talet startade den igen som veckotidning, och slog upplagerekord 2024 med 2 919 prenumeranter. Tidningen har numera också en nyhetswebb och producerar både podcast och video. Namnet är också moderniserat utifrån dagens stavning och den nya tidningen heter Fjell-Ljom.

Lokaljournalistiken lever vidare i det digitala samhället – samtidigt som den gamla tekniken och det gamla yrkeskunnandet finns kvar på Pressemuseet Fjeld-Ljom.

- Mer information om Pressemuseet Fjeld-Ljom finns på https://fjeld-ljom.no/. Ett par gånger varje år ordnas öppet hus då produktionen är igång.

Gunnar Nygren är professor emeritus i journalistik vid Södertörns högskola. Han har forskat om medieutveckling sedan slutet av 1990-talet, särskilt när det gäller lokala medier i olika former. Han har också skrivit om journalistiska yrkesroller och journalistiskt arbete i tider av förändring.

e-post: gunnar.nygren@sh.se

Peter Dahlén

Prins Wilhelm som radiopionjär

Radiotjänst, *Svenska Dagbladet* och den tidiga föredragsverksamheten

En "verklig succès". Det var ett översvallande omdöme bland många om det föredrag med vilket prins Wilhelm i februari 1925 som första kunglighet framträdde i det då alldeles nya svenska radiomediet. Det handlade om hans sista forskningsexpedition till Afrika, och det följdes i november samma år av ett andra – "Kring sommarens kungabesök i Finland". Båda var, konstaterar Peter Dahlén, goda exempel på såväl den furstlige talarens förmåga att fängsla sina lyssnare som rundradions folkbildande programpolitik.

Efter en inledande osäkerhet kring hur det nya, mäktiga radiomediet skulle användas kom Europas kungahus att så sakteliga ta radion i bruk. I England hade BBC startat sin verksamhet senhösten 1922, och den 23 april 1924, på Saint George's Day, sände BBC kung George V:s invigningstal vid öppnandet av

”British Empire Exhibition” i Wembley Park i London. George V blev därmed den första brittiska monarken som framträdde i radio inför sina undersåtar.[1] I juli 1924 radierades till samtliga engelska stationer kung George V:s tal vid invigningen av katedralen i Liverpool.[2] Däremot fick inte den engelske kungens trontal i januari 1924 utsändas i radio, eftersom ett sådant tal ansågs falla inom de politiska uttalandenas sfär och politiska tal inte fick spridas via rundradio enligt beslut i kabinettet, eftersom ett trontal utarbetades av ett politiskt parti som uttryck för detta partis åsikter.[3] Många ministrar hyste den bestämda meningen att det första tal av konungen, som skulle spridas per rundradio, inte borde röra sig om någon fråga av vital betydelse för landet och inte på något sätt bära prägeln av något bestämt partis åsikter.

I Norge debuterade kung Haakon VII framför radiomikrofonen söndagen den 1 augusti 1926 – på tolvårsdagen av världskrigets utbrott – då han vid Fredriksvern i Stavern invigde en minneshall för att hedra de sjömän som under kriget offrade sina liv ombord på norska handelsfartyg.[4] Sändningen blev även en sensation i svensk radio. De som strax efter kl. 13 ställde in sina radioapparater för att lyssna till det utannonserade vaktombytet och vaktparadens konsert på borggården i Stockholm överraskades av att i stället få höra norska stämmor. I sista stund hade Radiotjänst fått underrättelse om att stationen i Oslo skulle sända från evenemanget med start kl. 13, och genast gått i författning om högtidlighetens reläande – återutsändning – även från svenska stationer. Efter musik av Grieg,

---

[1] *Radio-Bladet* nr 9, maj 1924, s. 1. https://en.wikipedia.org/wiki/British_Empire_Exhibition.

[2] *Radio* nr 11, 1924, s. 4. *Svenska Dagbladet* 27/7 1924, s. 11. *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 45.

[3] *Dagens Nyheter* 13/1 1924, s. 12.

[4] *Svenska Dagbladet* 2/8 1926, s. 5. I Dahl 1999, s. 96–97 står felaktigt att invigningen skedde 31 juli.

tal av präst och andra fick de svenska lyssnarna höra den norske konungen tala med distinkt stämma och sin danska brytning. Kungatalet följdes av den norska nationalsången ”Ja, vi elsker” unisont sjungen, varefter den svenska utsändningen bröts.[5]

I Danmark radiodebuterade kung Christian X, äldre bror till kung Haakon VII, först den 3 december 1933. Monarken var då 63 år och det danska statsradiomonopolet var verksamt på sitt åttonde år. Kungens tal var inbäddat i en 30-minuters julsändning. Det sändes i nationell dansk radio, men samtidigt också med kortvåg till Nordamerika via den brittiska Rugby-sändaren i samarbete med BBC och Columbia Broadcasting System, riktat speciellt till danska och isländska immigranter i USA; Christian X var även kung av Island.[6]

I Sverige tvekade kung Gustaf V inledningsvis att tala i radio. Debuten kom vid rundradieringen av Svea Livgardes 400-årsjubileum på Ladugårdsgärde (Gärdet) i Stockholm 5 september 1926. Mikrofonen var gömd i ett dekorativt blomsterarrangemang på en stolpe med fanor framför hästen som kungen satt på.[7] Kanske blev det lättare för majestätet att tänka bort de hundratusentals radiolyssnarna när han inte såg mikrofonen. Kung Gustaf kom med tiden att bli en van radiotalare.

Den första svenska kunglighet att tala i radio var dock inte konungen utan den yngre av hans söner, prins Wilhelm. Det skedde den 11 februari 1925, knappt sex veckor efter den officiella radiostarten nyårsdagen 1925. Titeln på föredraget var *Med svenska zoologiska expeditioner till Afrikas hjärta*. I november 1925 höll prins Wilhelm ett andra radioföredrag, *Kring sommarens kungabesök i Finland*.

---

[5] *Stockholms-Tidningen* 2/8 1926.

[6] Marklund 2017, s. 339.

[7] *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 95. *Svenska Dagbladet* 6/9 1926, s. 3.

Denna artikel behandlar dessa prins Wilhelms båda föredrag och de programpolitiska, organisatoriska och materiella villkoren vid rundradiostarten.

Folkbildning i högsätet

”Det var från första stund klart, att rundradion så som ingen annan uppfinning efter boktryckarkonsten kunde bli en faktor i bildningens tjänst, och att därför en rationell föredragsverksamhet utgjorde en av Radiotjänsts mest ansvarsfulla och maktpåliggande uppgifter”, fastslås det i den digra och kunskapsrika boken till Radiotjänsts femårsjubileum 1929.[8]

När AB Radiotjänst i maj 1924 höll de första, bolagsbildande sammanträdena och drog upp de programpolitiska riktlinjerna för verksamheten inför sändningsstarten 1925 fastställdes sålunda, att avsikten med rundradioverksamheten var att ”skapa en kulturell institution i folkbildningsarbetets och folkuppfostrans tjänst utan att därför förbise det förströelsemoment, som givetvis också har sin plats i rundradioprogrammen” samt att ”söka ordna ett intimt samarbete dels med vissa statligt och kommunalt understödda musikinstitutioner såsom Kungl. Operan, Konsertföreningen och Musikaliska Akademien, dels med Folkbildningsförbundet och Arbetarnas bildningsförbund m. fl. dylika för folkbildningsarbetet intresserade institutioner”.[9] Redan hösten 1924 hade överenskommelse om visst samarbete träffats med Konsertföreningen i Stockholm. Med Kungl. Teatern (Operan) kom Radiotjänst i kontraktsförbindelse i februari 1925.[10]

Det stod alltså från början klart, att föredrag och den klassiska musiken skulle bli bärande inslag i det nya mediets utbud som en del av befolkningens bildning och estetiska – smak-

[8] *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 104–105.
[9] SR, Dokumentarkivet, Styrelseprotokoll 28/5 1924, Bil. 3.
[10] *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 58.

mässiga – uppfostran.[11] Noteras kan, att Riksidrottsförbundet eller enskilda idrottsförbund, alltså landets kanske största folkrörelse, inte kom på tal vid radiostarten utan att det var den borgerligt förankrade så kallade högkulturen samt folkbildningsarbetet som skulle legitimera verksamheten.[12]

I samverkan med Stockholms Arbetareinstitut anordnade Telegrafverkets försöksstation redan på våren 1924 sexton offentliga radioföreläsningar med publik. De ägde rum på lördagar under tiden 9 februari–31 maj.[13] Den förste föreläsaren i serien var redaktör Torsten Fogelqvist, som talade över ämnet Jonathan Swift och hans *Gullivers resor* och som ”kunde göra sig väl hörd”.[14] Efteråt bjöds åhörarna på andra akten ur *Carmen*. Karin Nordberg (1998) skriver i sin doktorsavhandling *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*, att Radiotjänst visade vilka institutioner man ville att radion skulle associera sig till genom att först installera mikrofoner i Stockholms Arbetareinstitut och landets kyrkor.[15] Detta fungerade som argument mot dem som hade varnat för att radion skulle gå nöjesindustrins ärenden.

De första provsändningarna

På våren 1922 hemställde Telegrafstyrelsen, att Svenska Radioaktiebolaget (SRA), allmänt benämnt Svenska Radiobolaget, och Elektriska aktiebolaget AEG ville ställa ett antal rörmottagare för rundradioändamål till styrelsens förfogande för försök med rundradio.[16] Svenska Radiobolaget hade bildats 1919 av fem svenska företag med affärsintresse för den då nya radiotekniken, bland dem AGA, ASEA och L M Ericsson, i syfte

[11] Björnberg 1998, s. 21–22.
[12] Dahlén 1999, s. 74–75. Se även Elgemyr 1996, s. 79–87.
[13] Ginsburg och Hahr 1948, s. 63.
[14] *Svenska Dagbladet* 10/2 1924, s. 8. *Radio-Bladet* nr 3, 1924, s. 3.
[15] Nordberg 1998, s. 41, 89.
[16] Ljungqvist 1949, s. 81.

att bedriva experiment och utveckling inom området. Apparaterna erhölls under hösten 1922 och sattes upp hos Tidningarnas Telegrambyrå (TT) och några tidningsredaktioner samt hos ett antal av försöken intresserade mer eller mindre officiella personer, bland dem regeringsmedlemmar.[17]

På Telegrafverkets undervisningsanstalt för radiotelegrafister fanns en av Svenska Radiobolaget levererad rörsändare, som användes för kommersiell telegraftrafik. Den apterades för telefoni, och med början 7 september sändes därifrån grammofonmusik (en mikrofon ställdes vid grammofonens tratt) och programprestationer, som utfördes i ett litet rum på stationen vid Malmskillnadsgatan 19 B, eller överfördes från olika platser ute i staden över telefonledningarna.

Den 15 december 1922 blev Telegrafstyrelsens ”med all hemlighetsfullhet omgivna experiment med rundradio, utförda vid Telegrafstyrelsens undervisningsanstalt på Malmskillnadsgatan och hittills endast avsedda för ett utvalt antal med mottagningsapparater utrustade personer”, för första gången tillgängliga för en något större publik. Den sedvanliga aftonunderhållningen från undervisningsanstalten kopplades då till en med högtalare försedd mottagningsapparat i ingenjörsakademins stora sal på Grevturegatan, där ett sammanträde hölls för bildandet av Svenska Radioklubben.[18] Cirka 400 personer fick därvid stifta bekantskap med rundradion, även om sändningen, som innehöll ett kort föredrag av civilingenjör Einar Malmgren på undervisningsanstalten och ett stycke ur *Carmen*, hämtad direkt från Operans kvällsföreställning, var bristfällig med störningar.

Sändningarna kom nu i bruk för ”demonstrationer för allmänheten, yrkeskorporationer, arbetslösa och för välgörande ända-

[17] Hadenius 1998, s. 18. Ljungqvist 1949, s. 81. Holmberg 1949, s. 110.
[18] *Svenska Dagbladet* 16/12 1922, s. 3 och 31/12, s. 14.

mål", exempelvis under *Stockholms-Tidningens* uppmärksammade radiodagar i december 1922, skriver Telegrafstyrelsens Seth Ljungqvist. På *Stockholms-Tidningens* kontor hade placerats en mottagare där allmänheten – för en krona till julved åt fattiga – kunde lyssna till utsändningar av grammofonmusik från Telegrafverkets försöksstation, i en av de första försöksutsändningarna för en bredare publik.[19]

Samtidigt med Telegrafstyrelsen började Svenska Radiobolaget med egna provsändningar. Dess chef Ivar Wibom hade vid ett besök i London stiftat bekantskap med det nya mediet och efter hemkomsten till Stockholm började han omedelbart söka intressera folk för den nya märkvärdigheten. En liten sändare byggdes och uppställdes i chefens arbetsrum vid Alströmergatan 12 på Kungsholmen i Stockholm, där de hade sin tillverkning, och därifrån utsändes på hösten 1922 deras första program i etern.[20]

Från sommaren 1923 sände Svenska Radiobolaget nästan varje vardagskväll rundradiounderhållning från sin försöksstation vid Alströmergatan 12, där det också senast från april månad hade haft en affärslokal med "radiomaterial för amatörer".[21] Programmen, som bara till liten del bestod av grammofonmusik och till desto större av musikstycken på piano, violin och dragspel, "utförda av goda förmågor", började i allmänhet mellan kl. 20 och 21 och fortsatte till bortåt 22.30.[22]

---

[19] Ljungqvist 1949, s. 81. Sundin 1990, s. 26.

[20] *Svenska Dagbladet* 9/2 1943, s. 7, om Ivar Wibom som fyller 60 år.

[21] Hadenius 1998, s. 25, påstår felaktigt att "SRA och telegrafstyrelsen började 1923 att mera reguljärt sända program från en permanent studio på Malmskillnadsgatan". De hade alltså egna studior på Alströmergatan respektive Malmskillnadsgatan. Annons för Svenska Radioaktiebolagets affärslokal i *Svenska Dagbladet* 16/4 1923, s. 9.

[22] *Svenska Dagbladet* 4/6 1923, s. 9.

I *Svenska Dagbladet* gav man i juni 1923 Svenska Radiobolaget stort beröm för de ”båda rundradiokonserter” som under den gånga veckan sänts från deras försöksstation.[23] Tidningen ansåg att de markerade

> ett avgjort framsteg utöver vad som förut presterats från rundradiostationer här i landet. Den störande maskinton, som bl. a. var så välbekant under undervisningsanstaltens första rundradioförsök, har hörbarligen i hög grad borteliminerats hos Svenska radios sändare och ljudstyrkan är mera likformig över hela tonomfånget än man annars varit van att höra.

Under några veckor i september 1923 upphörde Svenska Radiobolagets sändningar av affärsmässiga orsaker, och bolaget slog sig samman med de större firmorna i el- och speciellt radiobranschen för den fortsatta rundradioverksamheten, vilken samtidigt därmed utvidgades och förbättrades.[24] Då deras radiokonserter återupptogs i oktober var det därför med betydligt bättre tekniska anordningar. Konserterna kom att hållas tre kvällar i veckan – med dansmusik varje torsdag – och för desamma hade engagerats 6 à 7 man från Konsertföreningen under ledning av intendenten och sedermera Stimchefen Eric Westberg.[25] Söndagskvällarna reserverades dels för solistuppträdanden med sång och musik, dels för ett barnprogram med sagoläsning och kanske något annat.

I november 1923 lyckades Telegrafstyrelsen anskaffa sin första för rundradioändamål särskilt konstruerade radiosändare, av märket Western Electric. Den installerades i undervisningsanstaltens lokaler, där samtidigt den första ljuddämpande studion inreddes. Sändningarna blev nu permanenta och kvalitativt bättre. Telegrafstyrelsen och Svenska Radiobolaget

---

[23] *Svenska Dagbladet* 18/6 1923, s. 13.
[24] *Svenska Dagbladet* 27/9 1923, s. 10.
[25] *Svenska Dagbladet* 29/11 1923, s. 14.

alternerade genom att sända på olika dagar, ibland också under samma kväll.

Svenska Radiobolagets förste hallåman (programpresentatör) var en av bolagets underchefer, Hjalmar Carlsson, senare sekunderad av ”en ovanligt lång ung man vid namn Sven Jerring”.[26] Jerring debuterade den 2 december 1923 som programledare i de radioaftnar Åhlén & Åkerlund då påbörjade på söndagar kl. 19–21 över Svenska Radiobolagets försöksstation.[27] Jerring arbetade vid denna tid med förlagets veckotidningar, och hade där bland annat skrivit om radio.[28]

Svenska Radiobolaget hade fördelen att finansiellt understödjas av representanter för det fabrikant- och försäljarintresse, som sedermera – utan framgång – ingav ansökan om rätt att bedriva rundradiorörelse. Telegrafstyrelsen fick till viss del lita till det reklamintresse som fanns för utsändningarna.[29] Programmen från Telegrafverkets försöksstation bestod av sång- och musikunderhållning, föredrag, kåserier och uppläsningar. I många fall bekostades de av affärs- och tidningsföretag mot att stationen vid sändningens början och slut nämnde den arrangerade firmans namn.[30] Ernst Rolfs radiodebut skedde exempelvis den 26 januari 1924, då han sjöng ett par kupletter i ett program anordnat av familjetidningen *Vårt Hem*. Den 1 juni samma år hördes Karl Gerhard första gången i radio vid utsändningen från hans sommarrevy på Folkan, ”Säg det med toner”. Utsändningen var arrangerad av *Dagens Nyheter*.[31]

Radion fick också stöd från kungligt håll, meddelades det i februari 1924: ”Radion har nu nått så långt upp på samhälls-

[26] *Dagens Nyheter* 3/12 1963, s. 15, rubrik ”Jerring 40 år i radio”.
[27] *Dagens Nyheter* 1/12 1923, s. 11. *Radio-Bladet* nr 1, 1923, s. 1. Åkerlund 2017, s. 64.
[28] Jerring 1944, s. 12–18.
[29] Ginsburg och Hahr 1948, s. 29. Hadenius 1998, s. 18.
[30] Mattsson 1949, s. 101.
[31] Mattsson 1949, s. 105.

stegen den kan komma, sedan även majestätet själv skaffat sig en inventiös mottagare på Stockholms slott, vars underhållning i form av svensk och engelsk rundradio han säges med stor förnöjelse avnjuta."[32] Ännu tidigare var kronprinsen, som här hade hunnit lägga sig till med en apparat nr två. Bland utanför slottet boende medlemmar av kungahuset var också kungens bror, prins Carl med familj radioägare.

Även riksdagen hade vid samma tid ådagalagt sitt radiointresse genom att låta sätta upp en stor mottagare med högtalare i sammanbindningsbanan "till välbehövlig omväxling långa debattdagar mellan slagen i kamrarna och vid brädspelsborden".[33]

Premiär för Radiotjänst

Svenska Radiobolaget fortsatte sina sändningar till början av november 1924, varefter de övertogs helt av Telegrafverkets försöksstation, då det stod klart att Telegrafstyrelsen skulle ansvara för rundradioverksamheten. En av de sista regeringshandlingar som statsminister Ernst Tryggers ministär utfärdade var att genom ett Kungl. brev, daterat den 3 oktober 1924, bemyndiga Telegrafstyrelsen att med Aktiebolaget Radiotjänst sluta ett avtal angående rundradiorörelsens ordnande i Sverige.[34] Det var alltså Telegrafstyrelsen och inte kommunikationsdepartementet som var avtalsslutande part med Radiotjänst. Den 31 december 1924 skedde den sista provutsändningen från Telegrafverkets station på Malmskillnadsgatan.

Dagen efter radiostarten, den 2 januari 1925, fanns i *Dagens Nyheter* en stort uppslagen artikel med rubriken "Landets rundradioverksamhet nu högtidligt omhändertagen av aktiebolaget

[32] *Svenska Dagbladet* 11/2 1924, s. 9.
[33] Samma.
[34] *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 23, 45.

Landets rundradioverksamhet nu högtidligt omhändertagen av aktiebolaget Radiotjänst.

En festkonsert för Stockholm, Göteborg och Malmö. Med tal av generaldirektörerna Rydin och Södermark.

Generaldirektörerna Herman Rydin och Per Södermark inviger AB Radiotjänst vid dess premiärsändning 1 januari 1925. Dagens Nyheter *2 januari 1925.*

Radiotjänst".[35] Artikeln beledsagades av bilder på Telegrafstyrelsens chef, generaldirektör Herman Rydin och ordföranden i AB Radiotjänsts styrelse, generaldirektören för Statskontoret Per Södermark där de håller tal framför mikrofonen. Radiolyssnarna fick höra Rydin å Telegrafstyrelsens vägnar överlämna rundradioverksamheten i Sverige till det nya bolaget.

Telegrafstyrelsen skulle nu handha allt som hade med tekniken och distributionen av programmen att göra, medan Radio-

[35] *Dagens Nyheter* 2/1 1925, s. 1.

tjänst hade till uppgift att anordna och bekosta (av tilldelade licensmedel) programverksamheten samt underhålla studiolokaler vid de stationer, där Telegrafstyrelsen eller programbolaget ansåg sådana vara nödvändiga.[36] Telegrafstyrelsen blev även representerad i Radiotjänsts styrelse, samt skötte licensuppbörden och utbetalningen av medel till programbolaget, det vill säga Radiotjänst. Telegrafstyrelsen var överordnad Radiotjänst.

Antalet radiolicenser var vid årsskiftet och rundradiostarten 1925 uppe i närmare 40 000. Det beräknades att varje apparat hade minst tre lyssnare.[37] Licenstalet och antalet lyssnare steg dock snabbt, och det fanns säkert mörkertal.

Programpolitiska direktiv

I Södermarks deklaration av Radiotjänsts programpolitik vid nyårsdagens festsändning framgick, att man huvudsakligen skulle komma att göra sin ”insats i folkuppfostran” genom att anordna föredrag och föreläsningsserier i olika ämnen, ”enligt riktlinjer som under de närmaste veckorna skola i detalj utföras i samråd med pedagogiska auktoriteter”.[38] Bland annat ämnade man under premiårets lopp anordna en rad populärhygieniska och populärmedicinska föredragsserier, med början 5 januari, då den kände barnläkaren professor Wernstedt skulle inleda en föreläsningsserie om barnavård och sedan fortsätta med en föreläsning i veckan under januari och februari. Det var Radiotjänsts första föredragsserie.[39] Även enstaka föredrag i aktuella ämnen ”skola vi icke försumma att anordna”, klargjorde Södermark, som blev så gripen av stundens betydelse

[36] Elgemyr 1996, s. 118–119. Hadenius 1998, s. 34. *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 48.
[37] *Svenska Dagbladet* 3/1 1925, s. 7.
[38] *Dagens Nyheter* 2/1 1925, s. 6.
[39] *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 127.

att han när han avslutat sitt tal på stående fot och utan ackompanjemang sjöng ”Du gamla, du fria” (han hade tillhört kören Orphei Drängar). ”Det var en lika oväntad som effektfull avslutning på talet innan Sven Jerring annonserade Schuberts ofullbordade”, skriver Nils-Olof Franzén.[40]

När Radiotjänst började sin verksamhet överfördes programmen från Stockholm till sändarna i övriga landet i telefonkablar, som antingen gick under jord eller i luften.[41] Hela festprogrammet vid radiostarten 1 januari 1925 överfördes alltså telefonledes till de andra statliga utsändningsstationerna i Göteborg och Malmö, vilkas radiopublik fick vara med om evenemanget.[42]

Enligt uppgift i Nordberg (1998) var Wernstedts – planerade – inledningsföredrag om barnavård 5 januari 1925 det första föredrag som sändes av Radiotjänst.[43] I själva verket blev det inställt till följd av ”mellankommet hinder”.[44] Därmed kom i stället *Föredrag av d:r Olof Rabenius om Mozarts ”Enleveringen ur seraljen”* dagen efter, den 6 januari, Trettondagen, kl. 19.30–20.00 att bli det första föredraget i Radiotjänsts regi.[45] Rabenius’ föredrag följdes direkt efteråt av *Första akten av ”Enleveringen ur seraljen”, utsänd från Operan*, kl. 20.00–20.55. Detta var starten. Ett stort föredrag varje kväll var regel under de första åren.[46]

Professor Wernstedts första föreläsning kom i stället att sändas veckan därpå, den 12 januari. Wernstedt förklarade inför starten att han hade tänkt föreläsningarna, som vardera skulle omfatta omkring 45 minuter, vilket var den generella längden

---

[40] Franzén 1991, s. 18.
[41] Wormbs 1997, s. 35–36.
[42] *Dagens Nyheter* 2/1 1925, s. 1.
[43] Nordberg 1998, s. 127–128.
[44] *Svenska Dagbladet* 7/1 1925, s. 10.
[45] Programtablå i *Dagens Nyheter* 5/1 1925, s. 7.
[46] Franzén 1991, s. 25.

på Radiotjänsts föredrag, som ”en kurs i barnavård, koncentrerad, men upptagande alla viktigare moment”.[47] Efter den sjätte och planerat sista föreläsningen i Wernstedts serie *Om barnavård*, sänd 16 februari, lades en extra avslutningsföreläsning in i programtablån 23 februari.[48]

"Medieprins" Wilhelm

Prins Wilhelm hade vid tiden för sitt första radioframträdande den 11 februari 1925 vunnit en popularitet, som på många sätt översteg den som en kunglighet automatiskt blir delaktig av. Inom stockholmskt nöjes- och sällskapsliv med litterär och konstnärlig anstrykning var han en central gestalt och för hela landets bildade publik var han känd och uppskattad som lyriker, reseskildrare, dramatiker och teaterkritiker.[49] Debuten som författare skedde redan under första världskriget med diktsamlingen *Släckta fyrar* (1916). Han utgav också flera novellsamlingar, såsom *Den gamla tallen* (1919).[50]

Som Pelle Snickars (2004) skriver i sin studie av ”medieprins” Wilhelm var denne ”nära nog offentligheten personifierad”. Ända sedan han under tidigt 1920-tal började dyka upp på landets biografdukar – framför allt i de berömda expeditionsfilmerna *Prins Wilhelms expedition till Central-Amerika* (Skandinavisk Filmcentral, 1921) och *Med prins Wilhelm på afrikanska stigar* (Svensk Filmindustri, 1922) – syntes hans karakteristiskt trådsmala persona gång på gång i den svenska, mediala offentligheten.[51]

Snickars framhåller, att Prins Wilhelm var en för svenska omständigheter ovanligt intressant mediehistorisk person:

---

[47] *Svenska Dagbladet* 4/1 1925, s. 10.
[48] *Dagens Nyheter* 23/2 1925, s. 7.
[49] *Svenska Dagbladet* 11/2 1925, s. 3.
[50] Weibull 1991, s. 136–138.
[51] Snickars 2004, s. 210–211.

”I kraft av sin börd skaffade han sig enkelt tillträde till förlag, tidningar och filmbolag. Väl där var han dock produktiv, och skrev, talade och filmade raskt in sig i modernitetens mediala offentlighet, som en person aktivt verksam inom såväl radio som film, kulturjournalistik som skönlitteratur.”[52] Som son till Gustaf V var prins Wilhelm sedan födseln en i viss mening massmedial person, men årtiondena kring sekelskiftet 1900 uppstod gradvis ett slags massmedialisering av offentligheten, inte minst i visuellt hänseende, där porträtt av den unge prinsen figurerade i massupplaga i tidens illustrerade tidningar.[53] Hans giftermål i S:t Petersburg med en rysk storfurstinna 1908 var en betydande svensk mediehändelse och 1911 gjorde filmbolaget Biograf AB Victoria ett hemma-hos-reportage hos prinsen och hans gemål. Filmmediet gjorde kungafamiljen än mer synlig – och populär.

I det allra första numret av tidskriften *Radio-Bladet*, december 1923, gladdes man åt att Åhlén & Åkerlund i sina radioutsändningar, som alltså påbörjades den 2 december 1923 från Svenska Radiobolagets station, förutom de många musik- och sånginslagen även låtit förlagets författare bidraga personligt i programmen med uppläsningar, föredrag och kåserier. Och, fortsätter *Radio-Bladet*: ”Även prins Wilhelm ställes i utsikt. En prins! Det är ett tidens tecken såväl som något.”[54] Ja, det var ett tidens tecken, på samhällets tilltagande demokratisering och sociala rörlighet.

Prins Wilhelm fanns med i Radiotjänsts programtablå redan den 27 januari 1925, i en *Uppläsnings- och pianoafton* med en mängd författare och artister som medverkande.[55] Del 3 av programmet innehöll följande inslag: *Dikter av Sten Selander, Bo Bergman och prins Wilhelm (uppläsning av Anders de Wahl)*. Nils-

[52] Snickars 2004, s. 212.
[53] Snickars 2004, s. 213.
[54] *Radio-Bladet* nr 1, 1923, s. 1.
[55] Programtablå i *Dagens Nyheter* 26/1 1925, s. 5.

Olof Franzén menar att uppläsning av poesi och prosa var ”ett naturligt inslag i de många försök som gjordes att till radion överföra den form av soaréer som var vanliga vid denna tid”, och att nämnda *Uppläsnings- och pianoafton* är ett gott exempel på det.[56]

I *Svenska Dagbladet* tyckte man att Anders de Wahls radiodebut beredde de tusentals åhörarna en angenäm afton: ”Recitatörens karaktäristiska röstmodulation var vid vissa tillfällen till och med så levande, att man rent av *tyckte sig se* skådespelaren. Särskilt var detta fallet i Strindbergs ’Stadsresan’ och ’Den gamla grinden’ av Sten Selander. I övrigt reciterade hr de Wahl dikter av prins Wilhelm och Bo Bergman.”[57] Programmet för aftonen upptog vidare ”en del glansfullt utförda pianosolon av Uno Sandelin samt en avdelning trevlig och roande allmogemusik av sex dalaspelmän”. Skådespelaren Anders de Wahl är kanske främst ihågkommen för Tennysons ”Nyårsklockan”, som han med några få avbrott läste på Skansen nyårsafton 1897–1955, första gången i en rundradiosändning 1927.[58] ”Nyårsklockan” sändes i radio redan den 29 december 1923 vid Telegrafverkets försöksstation, uppläst av operasångaren Torsten Lennartsson i ett program anordnat av *Vårt Hem* och Åhlén & Holm.[59]

Som talare torde prins Wilhelm däremot länge ha varit tämligen okänd utanför en trängre krets. Hans radiomedverkan skulle ändra på detta, eftersom varken hans eller någon annans röst kunde höras på film: det skulle dröja ett par år till innan ljudfilmen kom vid ingången till 1930-talet, vilket medförde en genomgripande omläggning av filmindustrin framtvingad just av den uppkomna konkurrensen från talmediet radio, som

[56] Franzén 1991, s. 30.
[57] *Svenska Dagbladet* 28/1 1925, s. 10.
[58] *Dagens Nyheter* 28/12 1927, s. 1. *Svenska Dagbladet* 2/1 1928, s. 9.
[59] *Svenska Dagbladet* 29/12 1923, s. 15. Mattsson 1949, s. 107.

Prins Wilhelm radiodebuterar sittande vid mikrofonen "Plättlaggen" 11 februari 1925. Bildkälla: TT Bildbyrån.

gjorde att publiken ville höra skådespelarnas röster även när de gick på bio.

"En verklig succès"

Märkligt nog nämner Nordberg inte prins Wilhelm i sin på det hela taget förträffliga avhandling om radions folkbildande roll och föreläsningshistoria fram till 1950, trots att hon, helt riktigt, påpekar att det hade stort legitimerande värde när Radiotjänsts ledning lyckades få en kunglighet eller minister som inledare till en radiodebatt: "Mediet fick majestätiskt stöd och bekräftades som ett seriöst medium, samtidigt som det styrkte idén om en allmännyttig, nationsomspännande radio."[60] Att prins Wilhelm inledningstalade i radio den 11 februari 1925

[60] Nordberg 1998, s. 89, 144.

över ämnet *Med svenska zoologiska expeditioner till Afrikas hjärta* i en serie radioföredrag anordnad av *Svenska Dagbladet* under rubriken ”Svenska forskningsresandes äventyr i främmande världsdelar”, måste rimligen ha inneburit just det, att mediet fick ett majestätiskt stöd.[61]

Om sändningen skrev tidskriften *Radio*, att radiolyssnarna bjöds

> på en verklig sensation – prins Wilhelm talade i radio. Föredraget handlade om prinsens forskningsfärder i Afrika, och framfördes på det ypperligaste sätt, som om H. K. H. ej gjort annat i sin dag än talat per radio. Rösten var distinkt och jämn och varje sats, varje ord, ja, nästan varje bokstav prononcerades tydligt och klart. Dessutom var föredraget spirituellt och underhållande och av allt att döma lagt så att hela lyssnarskaran oberoende av bildningsgrad skulle ha nytta och nöje därav. Eller med andra ord uttryckt – prinsens radiodebut blev en verklig succès.[62]

Någon inspelningsapparatur fanns inte att tillgå förrän i början 1930-talet varför allt gick ut i direktsändning. Så även för prins Wilhelm, som alltså satt och talade till radiolyssnarna i realtid, utan möjlighet till omtagningar i händelse av felsägning eller annat missöde. Anspänningen torde därför ha varit stor.

I direkt anslutning till recensionen tillfrågades prinsen hur det kändes att tala i radio, och hans svar blev att han hela tiden satt på spänn och undrade var i all världen publiken blev av: ”Jag såg ju inte en själ och inte hördes heller de där fnissningarna eller dylikt då man sade något lustigt. Så åtminstone de första minuterna var det enbart obehagligt. Sedan kändes det egentligen ingenting.”[63]

---

[61] *Svenska Dagbladet* 19/1 1925, s. 3 och 30/1 1925, s. 3.
[62] *Radio* nr 3, 1925, s. 21, av sign. Allan.
[63] Samma.

Prins Wilhelm saknade sålunda publiken, tyckte inte att han på något sätt kom i kontakt med lyssnarna – ”ett tag satt jag t.o.m. och funderade på att här sitter jag och läser, men så är det kanske ingen människa som hör ett ord, och det kändes ju lite ledsamt. Så småningom greps jag ju helt av mitt ämne och tyckte det var mycket intressant och roligt att tala för en så stor publik.” Klockan glömde han totalt bort: ”Det hela gick så fort, men då jag nu efteråt fått höra att man tydligt uppfattat vad jag sade, gläder det mig enbart att ha fått vara med om det synnerligen intressanta försöket.”

Prinsen fick så frågan om det var trevligare att tala till publiken direkt än att tala genom radio, på vilket han uppriktigt svarade: ”Ja, det är naturligtvis trevligare stå ansikte mot ansikte med publiken, man har den då liksom mera i sin hand, men det är ju ändå roligt att kunna på en gång nå så många människor med sin röst, och jag kan ej annat än upprepa vad jag sagt, att jag tyckte det hela var både intressant och roligt.”

Han tycks alltså ha klarat det hela fint. Tidningen *Halland* skrev att ”Prins Wilhelm gav en medryckande och flärdfri skildring av sitt deltagande i svenska Afrikaexpeditioner. Föredraget uppfattades i allo väl även här i Halmstad. Därmed har prins Wilhelms röst, som annars sällan tränger utanför kungaborgen, hörts över hela landet. Debuten var lyckad.” *Norrtälje Tidning* var också uppskattande: ”Med sin klara och välljudande stämma lät han sina lyssnare följa sig på de långa vandringarna i djunglar och på milsvida slätter. Afrikas natur med dess mystik och förunderliga stämning hade särskilt slagit an på prinsen, och de här och var i föredraget inströdda natur- och stämningsskildringarna voro med ett ord mästerliga.” Bekantskapen med prinsen blev angenäm och ”radiointresset skärptes betydligt”, konstaterade tidningen avslutningsvis.[64]

[64] De båda tidningarna citerade i *Svenska Dagbladet* 14/2 1925, s. 9.

Samtidigt med sin lyckade radiodebut hade prins Wilhelm i februari 1925 ännu en premiär – på grammofon. På märket Husbondens Röst utgavs prinsens dikter ”Mormor” samt ”Sol och sommar”, inlästa av honom själv. Kungen och drottningen hade en gång talat in ett par grammofonplattor för det s.k. fonogramarkivet, men dessa fanns inte i marknaden. Bland svenska kungligheter var prins Wilhelm den förste att våga experimentet att även på detta sätt komma i kontakt med den stora allmänheten, att bokstavligen göra sin röst hörd i massproducerad form. ”Intalningarna äro gjorda med klar och kraftig röst, så att inte en stavelse går förlorad, och även i tekniskt avseende fullkomligt mönstergilla”, tyckte *Svenska Dagbladet*.[65]

SvD medarrangör

Prins Wilhelm debuterade alltså som radiotalare i en sändning ordnad av *Svenska Dagbladet*. Tillsammans med andra tidningar, förlag och företag hade *Svenska Dagbladet* varit aktiv som programarrangör under provsändningarna 1923 och 1924 och infört en radiospalt i februari 1923 med recensioner, programtablåer, tekniska nyheter och internationella händelser på radioområdet.[66] Det första direkt för barn tillrättalagda programmet i svensk radio daterar sig enligt Erik Mattsson (1949) från 24 februari 1924 och var anordnat av *Svenska Dagbladet* vid Telegrafverkets station, där han var verksam.[67] Eventuellt är denna uppgift oriktig: som nämnts ovan rapporterades i *Svenska Dagbladet* att Telegrafstyrelsens konkurrent Svenska Radiobolaget skulle börja sända barnprogram i oktober 1923. Helt säkert är i varje fall att det var *Svenska Dagbladet* som i december 1922 lanserade och själva konsekvent började använda begreppet ”rundradio” som ett kortare, mera

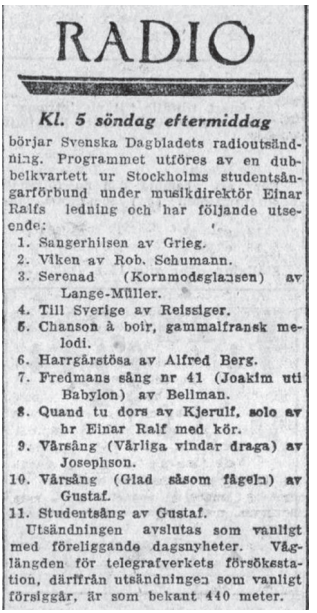
[65] *Svenska Dagbladet* 12/2 1925, s. 10 (annons) och 13/2, s. 9.
[66] *Svenska Dagbladet* 5/2 1923, s. 9, om deras nya radiospalt.
[67] Mattsson 1949, s. 105.

praktiskt och träffande ord i stället för ”det underliga ordet broadcasting”.[68]

Under vintern och våren 1924 började *Svenska Dagbladet* att anordna egna rundradiosändningar från Telegrafverkets försöksstation, ”som för ändamålet välvilligt ställts till vårt förfogande”.[69] Utsändningarna hade ägt rum varje söndagseftermiddag och omfattat konserter, recitationer, föredrag m.m. Bland de medverkande var dr Sven Hedin, ”fruarna” Gerda Lundequist och Harriet Bosse, skådespelarparet Falk–Björling, ”Delsbostintan”, Kjellströmkvartetten, Stockholms studentsångarförbund m.fl. En del av utsändningarna hade ordnats som barnprogram, vilka ”varit mycket guterade” [uppskattade]. I juni 1924 pågick tre serier av språkföreläsningar, engelska, tyska och franska, ”även detta ett nytt uppslag, som Svenska Dagbladet velat pröva”.

I programtablån för tidningens utsändning 23 mars 1924 med Stockholms studentsångareförbund kan noteras, att de två sista musikinslagen utgörs av ”Vårsång (Glad såsom fågeln) av Gustaf” och ”Studentsång av Gustaf”.

Det handlar om ätten Bernadottes största musikbegåvning, prins Gustaf (1827–1852). Han

RADIO

Kl. 5 söndag eftermiddag

börjar Svenska Dagbladets radioutsändning. Programmet utföres av en dubbelkvartett ur Stockholms studentsångarförbund under musikdirektör Einar Ralfs ledning och har följande utseende:

1. Sångerhilsen av Grieg.
2. Viken av Rob. Schumann.
3. Serenad (Kornmodsglansen) av Lange-Müller.
4. Till Sverige av Reissiger.
5. Chanson à boir, gammalfransk melodi.
6. Harrgårstösa av Alfred Berg.
7. Fredmans sång nr 41 (Joakim uti Babylon) av Bellman.
8. Quand tu dors av Kjerulf, solo av hr Einar Ralf med kör.
9. Vårsång (Vårliga vindar draga) av Josephson.
10. Vårsång (Glad såsom fågeln) av Gustaf.
11. Studentsång av Gustaf.

Utsändningen avslutas som vanligt med föreliggande dagsnyheter. Våglängden för telegrafverkets försöksstation, därifrån utsändningen som vanligt försiggår, är som bekant 440 meter.

Programtablå i Svenska Dagbladet *23 mars 1924 för tidningens egen rundradiosändning samma dag från Telegrafverkets försöksstation.*

[68] *Svenska Dagbladet* 15/12 1922, s. 8. Se även Wormbs 1997, s. 29.
[69] *Svenska Dagbladet* 6/6 1924, s. 14.

kallades för sångarprinsen och är mest känd för nämnda ”Studentsång” (*Sjung om studentens lyckliga dag*) som han komponerade musiken till, med text av Herman Sätherberg. Även ”Vårsång” (text av Sätherberg) hör till den levande repertoaren.

Samtidigt hade *Svenska Dagbladets* radiobevakning i tidningen ytterligare utvidgats genom att varje dag en avdelning anslagits för program och aktualiteter, medan den sedvanliga måndagsspalten reserverats för tekniska artiklar och en frågekolumn.

Att *Svenska Dagbladet* kunde figurera som programarrangör även i Radiotjänsts sändningar berodde på den glidande övergången från provsändningar till radiomonopol till följd av Radiotjänsts knappa resurser. Vid tiden för prins Wilhelms första radioföredrag i februari 1925 fanns alltså tre statliga sändare, i Stockholm, Göteborg och Malmö. De kompletterades av ett 15-tal privata sändare som tog emot riksprogrammet via telefonledning och även sände lokala program. De privata sändarna ägdes som regel av de radioklubbar som svarat för introduktionen av radion i Sverige.[70] De privata stationerna – eller relästationerna som de också kallades – hade ett specialavtal med Radiotjänst som gjorde att de kunde sända reklam för sin finansiering.[71]

Radiotjänsts första sändningar från Stockholms rundradiostation ägde rum från Telegrafverkets lokaler på Malmskillnadsgatan 19 B där försöksverksamheten med radiosändningar ägt rum, varpå strax en särskild studio inreddes för Radiotjänst på Malmskillnadsgatan 30 i det så kallade Telefontornet.[72] Först efter tre år, i början av 1928, kunde man flytta till Kungsgatan 8, där de tre översta våningarna togs i anspråk för studio,

[70] Hadenius 1998, s. 30, 32, 43.
[71] Wormbs 1997, s. 39.
[72] Ginsburg och Hahr 1948, s. 72, 156–157.

kontor och teknisk apparatur.[73] Staben bestod vid starten av fem personer, varav en så kallad hallåman, det vill säga programledare och programpresentatör, Sven Jerring.

I det kontrakt som reglerade förhållandet mellan Telegrafstyrelsen och Radiotjänst stipulerades, att annonsering eller reklam inte fick äga rum i rundradioprogrammen ”under annan form än att, därest person eller firma bestrider kostnaden för ett program, detta må göras till föremål för ett omnämnande”.[74] Under åren med provsändningar hade *Svenska Dagbladet* varit med och bekostat Telegrafverkets utsändningar, och tidningen fortsatte nu alltså att samarbeta med – att sponsra – Radiotjänst, och fick därmed tidningens namn uppläst i sändningen.[75]

För att föra upp det hela på ägarnivå fick pressen två tredjedelar och affärs- och industrikonsortiet en tredjedel av aktiekapitalet i Radiotjänst. Staten skulle tillsätta två ledamöter varav en ordförande. Det blev chefen för Telegrafstyrelsens radiobyrå, överingenjör Seth Ljungqvist, som var initiativtagare till att försöksverksamhet med radiosändningar inleddes av Telegrafverket 1922, respektive nämnde generaldirektör Per Södermark, regeringens representant. Pressen fick tre ledamöter och konsortiet två. Pressen fick således inte majoritet i styrelsen för det bolag där den ägde mer än två tredjedelar av aktierna men hade otvivelaktigt ett starkt inflytande. Verkställande direktör blev chefen för Tidningarnas Telegrambyrå (TT), Gustaf Reuterswärd, därav ”dubbelexcellensen” kallad. De ledande männen vid invigningen av Radiotjänsts programverksamhet nyårsdagen 1925 var alltså representanter för Tele-

[73] *Svenska Dagbladet* 18/1 1925, söndagsbilaga s. 4. *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 51. Hadenius 1998, s. 54.

[74] Svenska Dagbladet 16/3 1927, s. 10. *Hört och sett* (1974), s. 10. *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 55–56.

[75] Ginsburg och Hahr 1948, s. 62.

grafstyrelsen, de stora tidningarna, radioindustrin och radiohandeln.[76]

En av pressens tre ledamöter i Radiotjänsts styrelse var redaktör Gustaf Ahlbin, *Svenska Dagbladet*.[77] Den utannonserade tjänsten som programchef vid huvudstationen i Stockholm gick till medarbetaren på *Svenska Dagbladet*, Nils Holmberg, som också hade skött Svenska Radiobolagets försöksändningar.[78] Holmberg slutade efter fem år, i början av 1930. År 1927 hade programchefen i Göteborg, Julius Rabe, utsetts till riksprogramchef (en nyinrättad post), och då det visade sig att riksprogrammet i så hög grad var ett stockholmsprogram indrogs Holmbergs post, och han avgick för att i stället bli redaktör för veckotidningen *Radiolyssnaren*, utgiven av Åhlén & Åkerlund.[79]

Svenska Dagbladet hade med andra ord en framskjuten position när den under vårvintern 1925 var med och arrangerade serien radioföredrag av svenska forskningsresande med prins Wilhelm som inledande föreläsare. Och de hade varit tidigt ute på många sätt. Under 1923 togs radion i anspråk som ett kommunikationsmedel i pressens tjänst genom att *Svenska Dagbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* anlade radiostationer på sina officiner. *Svenska Dagbladets* radiostation upptog bland annat alla telegram från tidningens Londonkorrespondent.[80] Det handlade alltså inte om egna sändningar av radioprogram utan om trådlös telegrafi. ”Svenska Dagbladets radiostation hade en lycklig start” den 12 mars 1923, meddelades i tidningen, som återgav det första budskapet genom etern i form av det först uppfångade telegrammet på stationen, ett engelskt

[76] Hadenius 1998, s. 28, 29, 32. Se även Elgemyr 1996, som ingående redogör för AB Radiotjänsts tillkomst, samt Hultén 1980.
[77] Ljungqvist 1949, s. 92. Elgemyr 1996, s. 74, 83–84. Hadenius 1998, s. 34.
[78] Franzén 1991, s. 19.
[79] Hadenius 1998, s. 41. Franzén 1991, s. 50. Dahlén 2024, s. 209.
[80] *Svenska Dagbladets Årsbok* 1923, s. 83.

nyhetstelegram som var en kort sammanfattning av turkiska motförslag i någon internationell konflikt. Tidningen beskrev hur starten gick till:

> Redan tidigt på dagen hade experterna lagt sista handen vid de tekniska anordningarna, vilka förvandlat ett redaktionsrum på Svenska Dagbladet till någonting liknande radiohytten ombord på en atlantångare. Strax före klockan nio placerar sig telegrafisten framför apparaten, påsätter lyssnarlurarna och ställer in sig för våglängden för meddelandena från den engelska stationen Leafield, 8 750 meter. Han vrider på inställningsknapparna, och snart börjar det porla och susa i apparaten. Ännu några sekunder och kontakten är nådd: allt fungerar till belåtenhet; Svenska Dagbladets speciella radiotjänst har börjat.[81]

I oktober 1923 uppgavs ytterligare två företag i Sverige ha egen radio vid sidan av *Svenska Dagbladet* och *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*. Det var Stockholms Enskilda Bank samt ”Ekonomisk radio”, det sistnämnda ett bolag i Stockholm, som i chiffer emottog de utländska växelkurserna och distribuerade dem åt olika håll.[82] Till detta kunde man senast i april 1921 se ”(T.T. radio)” angiven som källa i nyhetstidningarnas spalter; Tidningarnas Telegrambyrå grundades 1921.[83]

Inför föredragsserien med prins Wilhelm konstaterade man i *Svenska Dagbladet*, att rundradion ”i ett slag blivit en kulturfaktor av största betydelse”, även om ”vi ännu befinna oss i portgången av den nya rörelsen”.[84] Det framhölls att tidningen ”sedan rundradions första framträdande stått i livligaste kontakt med lyssnarskarorna ute i landet”, och därmed fått erfarenhet av allmänhetens intresse på området. Detta intresse hade vuxit fram

---

[81] *Svenska Dagbladet* 13/3 1923, s. 3.
[82] *Svenska Dagbladet* 4/10 1923, s. 3.
[83] *Svenska Dagbladet* 2/4 1921, s. 10.
[84] *Svenska Dagbladet* 19/1 1925, s. 3.

> med lavinartad fart och helt säkert skall det snart dagligen lyssnas vid radiolurar och högtalare i varje palats eller stuga från Ystad till Haparanda, om bara de tekniska anordningar som skola ge möjlighet därtill icke dröja alltför länge. Redan nu må det anses imponerande, att en radiotalare, vars ämne äger förmåga att hålla intresset på höjdpunkten, kan räkna med en åhörareskara om 100 000 personer inom vårt lands gränser.

Då *Svenska Dagbladet* förfrågade sig om prinsens villighet att inleda serien, förklarade han sig visserligen inte ha varit med om så många äventyr, ”men var och en vet att han har så mycket på lager av både spännande och intressanta upplevelser, att ett för radiopubliken mera välkommet föredrag knappast kan tänkas”, försäkrade tidningen. ”Och bara nöjet att långt ute i ödebygderna få höra en medlem av kungahuset berätta blir givetvis ett minne för livet för mångtusende svenskar”, antog man, sannolikt korrekt.

Svenska Dagbladet tyckte sig också kunna konstatera, att erfarenheten från rundradions korta verksamhet redan visat, ”att det är föredragen som i regel stå högst i kurs hos allmänheten”. Det var förstås i viss mening egenreklam, men med tanke på det massiva utbudet av klassisk musik var kväll i radion måste föredragen ha utgjort en välkommen omväxling, och de lockade nog många gånger till ett mera koncentrerat lyssnande på den kunskapsförmedling och berättarkonst som föredragen av lärda personer erbjöd.

Den mest prominente deltagaren i föreläsningsserien undantaget prins Wilhelm var Sven Hedin, forskningsresande, författare och berömd för sina expeditioner i Centralasien. Hedin hade debuterat i radio med ett föredrag den 30 mars 1924 vid Telegrafverkets station i en utsändning anordnad av *Svenska Dagbladet*.[85] De övriga som i mitten av januari var klara för medverkan var professor Einar Sjödin, professor Yngve Sjö-

[85] Mattsson 1949, s. 106.

stedt, professor Ivar Trägårdh, greve Nils Gyldenstolpe och dr Gerhard Lindblom. Strax därpå tillkom greve Eric von Rosen.[86] Man hoppades dessutom på att ytterligare ett antal namngivna personer, alla män, skulle ”befinnas villiga att skänka sin värdefulla medverkan till föreläsningsseriens utbyggande”.[87] Reseskildringarna och forskningsresorna tillhör de program som lyssnarna minns bäst, skriver Karin Nordmark i sin avhandling.[88] Genren var inte bara ”omättligt omtyckt”, här var också ”männen hjältarna”. Det var männen som skildrade jakter, erövringar och hur de vandrade in bland okända folk i fjärran länder. Detta utgör tidiga exempel på det.

För de i Göteborg bosatta forskarna hade *Svenska Dagbladet* tänkt sig att föredragen skulle utsändas från Göteborgs rundradiostation: då ”numera de viktigare programmen med fördel kunde återutsändas från Stockholm till Göteborg och Malmö, torde man kunna räkna med att de här påräknade göteborgsföredragen i sin ordning skola komma hela landets radiopublik till godo genom återutsändning från Göteborg till Stockholms- och Malmöstationerna”, klargjorde tidningen 19 januari.[89]

En artikel i *Svenska Dagbladet* den 21 februari, alltså en dryg vecka efter prins Wilhelms föredrag, gjorde gällande, att ett göteborgsprogram dagen före ”för första gången” återutsänts i Stockholm, i form av ett kortare referat av den i samma nummer ”omtalade boxningsmatchen i rikets andra stad”, Harry Persson som besegrade amerikanen Charles Penwill.[90] Det var en göteborgsjournalist, ”som på detta sätt fick öppna den nya förbindelseleden Göteborg–Stockholm”. Att det ”nu blivit tekniskt möjligt att återutsända göteborgsprogram, måste hälsas med tillfredsställelse”, framhöll tidningen, inte enkom för att

[86] *Svenska Dagbladet* 22/1 1925, s. 3.
[87] *Svenska Dagbladet* 19/1 1925, s. 3.
[88] Nordberg 1998, s. 249.
[89] *Svenska Dagbladet* 19/1 1925, s. 3.
[90] *Svenska Dagbladet* 21/2 1925, s. 10, 12 och 5/1, s. 10.

de lokala programmen i Göteborg ofta var ”av sådan beskaffenhet, att de kunna roa och förströ även utanför göteborgsrayonen”. Av ”speciell betydelse” var den nya linjen också därför att tre av de föredrag som ingick i *Svenska Dagbladets* serie forskningsresandeföredrag, ”vilka för någon vecka sedan på så glänsande sätt inleddes av prins Wilhelm”, skulle hållas i Göteborg, av professor Otto Nordenskjöld, friherre Erland Nordenskiöld och professor Carl Skottsberg.

Kungafärd i österled

Den 14 maj 1925 blev prins Wilhelms farbror, prins Carl, den andre medlemmen av kungahuset att tala i radio. Prins Carl var ordförande i Svenska Röda Korsets överstyrelse och Radiotjänst anordnade en radioafton med olika artister för att samla radiolyssnarna kring Röda Kors-veckan och dess syfte. Det var en ny idé, och sändningen inleddes med ett föredrag av prins Carl.[91] Man hoppades att alla radiolyssnare gärna skulle skicka in ett bidrag till ”veckan”, i detta Radiotjänsts första välgörenhetsprogram. ”Det ansågs att radion starkt bidrog till det imponerande insamlingsresultatet”, skriver Gunnar Hallingberg.[92]

Prins Carl medverkade även vid en radioafton den 26 augusti från den svenska aftonen i Blasieholmskyrkan, anordnad av det ekumeniska mötet, vilket blev den svenska radions första världsmöte att bevaka.[93] Invigningsgudstjänsten radierades från Storkyrkan den 19 augusti och under den följande veckan sändes flera inslag. Den 26 augusti var det föredrag av Selma Lagerlöf och anföranden av förgrundsgestalter i de ideella folkrörelserna och den svenska offentligheten såsom prins Carl, krigssjuksköterskan Elsa Brändström (känd som

[91] *Svenska Dagbladet* 9/5 1925, s. 10.
[92] Hallingberg 1999, s. 203.
[93] Hallingberg 1999, s. 211.

”Sibiriens ängel”) och teologen Natanael Beskow. Även hovsångaren John Forsell, som hade gjort sin rundradiodebut vid Röda Korsets propagandavecka i maj, deltog.[94]

Därefter återkom prins Wilhelm lördagen den 7 november med sitt andra framförande i radio, *Kring sommarens kungabesök i Finland. Föredrag av prins Wilhelm (anordnat av Sv. D.)*, kl. 19.00–19.45.[95] Även här var alltså *Svenska Dagbladet* medarrangör. Dagen före sändningen publicerades i tidningen en annons för en radioapparat med hörlurar, med den lockande överskriften ”Prins Wilhelm talar i morgon i radio!”.[96] Köp och du kan lyssna på prinsen med den bästa mottagarutrustning, således.

Annons för radioapparatur inför prins Wilhelms andra radioföredrag 7 november 1925. Svenska Dagbladet *6 november 1925.*

I november 1925 hade både antalet licenser och antalet radiostationer ökat. Strax efter prins Wilhelms föredrag 11 februari togs en Western Electric-sändare i bruk i Sundsvall och i maj började även sändaren i Boden, inköpt från tyska Telefunkenbolaget, att distribuera rundradio genom kabelförbindelse med

[94] *Svenska Dagbladets Årsbok 1925*, s. 155.

[95] *Dagens Nyheter* 7/11 1925, s. 9. Reseberättelsen finns publicerad i Prins Wilhelm (1967) under rubriken ”I österled”, ev. i omarbetad form. I denna prinsens minnesbok finns också kapitlet ”Afrikanskt intermezzo”, med anledning av hans första radioföredrag 11 februari.

[96] *Svenska Dagbladet* 6/11 1925, s. 1.

Stockholm.[97] Även den statliga sändaren i Karlsborg hade på sensommaren tagits i bruk för rundradiosändningar.[98] Ytterligare runt tio relästationer i bland annat Umeå, Eskilstuna, Norrköping och Örebro hade blivit ett komplement till huvudstationerna.[99]

Enligt *Svenska Dagbladet* bar föredraget titeln ”Kring kungafärden i Österled”, och man deklarerade stolt på sändningsdagen:

> Den svenska, för att icke säga hela den skandinaviska, rundradion har i dag en av sina stora dagar, då prins Wilhelm, efter framställning från Svenska Dagbladet, för andra gången talar till det största auditorium, som en talare i vårt land kan samla. Den furstlige diktaren behandlar dessutom denna gång ett så aktualitetsbetonat ämne, ”Kring kungafärden i Österled”, att intresset därigenom blir ytterligare skärpt, om detta över huvud är möjligt. Ty prins Wilhelm är otvivelaktigt det främsta namn och den bäste radiotalare, som hittills låtit höra sig i vårt land.[100]

Prins Wilhelms kungliga symbolvärde förstärktes här genom att tidningen patriotiskt omtalar Sverige som ”vårt land” inte bara en utan två gånger, och därigenom stärker en känsla av nationell samhörighet, ett övergripande mål även för rundradioverksamheten som sådan.

Svenska Dagbladet fortsatte sin presentation av programmet, och kringaktiviteter för ökat lyssnande: ”Att prins Wilhelms föredrag denna gång emotses med alldeles särskild spänning i de vidaste kretsar framgår bl. a. därav att man flerstädes inom föreningar och korporationer anordnat mottagningar med

---

[97] Wormbs 1997, s. 36. Franzén 1991, s. 32. *Svenska Dagbladet* 10/2 1925, s. 9.
[98] *Svenska Dagbladet* 14/7 1925, s. 8.
[99] Wormbs 1997, s. 37. *Svenska Dagbladet* 21/9 1925, s. 11. Ginsburg och Hahr 1948, s. 74–78.
[100] *Svenska Dagbladet* 7/11 1925, s. 3.

högtalare för sina medlemmar." En sådan mottagning av sändningen skulle exempelvis anordnas av K.F.U.M. (Kristliga föreningen av unga människor) i Stockholm vid dess höstmarknad.

En uppgift gjorde gällande, att Finlands radioförening hade inställt sitt program under den tid prins Wilhelm höll sitt föredrag: "Föredraget, som i allmänhet uppfattades mycket väl, åhördes med spänt intresse av radioamatörerna."[101] Även i Åbo hördes föredraget väl.

Prins Wilhelm under en uppläsning i Radiotjänsts studio.

Prins Wilhelm framför mikrofonen vid sitt andra radioföredrag 7 november 1925. Dagens Nyheter *8 november 1925.*

Prins Wilhelm började sitt föredrag, som höll på i omkring 45 minuter, med en överblick över tidigare svenska besök i Finland ända från Erik den helige till Gustaf IV Adolf. I mer än ett sekel gick sedan de båda länderna skilda vägar, sade prinsen, och först detta år (1925) hade de närmat sig varandra så mycket "att en svensk kung på nytt drog i österled för att hälsa det numera självständigt vordna dotterlandet".[102] Föredraget återgavs i både *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter*.[103]

---

[101] *Svenska Dagbladet* 9/11 1925, s. 11.
[102] *Dagens Nyheter* 8/11 1925, s. 1, 13.
[103] Samma. *Svenska Dagbladet* 8/11 1925, s. 3, 14.

”Prins Wilhelm talade i går om sommarens triumftåg”, inledde *Dagens Nyheter* sin recension och skrev att man kunde

> förutsätta att alla tillgängliga lurar voro upptagna runt om i landet och kanske också utom dess gränser. Särskilt sökte man väl i Finland få kontakt med Stockholm, ty prinsens föredrag bar titeln Kring kungafärden i österled och handlade om kung Gustafs och drottning Victorias besök i Finland i augusti i somras, en färd som prinsen kunnat följa på närmsta håll, eftersom han också var med.[104]

Prinsens stämma, fortsatte *Dagens Nyheter*, var klar och tydlig och gjorde sig ”mycket bra i radio”, vilket ”självfallet förhöjde effekten av kvällens program”, som också upptog uppläsning av publicisten Hasse Z. (Hans Zetterström), sång till luta av Knut Nyblom samt visor av en österrikisk operettsångerska.

Hasse Z. var redaktör för *Söndags-Nisse* 1901–23, för *Söndagsnisse-Strix* 1924–43 och för *Grönköpings Veckoblad* 1916–43 samt medarbetare i *Svenska Dagbladet* och utgav årsboken *Lutfisken* (1912–45).[105] Han medverkade i radio första gången 12 januari 1924 vid Telegrafverkets försöksstation, och blev centralgestalt i svensk skämtpress genom sina kvicka skisser och kåserier (en talang som gick i arv till hans son, skriftställare Erik Zetterström, med pseudonym Kar de Mumma).[106] På en bild ses prins Wilhelm sitta och samtala med Hasse Z. på Radiotjänst i samband med sändningarna 7 november – prinsens föredrag började kl. 19 och pågick till 19.45, Hasse Z:s programpunkt, med blandade artister, började kl. 20.15. Halvtimmen däremellan sändes *Veckans idrott*. Kanske bilden var

[104] *Dagens Nyheter* 8/11 1925, s. 1, 13. Om radiosändningarna vid drottning Victorias död och begravning 1930, se Dahlén 2024.
[105] *Nationalencyklopedin*, Hasse Zetterström. http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/hasse-zetterström (hämtad 2024-08-16).
[106] Ginsburg och Hahr 1948, s. 63. Mattsson 1949, s. 106.

Prins Wilhelm samtalar med Hasse Z i samband med deras radiomedverkan 7 november 1925. Dagens Nyheter 8 november 1925.

tagen då, efter att prinsen var klar med sitt föredrag och innan Hasse Z. skulle in i studion.

Radiotjänsts medarrangör, *Svenska Dagbladet*, hade förstås inga svårigheter att släppa loss berömmet. Tidningen skrev om en utomordentligt intressant och stämningsrik reseskildring ”inför ett auditorium på hundratusentals personer” om ”den historiska kungafärdens förlopp”, och framhöll att det var ”väl bekant från prinsens uppmärksammade föredrag i början av året om sin sista Afrikaexpedition – betecknad som den mest lysande succès, som vår rundradiorörelse hittills bevittnat”, att prins Wilhelm var ”en framstående radiotalare”.[107] Nu dokumenterade den furstlige talaren ”ånyo sin enastående förmåga

[107] *Svenska Dagbladet* 8/11 1925, s. 3, 14.

att med rundradions förmedling fånga åhörarnas uppmärksamhet".

Förvisso var ämnet denna gång kanske "inte lika 'spännande' som berättelsen om prinsens äventyr i de afrikanska jaktmarkerna" – de höga resenärernas besök "i vårt östra grannland i somras" hade långt tidigare i alla detaljer ingående beskrivits i pressen, "men till ersättning var ämnet för prinsens föredrag desto mer aktuellt och stämningsmättat", bedyrade *Svenska Dagbladet*.

Ett mediekulturellt arv

Startåret 1925 sände Radiotjänst inalles 234 föredrag, av Nordberg betecknad som "en av radions urgenrer" och den mest etablerade och välsedda (profana) offentliga talgenren utanför radion.[108] Två av dessa föredrag hölls alltså av prins Wilhelm.

I *programpolitiskt* avseende var prinsens föredrag del av den uttalade satsningen på folkbildning. *Organisatoriskt* deltog en kommersiell aktör, *Svenska Dagbladet*, i anordnandet av dessa föredrag till följd av Radiotjänsts knappa ekonomiska och personella resurser. De *materiella* villkoren kännetecknades av att tekniken hade en mycket blygsam omfattning och utgjordes av enkla studiofaciliteter, ingen tillgång till förinspelningsapparatur och därmed inga redigeringsmöjligheter, samt vid starten en begränsad utbyggnad av distributionsnätet, som dock tilltog under året varför avsevärt fler runt om i landet hade möjlighet att lyssna på prins Wilhelms föredrag i november än i februari.

Prins Wilhelm kom att medverka i radio många gånger under åren. Till detta blev han, vid sidan av sitt författarskap,

[108] Nordberg 1998, s. 123 anger antalet föredrag under 1925 till 260, men i *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929), s. 117 uppges siffran 234, vilket jag väljer att hålla mig till. Möjligen har Nordberg arbetat med en utvidgad definition av genrebeteckningen föredrag.

yrkesfilmare 1930 och kom sedan att berika den svenska dokumentärfilmsrepertoaren med minst en film om året ända fram till 1948. ”Prinsens stående uttrycksform var det illustrerade föredragets, hans motiv den svenska idyllen. I hans filmer möts ständigt gammalt och nytt”, skriver Leif Furhammar i sitt standardverk *Filmen i Sverige*.[109] Prins Wilhelm blev den förste svenske filmaren som målmedvetet sökte sig till småfolket och dess vardag. Hans filmer hade ofta formen av kultur- och bygdehistoriska betraktelser, med en viss konservativ lutning, eller med Furhammars ord: ”Här har allt arbete varit hårt, men alla mödor har fått sin lön. Här är alla stugor kära, alla uthus präktiga, människorna av gott virke, varje gamling en hedersman, varje leverne förnöjsamt.”

Prins Wilhelm var alltså vad man kan kalla för en kulturarbetare i en rad olika medier, och på flera sätt en pionjär inom film, radio och grammofon. Han efterlämnade ett mediekulturellt arv som kännetecknas av bredd och mångsidighet.

Litteratur

Björnberg, Alf (1998): *Skval och harmoni. Musik i radio och TV 1925–1995*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

Dahl, Hans Fredrik (1999): *Hallo-hallo! Kringkasting i Norge 1920–1940*, J.W. Cappelens Forlag.

Dahlén, Peter (1999): *Från Vasaloppet till Sportextra. Radiosportens etablering och förgrening 1925–1995*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

Dahlén, Peter (2024): ”Landssorg vid radioapparaterna. Drottning Victorias död och begravning”, *Mediehistorisk årsbok*.

Djerf-Pierre, Monika och Lennart Weibull (2001): *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*, Stockholm: Prisma.

[109] Furhammar 1991, s. 150–151.

Elgemyr, Göran (1996): *Radion i strama tyglar. Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922–1957*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

Franzén, Nils-Olof (1991): *Radiominnen. Historia och hågkomster*, Stockholm: Natur och Kultur.

Furhammar, Leif (1991): *Filmen i Sverige*, Wiken.

Ginsburg, Manne och Henrik Hahr (1948): *Vår radio och andras*, Stockholm: Ljus.

Hadenius, Stig (1998): *Kampen om monopolet. Sveriges radio och TV under 1900-talet*, Stockholm: Prisma.

Hallingberg, Gunnar (1999): *Stockholm–Motala. Radion i Sverige från 20-tal till 50-tal*, Stockholm: Atlantis.

Holmberg, Nils (1949): ”Den första tiden”, *Tjugofem år med Sveriges Radio*, Stockholm: Radiotjänst.

Hultén, Olof (1980): ”Rundradions organisering i Sverige 1922–1924. Argument för och emot monopolet”, *Statsvetenskaplig tidskrift*, nr 2.

Hört och sett. Radio och television 1925–1974 (1974), Stockholm: Sveriges Radio.

Jerring, Sven (1944): *På min våglängd*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Ljungqvist, Seth (1949): ”Kring den svenska rundradions tillkomst”, *Tjugofem år med Sveriges Radio*, Stockholm: Radiotjänst.

Marklund, Andreas (2017): ”My king’s good words: royal addresses, modern media and national narratives in Denmark, 1933–1945”, *National Identities*, Vol. 19, No. 3.

Mattsson, Erik (1949): ”Före Radiotjänst”, *Tjugofem år med Sveriges Radio*, Stockholm: Radiotjänst.

Nordberg, Karin (1998): *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*, Stockholm/Stehag: Symposion.

Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna (1929), Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.

Snickars, Pelle (2004): ”´Bildrutor i minnets film` – om medieprins Wilhelm och film som käll- och åskådningsmaterial”, i

Pelle Snickars & Cecilia Trenter (red.): *Det förflutna som film och vice versa. Om medierade historiebruk*, Lund: Studentlitteratur.

Sundin, Bosse (1990): ”Amatörerna – den nya teknikens avantgarde?”, *Radion i kulturbygget. Texter från ett radiosymposium 28–29 september 1989*, Idéhistoriska skrifter nr 12, Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet.

Weibull, Jörgen (1991): *Bernadotterna*, Stockholm: Bonniers.

Wilhelm, Prins [1951] (1967): ”I österled”, *Episoder*, Stockholm: P. A. Nordstedt & Söners förlag.

Wormbs, Nina (1997): *Genom tråd och eter. Framväxten av distributionsnätet för radio och TV*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

Åkerlund, Kjell (2017): ”Erik Åkerlunds tidskriftsimperium”, *Presshistorisk årsbok*.

Peter Dahlén är professor i medievetenskap vid universitetet i Bergen. Hans intresseområden är mediernas kulturhistoria, innehåll och uttrycksformer i radio, film, television, musikutgivningar och populärpress. Peter Dahlén har bland annat skrivit en avhandling om den svenska radiosportens historia 1925–1995 (1999) och en medieinriktad biografi om radiogymnasten, idrottsledaren och officeren Bertil Uggla (2016).

e-post: peter.dahlen@uib.no

Svensk Mediehistorisk Förening

Årsberättelse för året 2024

Styrelsen

Ordinarie ledamöter

Bo Bernhardsson, ordförande
Åke Pettersson, vice ordförande och redaktör för hemsidan
Jan Örnéus, skattmästare
Tomas Odén, sekreterare (t.o.m. årsmötet 2024)
Gunnar Nygren, sekreterare (fr.o.m. årsmötet 2024)
Anders Franck, årsboksredaktör
Maria Edström
Ulrika Holgersson
Emma Severinsson

Suppleanter

Ola Sigvardsson
Börje Sjöman
Örjan Romefors (fr.o.m. årsmötet 2024)
Morgan Svedlund (t.o.m. årsmötet 2024)

Revisorer
Sanna Lindén
Ulf Eriksson

Revisorssuppleanter
Jens Karlsson
Staffan Sundin

Valberedning
Lars-Åke Engblom, sammankallande
Birgitta Ney

Årsmöte

Årsmötet hölls tisdagen den 14 maj på Riksarkivet, Fyrverkarbacken 13 i Stockholm. Ett 20-tal medlemmar hade infunnit sig och ytterligare några deltog via nätet. Årsmötet innebar som väntat inga stora förändringar av styrelsesammansättningen. Örjan Romefors valdes till styrelsesuppleant och ersatte därmed Morgan Svedlund.

Morgan Svedlund från Riksarkivet berättade om arkivet, dess verksamhet och samlingar. Sen berättade årets två stipendiater om hur de lagt upp sina projekt. Carl Johan Svensson, som (tillsammans med Joel Berglund) ska skriva en bok om SVT:s text-tv, som varit en av förebilderna i många länder, även om Storbritannien var först ut 1973.

Rebecka Bengtsson Lundin, medieforskare i Umeå, berättade om hur hon ska använda stipendiet för projektet ”Bildetik praktik” till att undersöka processerna bakom en bild, hur fotografer och bildredaktörer tänker före och efter att en bild tagits.

Extra årsmöte

Ett extra årsmöte/medlemsmöte genomfördes den 16 oktober i TV-huset i Stockholm i samband med ett seminarium om *Public Service och politiken*. På mötet fastställdes beslut om stadgeändring gällande föreningens revisorer.

Styrelsemöten

Styrelsen har haft fem protokollförda sammanträden under året. Därtill har arbetsutskottet sammanträtt vid fyra tillfällen via telefon och länk.

Medlemsstatistik

Vid utgången av 2024 hade föreningen 416 enskilda medlemmar och 24 företags/organisationsmedlemmar, huvudsakligen medieföretag.

Vad gäller medlemsföretag har antalet minskat något som en följd av den pågående ägarkoncentrationen. Några tidigare medlemmar hänvisar till ”koncernen”.

Under året har tre medlemsbrev skickats ut via mejl och med vanlig post för att informera alla medlemmar om föreningens pågående verksamhet.

Främjande av ändamålen

Föreningen har enligt stadgarna till uppgift att stödja och stimulera forskning rörande pressens och etermediernas historia, att utge publikationer med inriktning på pressens och etermediernas historia samt att samverka med andra institutioner, stiftelser och föreningar med inriktning på pressens och etermediernas historia.

Ändamålen främjas främst genom utlysning och utdelning av två mediehistoriska stipendier och uppsatspriser för bästa mediehistoriska kandidat-, magister- eller masteruppsats,

utgivning av föreningens årsbok samt styrelsens kontakter med och samarbete med olika närliggande organisationer och institutioner.

Uppgiften att stödja verksamheten vid Sveriges Pressarkiv/Riksarkivet och verka för att arkivmaterial överlämnas dit eller till annan lämplig arkivinstitution samt att i övrigt verka för god arkivvård hos pressens arkivbildare, sker kontinuerligt genom styrelsekontakter med Riksarkivet och spridning av den broschyr för arkivvård av mediehistoriskt material som föreningen tagit fram.

Föreningen verkar aktivt för att historiskt källmaterial bevaras och driver bland annat på för digitalisering av den svenska pressen. Detta för att underlätta historieforskning i allmänhet och bättre tillgängliggöra vår historia för såväl allmänhet som forskare.

Stipendier m.m.

Två stipendier för mediehistorisk forskning à 40 000 kronor delades ut 2024. Ett av dem gick till Carl-Johan Svensson, Jönköping University, för en studie om utvecklingen av text-tv från starten och fram till idag och det andra till Rebecca Bengtsson-Lundin, Umeå universitet, för en undersökning om hur etiken gällande bildpublicering har utvecklats och förändrats över tid.

Vad gäller Årets uppsatspris för bästa kandidat- eller magisteruppsats i mediehistoria delades två priser ut om 10 000 kronor vardera. Till Carl Englund för uppsatsen *Du gamla, du trygga, du fria. Bruk av nostalgi i svensk politik 2010-2022*, framlagd som masteruppsats i historia vid Karlstads universitet, och till Emmakarin Hallheden och Oscar Hansson för uppsatsen *Selma Lagerlöf – vägen in på fältet. En fallstudie i litteraturkritikens konsekrering*, framlagd som kandidatuppsats i journalistik vid Lunds universitet.

Arrangemang

Aftonbladet först på webben

Tisdagen den 20 februari arrangerade vi ett mycket välbesökt seminarium om Aftonbladets och andra tidningars webbsatsning för 30 år sedan. Plats: Schibstedhuset, Stockholm.

Medverkande i panelen: Bo Hedin, projektledare vid Aftonbladet, Thorbjörn Lindskog, då prefekt vid JMK, Nils Enlund, då professor i medieteknik vid KTH, Bosse Svensson, då chefredaktör vid Östersunds-Posten och Ingela Wadbring, professor i medieutveckling vid Mittuniversitetet. Seminariet leddes av Gunnar Nygren, professor emeritus i journalistik och Jan Örnéus, lärare i journalistik. Båda vid Södertörns högskola.

Tre seminarier om Press Stopp

Tre seminarier arrangerades med utgångspunkt från Anders Malmstens bok *Press Stopp*. Anders Malmsten berättade om hur landsortspressen regerade i 100 år men havererade på sju år.

I Göteborg genomfördes seminariet tisdagen den 23 januari i Haga församlingshem tillsammans med Västsveriges Journalistseniorer.

I Malmö fredagen den 10 mars i Rådhuskällaren i Malmö tillsammans med Skånes Journalistseniorer.

Måndagen den 3 april fick stockholmarna möjlighet att lyssna till Anders Malmsten vid ett möte på tidningen Dagens redaktion.

Public Service och Politiken

Onsdagen den 16 oktober arrangerade föreningen en diskussionskväll om relationen mellan public service och den politiska makten. Medverkande: Christina Jutterström, tidigare VD på SVT, Mats Svegfors, tidigare VD på Sveriges Radio, Göran Elgemyr, radioproducent sedan 1970-talet och Fredrik

Stiernstedt, professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Södertörns högskola

Arrangemanget ägde rum på SVT, Oxenstiernsgatan 34 i ”Tipsextra-lokalen”.

Radiotjänst 100 år

Måndagen den 21 oktober i Rådhuskällaren i Malmö berättade Hans Arnbom om Radiotjänsts historia från 1920-talet och framåt. Hans Arnbom har jobbat inom SR och SVT sedan 1971, bland annat som musikläggare under 25 år. Mötet genomfördes i samarbete med Skånes Journalistseniorer.

Tisdagen den 26 november på Luntmakargatan 52 i Stockholm berättade Hans Arnbom om radions historia igen.

Bokmässan och Historiedagarna

Föreningen är sedan 2014 medlem av samarbetsorganisationen DELS, De Litterära Sällskapen i Sverige. Sedan tidigare är föreningen också medlem i den ideella föreningen De Svenska Historiedagarna.

Under hösten deltog vi på Bokmässan i Göteborg (25–29 september), där vi informerade om föreningens verksamhet, sålde böcker och rekryterade medlemmar. Vi svarade också för tre föredrag på DELS-scenen:

Emma Severinsson berättade om *Planhushållning i garderoben – modejournalistik under andra världskriget*. Emmakarin Hallheden och Oscar Hansson berättade om sin studie av hur recensionerna av Selma Lagerlöfs författarskap förändrades före och efter Nobelpriset.

När flashen kom heter ett examensarbete (1986) av journalisterna Pia Svensson och Anders Olsson om nyhetsförmedlingen under natten då mordet på Olof Palme inträffade. Detta diskuterade de båda rapportförfattarna med Maria Edström,

docent i journalistik och styrelseledamot i Svensk Mediehistorisk Förening.

Föreningen fanns också på *Historiedagarna i Falun* (4–6 oktober) för att informera om sin verksamhet och rekrytera medlemmar. Ett föredrag av vår vice ordförande Åke Pettersson om hur Viktor Orbán tog över de ungerska medierna på 30 år, fick dessvärre ställas in. Föreningens ordförande Bo Bernhardsson ersatte och berättade om tidningen Arbetet och arbetarrörelsens syn på medier igår och idag.

Årsboken 2024

Mediehistorisk Årsbok 2024 utkom i mitten av maj som den fyrtioförsta i ordningen av föreningens årsböcker. Fram till föreningens namnbyte 2018 hette den Presshistorisk årsbok.

Boken innehöll tolv artiklar och omfattade totalt 240 sidor. Redaktionsrådet har bestått av Anders Franck (redaktör), professor Ulla Carlsson, professor Marie Cronqvist, docent Kristina Lundgren, docent Birgitta Ney och professor Henrik Örnebring.

Vår hemsida https://www.mediehistoria.se/

Föreningens hemsida har fortlöpande uppdaterats med information om verksamheten, mediehistorisk litteratur och aktuella mediehistoriska händelser.

Medlemsförteckning

Abrahamsson, Kenneth, Hägersten
Ahlberg, Anders, Alta
Ahlqvist, Eva-Lena, Stockholm
Ajaxson, Anders, Karlstad
Andér, Bo, Stockholm
Andersson, Börje, Göteborg
Andersson, Erik J, Örkelljunga
Andersson, Ida, Södra Sandby
Andersson, Jan G, Kalmar
Andersson, Johnny, Åskloster
Andersson, Jon, Stockholm
Andersson, Per-Olof, Ingelstad
Andersson, Ove, Stockholm
Andersson, Rune, Strängnäs
Andersson, Sven-Erik, Lund
Andersson, Sylve, Lund
Andersson, Thomas, Göteborg
Andersson, Ulf, Västra Frölunda
Andersson, Ulf B, Dalarö
Andreasson, Kenth, Varberg
Andrén, Gunnar, Stocksund
Anell, Lars, Stockholm
Arnberg, Klara, Skärholmen
Arvidsson, Lennart, Alingsås
Asker, Björn, Uppsala
Awebro, Kenneth, Stockholm
Axelsson, Claes Goran, Falsterbo
Axelsson, Mats, Göteborg

Baksi, Kurdo, Sundbyberg
Bansell, Anna, Stockholm
Barke, Gunnar, Odensbacka
Beck-Friis, Lave, Göteborg
Bengtson, Jörgen, Enånger
Bengtsson, Billy, Vinslöv
Bengtsson, Håkan A, Stockholm
Bengtsson Lundin, Rebecca, Umeå
Benjour, Anna-Britt, Stockholm
Berger, Gertrud, Lund
Bergman, Tuve, Vellinge
Bergstrand, Jan-Erik, Farsta
Bergström, Hans, Arvika
Bergström, Håkan, Falkenberg
Bergström, Peter, Balsta

Bernhard, Irene, Uddevalla
Bernhardsson, Bo, Stockholm
Berns, Lennart, Stockholm
Birgersson, Dan, Dalby
Bjelkholm, Mia, Stockholm
Björkman, Börje, Växjö
Björnsson, Anders, Kista
Blix, Erik, Pixbo
Blomé Gunilla, Vallentuna
Boberg, Kåre, Vaggeryd
Bokgren, Bo, Göteborg
Bondeson, Carl Johan, Kärna
Bonnier, Pontus, Stockholm
Bosved, Michael, Nacka
Brandt, Oskar, Göteborg
Brink, Lars, Mellerud
Bruce, Edith, Finspång
Bruce, Leif, Finspång
Brügge, Anne, Fristad
Byström, Gabriel, Göteborg
Byström, Tora, Överhörnäs
Börjesson, Britt, Göteborg

Carlander, Anders, Själevad
Carlsson, Lars O, Torslanda
Carlsson, Stephan, Visby
Carlsson, Ulla, Göteborg
Carlstoft Bramell, Anna-Karin, Lomma
Carnbro, Kjell, Sundsvall
Centerwall, Stefan, Göteborg
Cronqvist, Marie, Lund

Dahlén, Marianne, Uppsala
Dahlén, Peter, Moss, Norge
Dahlman, Erik, Lund
Dahlstrom, Sven-Erik, Säffle
Darrell, Birgitta, Råå
Delbro, Ulf, Göteborg
Dimming, Lars, Västra Frölunda
Dopping, Staffan, Nacka strand

Edlund, S Gunnar, Täby
Edoff, Erik, Umeå
Edström, Maria, Göteborg
Ek, Thomas, Lund
Ekdahl, Mats, Helsingborg
Eklund, Stefan, Göteborg
Ekman, Stefan, Göteborg
Ekstedt, Göran, Skärhamn
Ekström, Göran, Hovås
Eldh, Nina, Malmö
Elgemyr, Göran, Stockholm
Elgemyr Krook, Sofia, Stockholm
Eliasson, Per Olof, Västra Frölunda
Ellefson, Merja, Örebro
Elsässer, Sophie, Lund
Enberg, Mårten, Västerås
Engblom, Lars-Åke, Göteborg
Englund, Liselotte, By kyrkby
Englund, Viktor, Uppsala
Engqvist, Lars, Åseda
Engström, Anne, Hultafors
Ericsson, Bo, Hägersten
Eriksson, Alice, Trollhättan
Eriksson, Bertil, Södertälje
Eriksson, Bodil, Falun
Erlandson, Lars Gunnar, Stockholm
Esaiasson, Peter, Göteborg
von Essen, Charlotte, Lomma

Falck, Jonathan, Billdal
Fernberg, Magnus, Sävedalen
Fichtelius, Erik, Enskede

Finer, David, Stockholm
Forsgren, Nils, Lidingö
Forsman, Michael, Skarpnäck
Franck, Anders, Göteborg
Fredriksson, Rolf, Stockholm
Fröier, Mats, Göteborg
Funck, Claes, Saltsjöbaden
Funcke, Nils, Stockholm
Furuhagen, Björn, Stockholm

Gardeström, Elin, Hägersten
Gellric, Arne, Bremen, Tyskland
Gerd, Jan, Trollhättan
Gerentz, Martin, Stockholm
Gidlöf, Leif, Stockholm
Gilly, Pierre, Tranås
Glans, Nina, Stockholm
Glans, Sigurd, Stockholm
Gottfridsson, Roger, Vellinge
Grahl, Thomas, Ljungbyholm
Granding Larsson, Josefine, Stockholm
Grenfeldt, Bror, Handen
Grönkvist, Lars, Stockholm
Gullberg, Stephan, Spånga
Gustafson, Christina, Ystad
Gustafsson, Bengt, Vellinge
Gustavsson, Björn, Boda kyrkby
Gustavsson, Tobbe, Hässelby
Gäre, Susanne, Hallaryd
Göransson, Mattias, Göteborg
Göthe, C-G, Växjö

Hallenberg, Jerker, Linköping
Hammarlund, Kaj, Bromma
Hammarlund, Karl-Gunnar, Haverdal
Hammarlund, Mats, Enskede
Hammarlund, Nils, Gnesta
Hamrin, Christina, Jönköping
Hansen, Lars-Erik, Bromma
Hanson, Nils, Stockholm
Hansson, Göran, Norrköping
Hansson, Johan, Hörnefors
Hansson, Lena, Malmö
Hatje, Ann-Katrin, Solna
Hedberg, Gunnel, Malmö
Hedén, Anne, Stockholm
Hedén, Per-Åke, Linköping
Hedvall, Barbro, Bromma
Hegerfors, Sture, Göteborg
Hellsten, Unn, Bagarmossen
Henriksson, Anita, Spånga
Henriksson, Claes, Spånga
Hernborn, Hans, Stockholm
Hesséus, Mattias, Cheltenham
Heyman, Eva, Göteborg
Hirsch, Monica, Göteborg
Hirschfeldt, Johan, Stockholm
Hjelte, Gudrun, Stockholm
Hjorth, Anna, Stockholm
Holgersson, Ulrika, Malmö
Holm, Mats, Göteborg
Holmblad, Marika, Stockholm
Holmlund, Gunnar, Göteborg
Holmqvist, Göran, Helsingborg
Hultén, Gunilla, Uppsala
Hultén, Olof, Kalmar
Hultman, Kristina, Stockholm
Håkansson, Per-Arne, Stockholm
Häger, Björn, Hägersten
Häggqvist, Patrik, Umeå
Höjeberg, Elle-Kari, Stockholm
Hök, Jöran, Bandhagen
Hörngren Lif, Lena, Västerås

Ilshammar, Lars, Stockholm
Isaksson, Björn, Boden

Jais-Nielsen, Eva, Stockholm
Jansson, Dan, Karlskrona
Jarlbrink, Johan, Umeå
Jigenius, Pär-Arne, Göteborg
Johansson, Anders, Göteborg
Johansson, Anders, Strängnäs
Johansson, Anette, Huskvarna
Johansson, Bengt, Mölndal
Johansson, Gunnar R, Stockholm
Johansson, Lars, Malmö
Johansson, Marcus, Ljungby
Johansson, Åke, Stockholm
Johansson, Östen, Stockholm
Jonasson, Linnea, Linköping
Jonsson, Christer, Göteborg
Jonsson, Gunilla, Havdhem
Jonsson, Göran, Stockholm
Jonsson, Sverker, Göteborg
Josephson, Olle, Bandhagen
Junback, Carl Gunnar, Stockholm
Jungelin, Arne, Trångsund
Jungeryd, Christer, Landskrona
Jutterström, Christina, Uppsala
Järtelius, Arne, Malmö
Jönsson, Christer, Göteborg

Kalin, Yngve, Hyssna
Karlsson, Hugo, Knislinge
Karlsson, Jimmy, Växjö
Karlsson, Johnny, Olofström
Karlsson, Ove, Hägersten
Kimsjö, Thelma, Stockholm
Kindstrand, Gunilla, Delsbo
Kjellberg, Ola, Stockholm
Kleberg, Madeleine, Stockholm
Klockljung, Mats, Burträsk
Kotschack, Jan, Hägersten
Krantz, Niklas, Hägersten
von Krogh, Torbjörn, Stockholm
Krönlein, Cecilia, Göteborg
Kvist, Lena, Göteborg
Källström, Mia, Göteborg
Källström, Ulf, Göteborg
König, Arne, Malmö

Lambert-Olsson, Håkan, Lidingö
Larsson, Håkan, Krokom
Larsson, Tomas, Stockholm
Lazzari, Franco, Göteborg
Lempert, Gösta, Malmö
Lenken, Peter, Alingsås
Lidberg, Einar, Filipstad
Lidén, Sture, Uppsala
Lilja-Svensson, Margareta, Mörbylånga
Lind, Kalle, Malmö
Lindberg, Tobias, Stockholm
Lindblad, Maria, Staffanstorp
Lindblom Hultén, Agneta, Tvååker
Lindén, Mats, Stockholm
Lindfeldt, Erik, Jönköping
Lindgren, Bengt, Jönköping
Lindhoff, Håkan, Hägersten
Lindroth, Bengt, Stockholm
Lindstedt, Niklas, Stockholm
Lindskog, Mac Lennart, Täby
Lindström, Per, Lund
Lindström, Sverker, Stockholm

Liscano, Armando, Göteborg
Ljunggren, Lars, Båstad
Ljungmark, Lars, Östersund
Ljungqvist, Kenneth, Varberg
Lohr, Inês, Göteborg
Lund, Lennart, Stockholm
Lundgren, Eva, Göteborg
Lundgren, Kristina, Nacka
Lundström, Gunilla, Lomma
Lundälv, Jörgen, Gånghester
Lönnbom, Ingemar, Karlskrona
Lönnroth, Ami, Södertälje
Löwgren, Göran, Bromma

Magnusson, Johnny, Göteborg
Malmsten, Anders, Lidingö
Mannerfred, Åke, Borås
Martelius, Göran, Lund
Mattisson, Lennart, Örebro
Mattsson, Per Eric, Södertälje
Mazetti, Katarina, Lund
Mejdevi, Hans, Västerås
Melander, Björn, Göteborg
Melander, Ellinor, Bromma
Melander, Per, Stockholm
Mellbourn, Anders, Bromma
Melgaard-Løken, Per, Göteborg
Methi, Maria, Helsingborg
Modig, Göran, Kalmar
Mogensen, Lars, Vitaby
Molin, Karl, Stockholm
Montell, Leif, Alingsås
Morberg, Åsa, Sandviken
Månson, Hans, Limhamn
Mårtensson, Bo, Saltsjö-Boo
Mårtensson, Torbjörn, Ystad

Nagel, Erik, Lovisa, Finland
Ney, Birgitta, Stockholm
Nilsson, Anita, Västra Frölunda
Nilsson, Carsten, Skarpnäck
Nilsson, Pär, Gnesta
Nilsson, Torbjörn, Stockholm
Nordegren, Thomas, Bromma
Nordling, Jonas, Stockholm
Nordlöf, Malte, Gusum
Nordström, Bo, Lindome
Norling, Anna, Gävle
Norrman, Ingrid, Göteborg
Norrman, Leif, Annerstad
Novo, Johanna, Stockholm
Nygren, Gunnar, Mariefred
Nyström, Lars, Linköping
Näslund Bo, Smygehamn
Näslund, Nils Sture, Malmö

Odén, Tomas, Göteborg
Odlander Jutterström, Christina, Uppsala
Ohlén, Alf, Adelsö
Olander, Håkan, Stockholm
Olin, Mats, Stockholm
Olofsson, Morgan, Stockholm
Olow, Anders, Stockholm
Olson, Rolf, Stockholm
Olsson, Agneta, Göteborg
Olsson, Jimmy, Staffanstorp
Olsson, Per Allan, Saltsjö-Boo
Oscarsson, Ingemar, Lund

Pagil, Arne, Göteborg
Palmkvist, Peter, Lund
Paremo, Tommy, Bara
Perlenberg, Csaba Bene, Billdal

Pers, Anders H, Hallstahammar
Persson, Lars, Göteborg
Persson, Peter, Kristianstad
Persson, Roland, Kristianstad
Perwe, Johan, Vaxholm
Petersson, Klas, Alingsås
Pettersson, Åke, Lund

Rabenius, Lars, Stockholm
Rahm, Henrik, Lund
Ramklint, Lars, Malmö
Reinholdsson, Anders, Kinna
Rinkeborn, Hans, Västerås
Romefors, Örjan, Stockholm
Rosen, Robert, Gävle
Rosin, Mats, Umeå
Rosqvist, Lennart, Angered
Rudhe, Elisabet, Hägersten
Rumar, Lars, Stockholm
Runow, Andreas, Lund
Rur, Bengt, Väddö
Ruth, Arne, Mehedeby
Rydén, Per, Lund
Rydh, Marianne, Solna

Samuelsson-Leffler, Agneta, Saltsjö-Boo
Samuelsson, Jan, Härnösand
Sandahl, Dag, Löttorp
Sanden, Weimar, Älvsjö
Sandin, Lars, Nacka
Sandlund-Gäfvert, Elisabeth, Bromma
Scherman, Jan, Stockholm
Sehlin Zederfeldt, Maria, Malmö
Severinsson, Emma, Malmö
Sigvardsson, Ola, Stockholm
Sjö, Björn, Stockholm
Sjöbäck, Louise, Göteborg
Sjögren, Martin, Göteborg
Sjöman, Börje, Stockholm
Sjöstrand, Nils, Stockholm
Skarhed, Anna, Göteborg
Skoglund, Lars-Olof, Stockholm
Sköld, Gullan, Stockholm
Sollbe, Barbro, Gävle
Sommelius, Sören, Helsingborg
Sponberg, Udo, Sävedalen
Stenius, John, Uppsala
Stenmark, Bernt, Sandviken
Stigedal, Daniel, Varberg
Storn, Thomas, Lund
Strandberg, Hans, Stockholm
Strandell, Leif-Rune, Stockholm
Strömquist, Stefan, Uppsala
Ståhl, Pernilla, Lund
Stålarm, Elisabet, Varnhem
Sundberg, Anders, Tomelilla
Sundin, Staffan, Jönköping
Svan, Christer, Kallinge
Svanberg, Åke, Strömstad
Svedin, Lennart, Malmö
Svedlund, Morgan, Handen
Svensson, Carl-Johan, Jönköping
Svensson, Göran, Uppsala
Svensson, Göran, Nödinge
Svensson, Janne, Huskvarna
Svensson, Sonja, Stockholm
Svensson, Waltraut, Hovås
von Sydow, Elisabeth, Lidingö
Särnvald, Peter, Stråvalla
Söderberg, Karen, Malmö
Söderbergh, Catharina, Järfälla

Söderlund, Marcus, Brandbergen
Söderman, Helena, Handen

Taubert, Johan, Sköndal
Tholin, Jens, Solna
Thorsell, Staffan, Stockholm
Thulin, Staffan, Skarpnäck
Thunström, Anders, Löttorp
Tjerneld, Andreas, Ljugarn
Torekull, Bertil, Brantevik
Tornbjer, Charlotte, Lund

Ullenhag, Jörgen, Uppsala

Vesterlund, Eskil, Malmö
Vidlund, Annalena, Göteborg
Vigsö, Orla, Alingsås
Viklund, Stig-Henrik, Skellefteå
Viktorson, Bengt, Örebro
Vilhelmsson, Kent, Stockholm

Wadbring, Ingela, Alingsås
Wadman, Per-Anders, Kinna
Wall, Ingrid, Trelleborg
Wedel, Kristian, Göteborg
Weisberg, Pia, Johanneshov
Weibull, Lennart, Göteborg
Welander, Lars-Olof, Hässelby
Wickman, Lars, Malmö
Widebrant, Mats, Göteborg
Widholm, Torsten, Stockholm
Wigforss, Johan, Särö
Wikner, Mikael, Umeå
Wrange, Ann-Marie, Stockholm
Wreden, Ake, Eksjö

Zetterberg, Kent, Stockholm
Zetterberg, Leif, Stockholm
Zilliacus, Henrika, Helsingfors, Finland

Åhlander, Torsten, Luleå
Åhlén, Carl-Gunnar, Stockholm
Åkerlund, Kjell, Saltsjö-Boo
Åsen Ekstrand, Eva, Gävle

Öberg, Gunnar, Visby
Öhrn, Maria, Malmö
Öhrström, Lilian, Stockholm
Örnebring, Henrik, Karlstad
Örneus, Jan, Stockholm
Österström, Jan, Göteborg
Östnäs, Anders, Lund

Företag och organisationer

Aftonbladet, Stockholm
Borås Tidning, Borås
Dagen, Stockholm
Dagens Nyheter, Stockholm
Eskilstuna Kuriren, Eskilstuna
Expressen, Stockholm
Gota Media AB, Kalmar
GU Journalen, Göteborgs universitet, Göteborg

Norrbottens-Kuriren, Luleå
NTM Media AB, Stockholm
Publicistklubben, Stockholm
Seniorklubben i Västmanland
Skånes journalistseniorer, Lund
Skånska Dagbladet, Malmö
Stampen Lokala Medier AB, Göteborg
Stockholmsjournalisternas seniorer, Stockholm
Svenska Dagbladet, Stockholm
Svenska Journalistförbundet, Stockholm
Sveriges Radio, Stockholm
Sveriges Television, Stockholm
Sydsvenska Dagbladet, Malmö
Sydöstran, Karlskrona
Tidningsutgivarna, Stockholm
Västsveriges journalistseniorer, Göteborg

ETT EKONOMISKT MEDIEDRAMA som lockar till jämförelser med såväl antik tragedi som mer eller mindre modern feelgood. En publicistisk rörelse som i pressforskarkretsar hittills väckt rätt måttligt intresse men som faktiskt kan betecknas som embryot till den svenska tidningsbranschen. Ett inte särskilt avlägset men oåterkalleligt förflutet i journalistikens professionella verklighet – typometrarnas och tvåspaltarnas tidevarv.

Tre antydningar om de läsupplevelser som väntar i årets upplaga av Mediehistorisk årsbok – som också bland mycket annat innehåller en grundlig lektion i massmedieforskningshistoria, ett kärleksfullt porträtt av Sveriges kanske mest gränslöse kulturskribent och en postum hyllning till en kunglig radioprofil.

UTGIVEN AV
SVENSK
MEDIEHISTORISK
FÖRENING